

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 2000

Guldgubber

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 2000

Årbog 2000

udgivet af Historisk Samfund
for Præstø Amt

Redaktører:

Henning Jessen (Ansvarshavende)

Allis Bro

Eftertryk af årbogens artikler må
kun ske efter skriftlig tilladelse fra
forfatterne.

ISSN 0107-6868

Bogen er sat med Times
og trykt hos
Faxe Bogtryk/Grafisk

Indhold

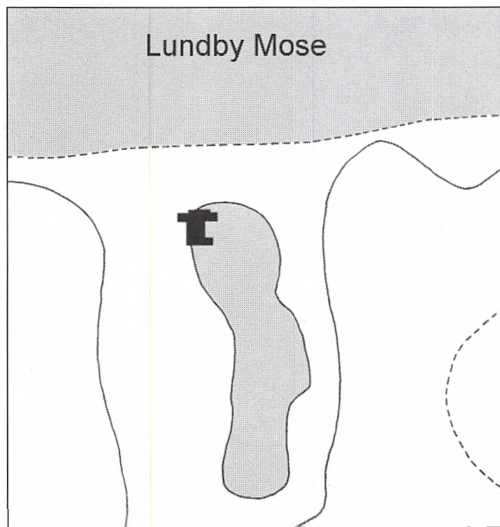
<i>Keld Møller Hansen</i> Elgjægere ved Lundby mose	5
<i>Svend Børge Karlsen</i> Sydsjælland-Møn første landsdel med total rationalisering af andels-grovvarehandelen	17
<i>Viggo Nielsen</i> Små og store dramaer i hverdagen som lærling	33
<i>Jette Baagøe</i> Maleren i mosen.....	44
<i>Henning Jessen</i> Håndværkeren, der huggede file.....	58
<i>Svend Åge Tornbjerg</i> Stevnsk stormandsgård fra sen jernalder og vikingetid	63
<i>Bent Hansen</i> Sommerlig, historisk tur rundt i Halland.....	77
Brug det historiske program fra “Samfundet”	80
<i>Allis Bro</i> Beretning for 2000	82
<i>Svend C. Dahl</i> Litteratur om Præstø amt 1999	83
Styrelsen	88
Bøger	88

Elgjægere ved Lundby mose

Mange informationer ligger gemt
i elg-fundet fra dødishullet i Lundby mose.
De arkæologiske undersøgelser fortsætter.

Af Keld Møller Hansen

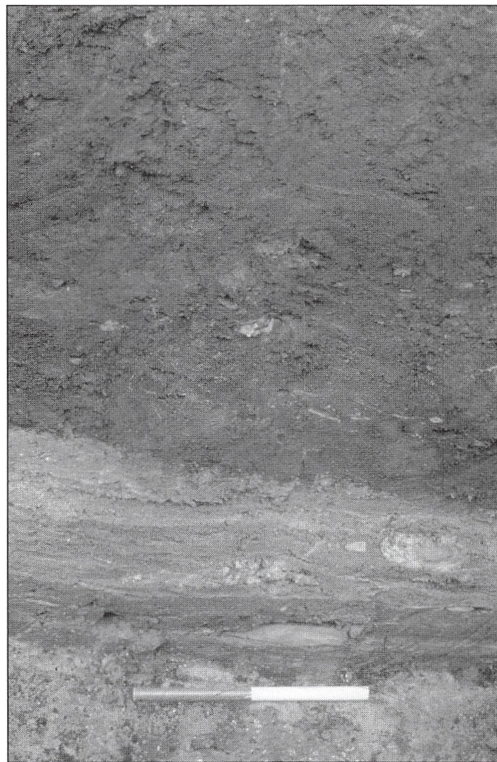
I efteråret 1998 modtog Sydsjællands Museum en fundanmeldelse fra Lundby Landbrugsskole. Den gik kort og godt ud på, at to af eleverne havde fundet en masse knogler i et hul, som de havde gravet på marken (fig. 1). Jeg tog ud på Landbrugsskolen og fik på lærerværelset fremvist nogle meget velbevarede knogler. Som arkæolog oplever man flere gange i sin karriere, at støde på knogler fra nedgravede, selvdøde dyr og den første tanke, som strejfede mig var, at der her var tale om et sådant dyr. Størrelsen på knoglerne antydede endvidere, at de var fra en ko eller en hest. Efter at havde studeret dem nærmere måtte det dog erkendes, at der i givet fald havde været tale om en ko eller hest med enorme dimensioner. Det fremgik endvidere, at knoglerne også var behandlet på en måde, som man normalt ikke finder ved selvdøde dyr, idet de

Oversigtsplan

næsten alle var sønderbrudte. Spørgsmålene var nu lige pludselig mange. Hvad repræsenterede knoglerne ?, hvilket dyr stammede de fra ? og ikke mindst hvor gamle var de ?.

Sammen med de to landbrugselever blev fundstedet besøgt. Det viste sig, at lig-

Ribben af elg i profil. Den kalkholdige detritusgytje, som knoglerne var indlejret i, frembyder optimale betingelser for bevaring af knogler. Samtidig er indlejringen formodentlig sket relativt hurtigt, og knoglerne har derfor ligget i et næsten iltfrit og konstant vandmættet miljø lige siden.

Foto: Gert Brovad

ge i den sydvestlige del af et meget stort dødishul, ikke langt fra den østlige bred til det store mosedrag Lundby Mose. Her havde eleverne, for at lære om jordbundsforhold, gravet et 1x1 meter stort og næsten 2 meter dybt hul. Knoglerne var de stødt på i 1,5 meters dybde. Profilen i hullet viste, at knoglerne havde været dækket af flere tørve- og gydjelag og at de lå helt nede i den såkaldte kalkgydje, i forbindelse med et mørkt lag (fig. 2). Der var nu ikke længere tvivl om fundets alder, det måtte være gammelt - mindst fra boreal tid (8.250 – 7.000 f. kr.), og måske endda ældre.

Knoglerne blev sendt ind til Zoologisk Museum, hvor Kim Aaris Sørensen lynhurtigt bestemte dem som værende fra en elg. Ingrid Sørensen, ligeledes fra Zoologisk Museum, foretog en pollenanalyse af noget jord fra en af knoglerne, og kunne meddele, at dette indeholdt store mængder af birk- og lidt fyrrepollen. Denne kombination af træer optræder kun en gang i Danmarkshistorien, nemlig i "præboreal

*En stor gravemakine gravede ned til elgknoglerne.
Foto: Keld Møller Hansen*

tid" (fig. 3) også kaldet "birke-fyrretid", og bekræftede dermed til fulde formodningen om knoglernes høje alder.

Næsten alle knoglerne fra Lundby Mose var, som nævnt, itubrudte eller rettere marvslæde. Dette, sammen med dateringen, ledte hurtigt tankerne hen på to gamle fund af marvspaltede elgknogler fra henholdsvis Skottemarke på Lolland og Favrbø i Vestsjælland.

Skottemarke-fundet, der er det ældste af de to fund, fremkom i 1902, hvor man ved tørveskær i en mose nær Skottemarke fandt en del elgknogler. Fundet blev meldt til Nationalmuseet, som fuldførte udgrav-

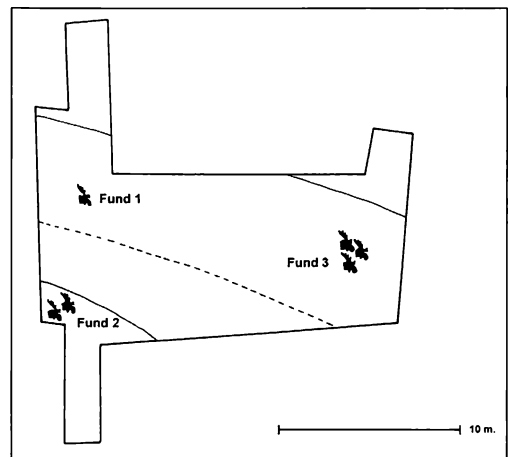
ningen, hvorved ikke mindre end 275 knogledele – alle af elge – blev indsamlet (Møhl 1978). Knoglerne viste sig at repræsentere seks elge: én kvie, fire køer og en tyr. De er kulstof-14 dateret til 9.400 kulstof 14 år, hvilket med andre ord vil sige til præboreal tid.

Favrbøfundet fremkom ved et andet tørveskær 18 år senere i 1920 i krudtmosen nær Favrbø, midt imellem Holbæk og

Kalundborg. Her fandt man knogler fra to elge, - en ung udvokset tyr sammen med en kvie på halvandet år. De er kulstof-14 dateret til henholdsvis 9.420 og 9.560 kulstof-14 år.

De to fund er både i dansk og international sammenhæng enestående i deres udsagn omkring jagt og jagttritualer i stenalderen.

Det var derfor klart, at det nye fund fra Lundby Mose også måtte undersøges nærmere, først og fremmest for at konstatere, at der vitterlig var tale

Oversigtsplan med markering af de tre knoglebunker.

Fund 1. Der lå kun nogle få knogler og en elgtakøkse tilbage

Foto: Keld Møller Hansen

om samme type fund, men så sandelig også for at forøge vores viden omkring fundtypen og den sammenhæng, den skal ses i. Præboreal tid er endnu dårligt undersøgt i Danmark og specielt faunaen mangler i særdeleshed at blive belyst på grund af et hidtil meget sparsomt organisk materiale.

Udgravningen

I samarbejde med Zoologisk Museum, Institut for Arkæologi og Etnologi samt Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser gennemførte Sydsjællands Museum i august og september måned 1999 en mindre undersøgelse i dødishullet. Formålet med undersøgelsen var i første omgang at udgrave den resterende del af fundet, og dernæst at finde ud af om fundet kunne ses i sammenhæng med en boplads.

Med en stor gravemaskine gravedes ned til det oprindelige fundsted (fig. 4). Der lå kun nogle få knogler tilbage. Landbrugseleverne havde simpelthen, mere eller mindre, gravet hele fundet ud. En lang søgegrøft blev nu trukket op mod kanten af dødishullet, først og fremmest for at se om der her fandtes bopladsspor. Det gjorde der ikke, men derimod, som en glæde-

lig overraskelse, endnu en samling af knogler. Dette var yderst interessant og nyt i forhold til de gamle fund. Yderligere en søgegrøft blev gravet og sandelig om der ikke også i denne fandtes en samling elsdyrknogler. En mindre flade blev nu blotlagt, men dette medførte dog ingen fund (fig. 5).

Fundene

Fund 1 består af den samling knogler, som landbrugseleverne fandt (fig. 6). Tilbage lå kun et par ribben og en under-

Elgtakøkse. Øksen er det ældste redskab af ben, som kendes fra Danmark. Foto: Henrik Dahl

bensknogle, men nok så interessant sammen med disse også en elgtakøkse (fig. 7). Øksen var knækket i nakken, men er derudover særdeles velbevaret. Der findes ca. 25 af typen i Danmark. Elgtakøksten fra Lundby Mose er den første af sin art,

som er fundet in situ, og derfor også den første som med sikkerhed kan dateres til præboreal tid. Øksen er dermed også det ældste benredskab som kendes fra Danmark.

Fund 2 lå få meter syd for fund 1 og var ikke helt så godt bevaret, idet knoglerne lå lidt højere oppe i jorden (fig. 8). Knoglerne lå pænt samlede, næsten inden for en kvadratmeter, hvilket kun kan skyldes, at de er nedlagt på en gang, sandsynligvis i en sæk eller et skind.

Fund 3 lå 10 meter øst for de to andre fund (fig. 9). Knoglerne lå også her mere

Fund 2.

Foto: Gert Brovad

eller mindre inden for en kvadratmeter og var usædvanlig velbevarede. Under udgravningen af denne samling opdagede vi, at ikke mindre end tre dyr var repræsenterede. Men der var også andre overraskelser, idet der blev fundet tre små flintafslag og nok så spændende en pilespid (fig. 10 og 11). Pilen sad midt i et brystben. Det fremgår, at pilen er kommet skråt fra venstre, og havde elgen trådt et skridt frem, havde der været tale om et dræbende skud, idet pilen da enten var gået i hjertet eller lungerne.

Fundene fortæller

De tre fund består udelukkende af knogler af elsdyr, som er fyldt med snitmærker efter skindlægning og partering, og så er

Fund 3. Ikke mindre en tre elge var repræsenteret i bunken.

Foto: Gert Brovad

størstedelen marvspaltede. Det er også karakteristisk, at der er tale om sluttede fund, - alle knogler som indgår i et fund er nedlagt på en og samme gang. Hvert fund repræsenterer altså en enkel hændelse. Elgskeletterne er langt fra komplette. Der er tilsyneladende ikke sket en bestemt sortering, idet knogler som mangler ved et elsdyr forekommer ved et andet og vice versa. Kun halsen synes altid at være tilstede. Dette kan hænge sammen med, at kødet omkring halshvirvlerne ikke er særligt attraktivt og i det hele taget vanskeligt at få fat på.

En række besynderligheder ved fundene viser, at der nogen gange er sket en udvælgelse. Ved Skottemark-fundet er det f.eks. påfaldende, at samtlige af de lange, lige mellemhånds- og mellemfodsben mangler - i alt 24 stykker. I Fund 3 fra Lundby Mose gør det samme sig næsten gældende, idet der her kun lå en enkel af disse knogler tilbage, der kunne have været 12. Når lige præcis disse knogleelementer mangler i fundene, kunne det meget vel være på grund af deres værdi som råmateriale til redskaber.

I Favrbo-fundet fandtes alle mellemfods- og mellemhåndsknogler endnu. Derimod manglede den forreste del af den unge tyrs takker, - de var skåret af. Også her må

vi regne med, at dette er sket på grund af takkernes værdi som råstof.

Marvspaltning

Ser man nærmere på marvspaltningsteknikken, så er der umiddelbart ingen forskelle at spore mellem knoglerne i de tre fund og de fra den senere borealtids kendte bopladsfund på Sjælland. Knogler såsom skinneben, spoleben, tåled og kæber har hyppigt slagmærker (fig. 12 og 13). De store lemmeknogler mangler derimod sådanne, i stedet har man slået med knoglen, og benyttet dennes egenvægt til overbrydningen (fig. 14).

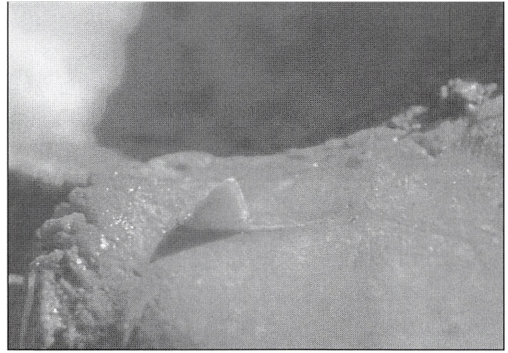
Kult

Det er karakteristisk, at alle skulderblade i denne type fund enten har et hul eller læsioner, i form af større eller mindre kantede brud, hvor et stykke af skulderbladet mangler (fig. 15). Umiddelbart ville man tro, at det stammede fra jagten, altså at der er tale om et skudhul, hvilket passer meget godt med, at inde bag skulderbladet gemmer rygsøjlen sig med rygmarven, og rammes denne er dyret færdigt og bryder sammen. Zoologen Ulrik Møhl, der undersøgte skeletterne fra Skottemarke og Favrbo, fandt imidlertid ud af, at sådan

Brystben med pil.

Foto: Gert Brovad

Brystben med pil.

Foto: Gert Brovad

forholder det sig ikke (Møhl 1978). Ser man nærmere efter, fremgår det nemlig, at hullet kommer fra indersiden og således må være opstået efter, at dyret er blevet parteret. Der findes ingen marv i skulderbladene, så det er ikke på denne baggrund hullerne skal ses. I stedet er der sandsynligvis tale om noget så spændene som rituel knusning eller kult.

Rituel knusning af dyrekogler forekommer i mange jægersamfund. Fra Lapland har samer således berettet om kultpladser, der var i brug endnu i det 20. århundrede, og hvortil man bragte de marvspaltede kogler af rensdyrene (Møhl 1978). Det var en gammel skik og regel, at resterne efter dyret ikke måtte splittes ad, men skulle holdes samlet. Efter endt måltid var det også en regel, at man huggede sin kniv gennem skulderbladet, eller knuste det mod en sten. Hvorfor man havde disse skikke og regler ved man ikke, men blot at sådan gjorde man.

I forbindelse med skulderbladene forekommer også en anden besynderlighed, idet kammen på disse var fjernet (fig. 15). Hulrum for marv findes ikke her, og det er heller ikke parteringstekniske grunde som er årsagen til fjernelsen, da kammen først kan slås af efter, at kødet er fjernet. Kammen er uanvendelig til redskabsfremstilling og alt peger således på kult.

Det kan i denne forbindelse nævnes, at i

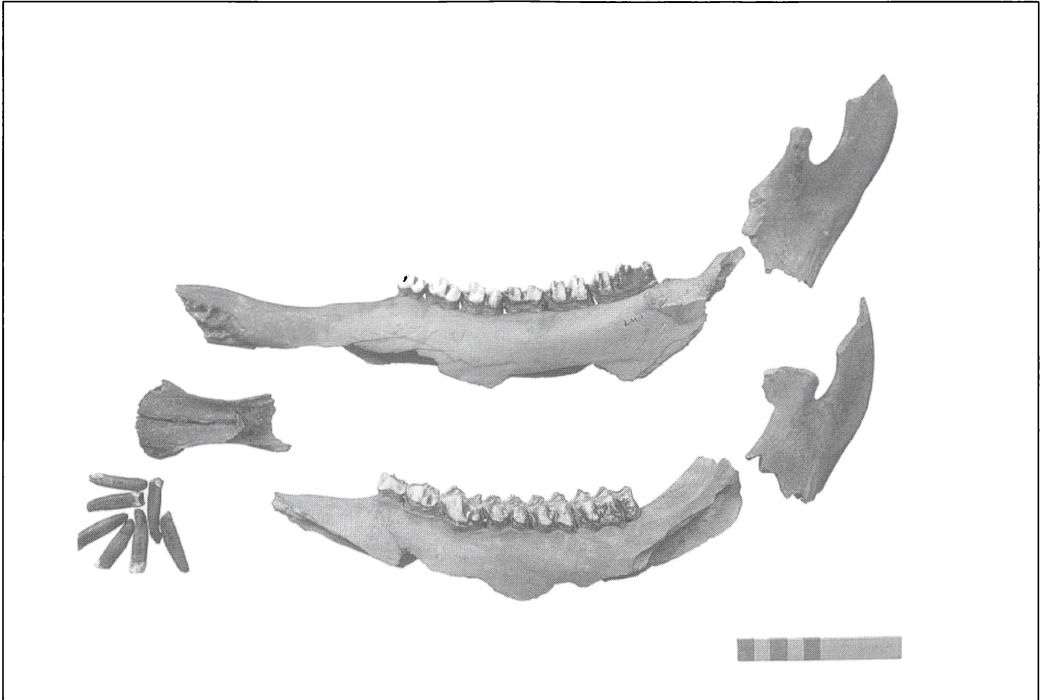
Tåled med indslået hul på ydersiden.

Foto: Gert Brovad

fund fra borealtidens bopladser ses disse besynderligheder også ved skulderblade af elsdyr. Der er altså tale om en rituel kult som også findes på bopladserne og eksisterer i flere hundrede år.

Danmarks ældste hund.

På knoglerne fra Lundby er konstateret dyregnav på et kranium og et skulderblad (fig. 16). Der er med stor sandsynlighed tale om hundegnav og dermed også om de ældste spor efter hunden i Danmark. De ældst kendte tamhunde er dateret til at være 14.000 år gamle, og er fundet i

Inderkæbe af elg, længdeflækket med slag fra begge sider.

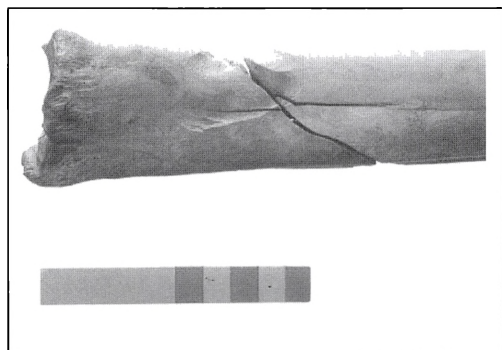
Foto: Gert Brovad

Tyskland og det nordvestlige Irak. Hunden fra Lundby Mose er små 12.000 år gammel og dermed mindst 1.000 år ældre end de hidtil ældst kendte hunde, som stammer fra maglemosekulturen.

At en eller flere hunde har været involveret i jagten på eldsdyrene er i øvrigt højst sandsynligt. Elgjagter i Sverige eller Norge foregår endnu i dag ofte som springjagter med hunde, der efter kortere eller længere forfølgelse kan sætte elgen, så jægeren kan komme på skudhold.

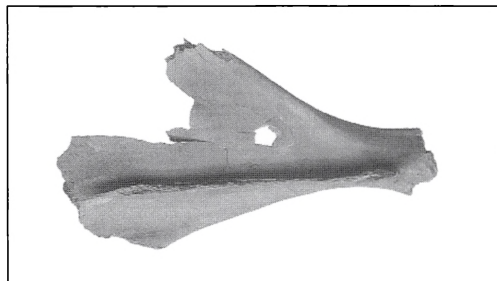
Datering

De tre fund er kulstof-14 dateret på AMS-laboratoriet i Århus. Fund 1 dateres i kul-

Marvsspaltet mellemfodsknogle. Brudstederne ligger på midten af knoglen. Foto: Gert Brovad

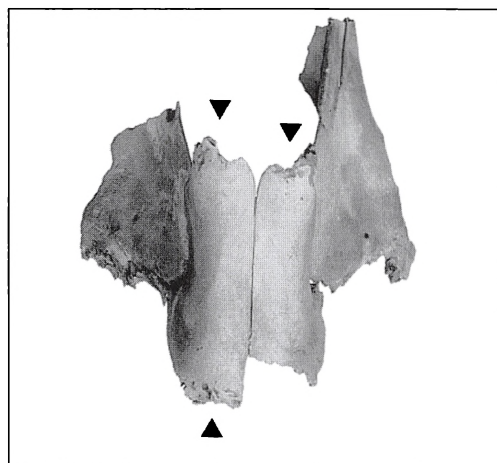
stof 14 år til 9930 \pm 70 år, fund 2 til 9950 \pm 75 år, og fund 3 til 9860 \pm 70 år. Fundene fra Lundby Mose er dermed næsten 500 år ældre end parallelfundene fra Skottemarke og Favrbø. Dateringerne er opsigtsvækkende, idet de betyder, at vi for første gang sikkert kan placere fund i den allertidligste del af præboreal tid. Tiden omfatter en ubelyst arkæologisk periode, som ligger mellem Ahrensburgkultur og Maglemosekultur (fig. 17). De to kulturer opfattes henholdsvis som en rensdyrjægerkultur og en skovjæger-

Skulderblad med hul slået fra indersiden og afslået kam. Foto: Gert Brovad

kultur, og det er endnu ikke klarlagt, hvorvidt en af kulturerne dækker den tidlige del af præboreal tid. Kulstof-14 dateringer viser, at de ældste maglemosepladser tilsyneladende først optræder i den sene del af præboreal tid. Blandt disse hører bl.a. den kendte sydsjællandske lokalitet Bar-mose I, som er kulstof-14 dateret til 9240 \pm 150 kulstof-14 år, og altså er ca. 700 år yngre end fundene fra Lundby Mose (Johansson 1990).

Kulstof-14 dateringer fra den nordtyske boplads Stellmoor daterer Ahrensburgkulturens yngste afsnit til yngre end 9810 \pm 100 kulstof-14 år, hvilket vil sige i begyndelsen af præboreal tid og endda senere end Lundby Mose (Fischer 1986). Det kunne altså være rensdyrjægere som nedlagde og ofrede elgene. Dette er der ikke

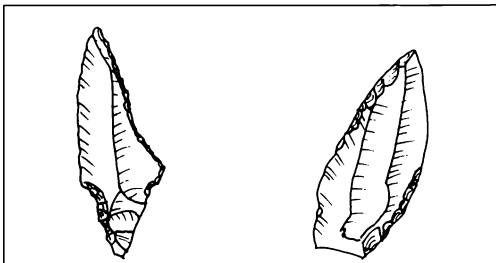

* 1000 før nu	13	12	11	10	9	8	7	6	5		
* 1000 før Kr.	11	10	9	8	7	6	5	4	3		
f.Kr kalibreret	12.750	11.500	10.750	9.350	8.250	7.000	5.800	4.900	3.800		
Pollen-zoner	BØ	DR:2	AL	DR:3	PB:1	PræBO	BO	AT	SubBO		
Afsnit	Senpalæolitikum				Mesolitikum				Neo		
Kultur	Ahrensburg				Maglemose		Kongemose		Ertebølle	Trb	
Faser	Hamburg		Federmesser		Bromme		0 1 2 3 4 5		0 1 2 3	1 2 3	Tn1

Kronologiskema

noget underligt i, idet rensdyrjægerne selvfølgelig ikke kun levede af rensdyr. Faunalister fra Ahrensburgbopladsen viser, at man udover renen jagede vildhest, urokse, elg, kronhjort, rådyr og vildsvin samt adskillige rovdyrarter.

I Danmarks jægerstenalder har pilespidserne i de forskellige kulturer også et forskelligt udseende (fig. 18). Pilen i brystbenet som fandtes i fund 3 kunne have afgjort, om det var Ahrensburgkulturens jægere, eller måske folk fra en helt ny og hidtil ukendt kultur, som nedlagde dyrene. Pilespidsen var desværre knækket i skafttungeenden og var derfor umiddelbart ikke mulig at typologisere. En røntgenfoto-grafering af brystbenet med pilen blev derfor forsøgt, for om muligt at se en karakteristisk spids på pilen, og dermed på denne måde bestemme den. Men dette medførte intet resultat, billederne kan

Pilespidser. Til venstre ses en pil fra Ahrensburgkulturen og til højre en pil fra tidlig Maglemose kultur
Tegning: Anna Sylvest Hansen

simpelthen ikke blive skarpe nok.

De fortsatte undersøgelser

Der ligger endnu masser af informationer gemt i knoglerne fra Lundby Mose, som specielt zoologerne i den kommende tid vil forsøge at vriste ud af dem. Det vil således i vid udstrækning være muligt, at afgøre dyrenes størrelse, køn og alder samt hvornår på året de blev nedlagt. Endelig skal det afklares om der er et mønster i den måde dyrene parteres og skindlægges.

Udgravningerne i 1999 klarlagde ikke i hvilken sammenhæng fundene skal ses. Hører de til en boplads og i givet fald hvilken type. Kun en meget lille del af dødishullet er undersøgt og der kan derfor let gemme sig en boplads et eller andet sted langs kanten af dette. Det kan i denne forbindelse nævnes, at der få meter fra Skottemarken fundet fandtes spor efter en jævn gammel boplads.

I det sydsjællandske område findes flere præboreale boplads og det er nærliggende, at se en eller flere af disse som leverandører af elgknogler til dødishullet, især hvis der, som i Lapland, er tale om en decideret kultplads hvor man bringer knoglerne til. Alle disse præboreale boplads dateres dog flinttypologisk til den

sidste del af præboreal tid og kan således ikke ses i sammenhæng.

I nærområdet til dødishullet er lokaliseret fire bopladser. En af pladserne kan dateres til den sene del af præboreal tid, mens de tre andre ikke kan placeres præcist i tid, men blot til formodentlig præboreal tid eller måske endda tidligere. Der er tale om små pladser, som kun har været kortvarigt beboet og derfor udmærket kan repræsentere jagtpladser. Det er intentionen at få undersøgt disse pladser nærmere, dels for at få en mere præcis datering og dels for at få et indblik i flintsammensætningen på en jagtplads.

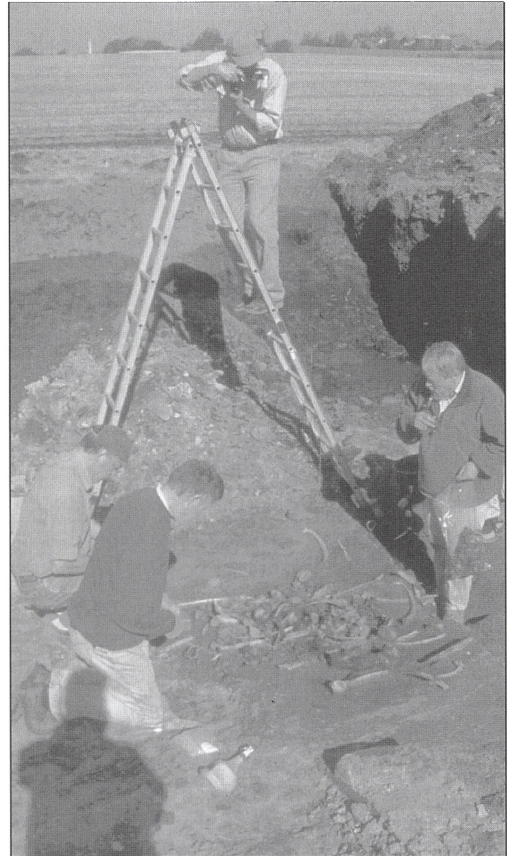
Epilog

Lundby Mose fundene skal sandsynligvis forklares som tilfælde af jagter afsluttet så fjernt fra bopladsen, at byttet ikke har kunnet hjembringes. Efter en eller flere succesrige jagter blev elgene skindlagt og parteret og i forbindelse med opholdet på stedet, som måske strakte sig over flere dage, blev knoglerne marvslåede så man kunne fornøje sig med den velsmagende marv. Skulderbladene blev gennemhullede og kammen hugget af dem som led i et ritual, der sluttede med at skeletdelene samlet blev smidt ud i søen – dog med undtagelse af de knogler som man havde brug for til redskabsfremstilling.

Undersøgelserne i dødishullet ved Lundby Mose fortsatte i september måned år 2000 (fig. 19). Hovedmålet med udgravningerne vil være, at få afklaret om der ligger en boplads ved kanten af hullet samt, at få et indblik i hvor mange elsdyrknoglebunker som ligger i hullet.

Litteraturliste:

Aaris-Sørensen, K. 1998: Danmarks forhistoriske dyreverden. 3. udgave 1998. Danmark.

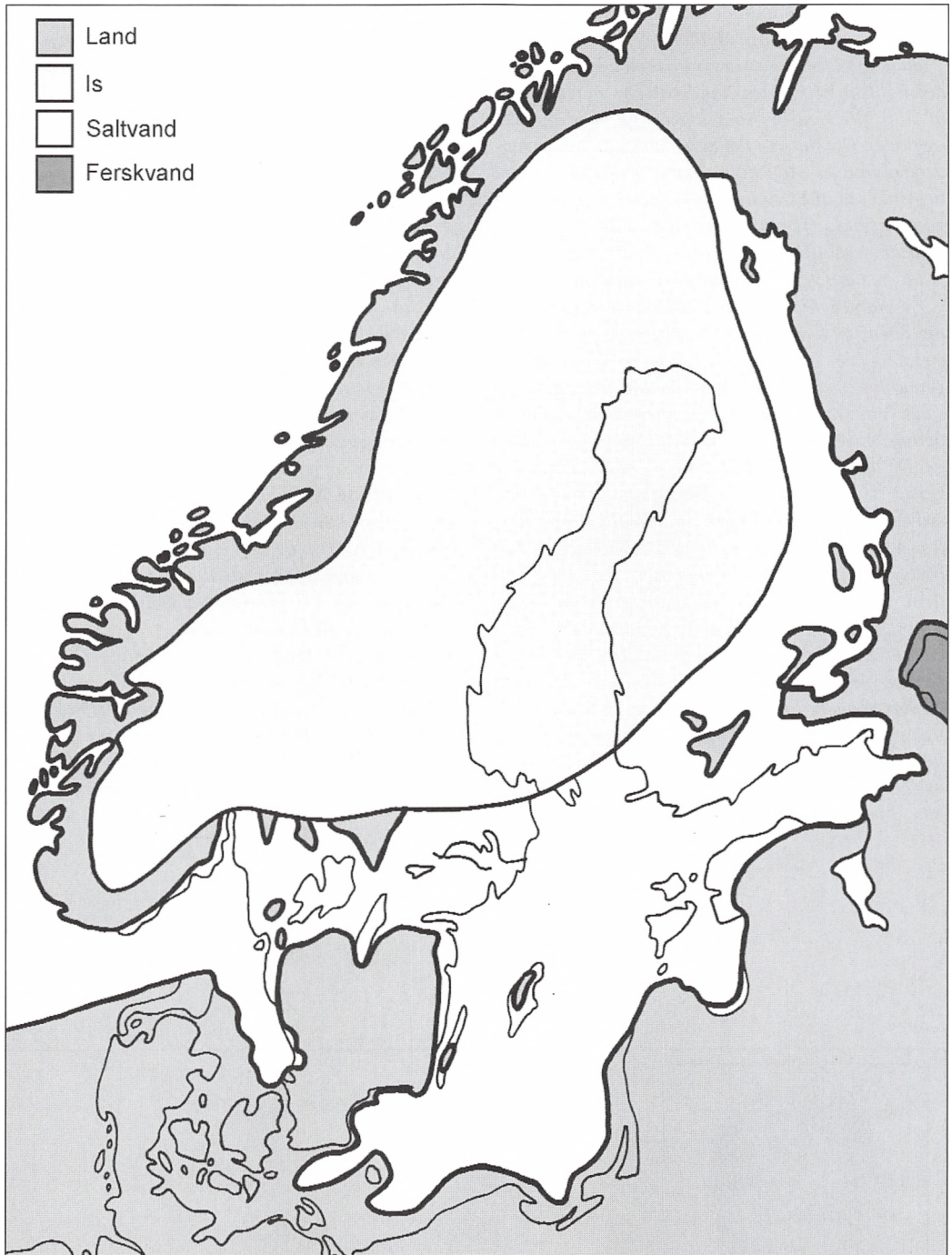
Knoglerne optages. Der venter nu en stor efterbehandling. Knoglerne skal bestemmes med henblik på alder, køn og eventuelt årstid for nedlæggelsen.

Foto: Keld Møller Hansen

Fischer, A. & H. Tauber 1986: New C-14 Datings of Late Palaeolithic Cultures from Northwestern Europe. Journal of Danish Archaeology. Volume 5, 1986. Odense Universitetsforlag.

Johansson, A. D. 1990: Barmose-gruppen. Præboreale bopladsfund i Sydsjælland. Århus Universitetsforlag 1990.

Møhl, U. 1978: Elgsdyrskelletterne fra Skottemarke og Favrbø. Skik og brug ved borealtidens jagter. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1978. København 1980.

Danmark i præboreal tid (9.550 - 8.250 f.Kr.)

Tiden efter isens afsmeltning kaldes "fastlandstiden", fordi hævnningen af Nordeuropa var så omfattende, at der nu dannedes ét stort sammenhængende

de fastland. Danmark udgjorde således ét landområde, der i vest og sydvest var landfast med England og Holland-Belgien, i øst med Skåne og mod syd med Tyskland og Polen.

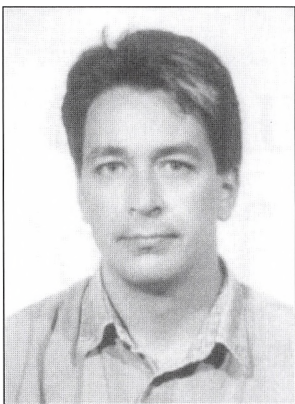
Ved Præboreal tids begyndelse befinder isranden

sig endnu kun få hundrede kilometer nord for Danmark, i Sydnorge og Mellemsverige. Det yngre "Yoldiahav" forenes tværs over Mellemsverige med den baltiske issø. Tidens landskab har været præget af store fladvandede søer og mange vandrige åer og floder. Overalt var der store sumpede og lavvandede moradser. Mod slutningen af Yngre Dryas og i begyndelsen af Præboreal stiger temperaturen til et gennemsnit for juni på 15 grader (i dag er gennemsnitstemperaturen 16-17 grader). Klimaskiftet, der fandt sted ca. 9.550 f.Kr. medførte radikale ændringer i planteverdenen. I begyndelsen er landet stadig åbent og kun dækket af nøjsomme og hårdføre vækster, men efterhånden opstår en sammenhængende lys og åben skov med dunbirk og bævreasp samt røn. Det var træer som allerede var i landet og havde været der næsten siden isen trak sig tilbage. De havde haft held til at overleve de mellemliggende kuldeperioder på beskyttede voksesteder, sydvendte bakkeskråninger, og spredte sig nu herfra. Andre arter som ikke havde "overvintret" når, trods gode klimatiske betingelser, kun langsomt frem. Skovfyrrer indvandrede som en af de første fra sydøst omtrent i midten af perioden, og præboreal tid bliver således birke-fyrretiden. Birken og fyrrens lys- og voksekrav er nogenlunde ens, men fyrrens længere levealder bevirkede, at den gradvis trængte birken tilbage. Kort tid efter indvandrer det første skyggegivende træ, hassel, til Østdanmark, og markerer begyndelsen til den egentlige skovtid, hassel-fyrretiden.

Tundraens steppedyr afløste i Præboreal af skovens dyr. Renen fandtes endnu i begyndelsen, men trak sig herefter nordpå i takt med klimaets gradvise ændring mod varme. Nye dateringerviser at vildhesten og bisonen, som tidligere blev anset for at have levet i senistiden, fandtes i hele præboreal tid (Aaris-Sørensen 1998). Den nye åbne skov bød især elg og urokse på masser af velegnede levesteder. Elgen foretrak de fugtige og sumpede områder. Her kunne den finde sin foretrukne føde - græs, urter og vandplanter foruden friske skud og knopper af bævrasp, birk og pil. Uroksen nød til gengæld skovbundens græs suppleret med blade og kviste fra træer og buske. Både elg og urokse forsvandt senere, men levede videre i Jylland til langt ind i bondestenalderen. Muligvis har man i afsides, mere øde egne af landsdelen også kunnet møde disse i bronze- og jernalderen.

Kronhjort og vildsvin ankommer omtrent samtidig med fyr og hassel, midt i Præboreal. Senere kommer også rådyret og de tre dyr kunne i modsætning til elg og urokse tilpasse sig de følgende årtusinders ændringer i skovens sammensætning - med den gradvist tiltagende tæthed.

Også bæveren fandtes. Den har muligvis været i landet lige fra begyndelsen. Ulven har færdes overalt, konstant på jagt efter bytte, men det var landbjørnen der var tidens største rovdyr. Ræv og grævling optræder også og mindre dyr aom hare, pindsvin og skovmår fandt også vej til Danmark.

Keld Møller Hansen
Sydsjællands Museum

Mag. art. i forhistorisk arkæologi ved Københavns Universitet 1991. Siden 1993 ansat som museumsinspektør på Sydsjællands Museum. Speciale i Danmarks jægerstenalder.

Sydsjælland-Møn første landsdel med total rationalisering af andels-grovvarehandelen

Andels-grovvarehandelen er den del af de landmandsejede andelsvirksomheder, som forsyner landbruget med foderstoffer og gødning og aftager kornhøsten.

Gennem det 20. århundrede har der i hele landet været mere end 2.000 af disse andelsforeninger.

I Sydsjælland og på Møn var der mindst 131 foreninger.

Her fortælles om de mange små andelsforeningers, oprettelse og virksomhed i Præstø Amt i det forløbne århundrede.

Af Svend Børge Karlsen

Ligesom det er tilfældet i dag, skete der for godt et hundrede år siden store forandringer i landbruget. Overalt i landet boblede og gærede det, for landmændene var i fuld færd med at omstille sig fra ekstensiv korndyrkning til intensiv husdyrproduktion. Det førte mere end selve driftsomlægningen med sig. I ethvert selv nok så lille sogn tog lokale landmænd initiativ til at oprette andelsforeninger. De havde til formål at videreførelse og afsætte landbrugets produkter og at forsyne landmændene med de produkter, der skulle til for at drive et intensivt landbrug.

Det begyndte med andelsmejerierne, hvor det første blev oprettet i Hjedding i Vestjylland i 1882. Fem år senere fulgte det første andelsslagteri i Horsens. – Længe inden da – i 1866 - havde den første brugsforening set dagens lys i Thisted. Selvom det var en bybrugs, så udviklede brugsforeningsbevægelsen sig i de første årtier først og fremmest i landdistrikterne og fik også stor betydning for vor historie her, men mere om det senere.

Andelsideen om at producere smør og ost og slagte svin i fællesskab gik som en stormvind hen over landet, så antallet af andelsmejerier udviklede sig nærmest eksplosivt. I løbet af få årtier var der en rygende mejeriskorsten i mere end 1.400 sogne. Og andelsslagterier blev der mere end 40 af, da der var flest. Siden bondefrigørelsen og udskiftningen ved det 18. århundredes slutning har ingen ideer haft større betydning for landbruget end andelsideen. Ja, uden den var den vidt-omspændende driftsomstilling vel ikke lykkedes så godt, som det blev tilfældet. Og uden den havde landmanden ikke haft den indflydelse på sit eget erhvervs udvikling og på sin egen økonomiske fremgang, som han fik.

Frede Jensen, forpagter af Klintholm, var formand for Magleby Sogns Gødningsforening 1916-19, medlem af DAG's repræsentantskab, i samme periode og formand 1918-19. Han var desuden voldtgiftsmand for DAG. Han var medlem af DLF's (Danske Landboforeningers Frøforsyning, i dag DLF-Trifolium A/S) bestyrelse 1906-08 og i 1919-24. Frede Jensen var tidligere ejer af Kobbegård i Magleby. I 1924 overtog han proprietærgården Kammergave ved Slagelse.

Landmændenes foretagsomhed på forædlings- og afsætningsiden var dog ikke nok for at sikre størst muligt udkomme af den intensive produktion. De måtte også have indflydelse på forsyningen af de foder- og gødningsstoffer, som den intensive driftsform nu krævede.

Hvor der på forædlings- og afsætningsiden kun havde været ganske få private foretagender af betydning, så havde der på forsyningssiden op gennem det 19. århundrede været en række kornkøbmænd, der foruden at opkøbe og eks-

portere landmændenes korn også importerede og videresolgte foder- og gødningsmidler i begrænset omfang. Men kvalitet og pris havde ikke altid været til landmændenes tilfredshed, så det var oplagt også at oprette andelsforeninger til at tage sig af denne aktivitet.

I første omgang var det ofte landøkonomiske foreninger (landboforeningerne) og mejerierne, der formidlede importen og forsyningen af grovvarerne, men der blev også oprettet egentlige fællesindkøb på amtsbasis.

På øerne øst for Storebælt var der allerede omkring 1870 oprettet flere fællesindkøb med basis i de daværende landmandsforeninger. På Sydsjælland blev der således oprettet et fællesindkøb for Præstø amt i 1871, men der kom også en række lokale andels-foderstofforeninger til, som i 1901 i fællesskab dannede hovedforeningen ØA, Øernes Andelsselskab for Indkøb af Foderstoffer.

På gødningsområdet var det på Sjælland i modsætning til den øvrige del af landet overvejende eksisterende mejeriforenin-

ger, landboforeninger og andre fællesforeninger, deriblandt ØA, der tog sig af forsyningen i samarbejde med hovedforeningen Dansk Andels Gødningsforretning (opr. 1901). Men i forbindelse med en omorganisering af DAG i 1916 gennemførtes en kampagne for oprettelse af egentlige gødningsforeninger over hele landet, men især på Øerne. Det resulterede i oprettelsen af et stort antal lokalforeninger i Sydsjælland og på Møn i 1916.

Mejerikredsens og landboforeningernes gødningshandel blev efterhånden afløst af egentlige gødnings- og foderstofforeninger. I nogle sogne blev andelsforsyningen med gødning og foderstoffer varetaget af allerede eksisterende brugsforeninger. Da de som oftest var en del af landdistrikternes næringsliv og var organiseret på andelsbasis, var det naturligt for mange af dem også at betjene deres medlemmer med grovvarer – baseret på medlemskab af de nævnte hovedforeninger – ØA og/eller DAG. I de fleste tilfælde var det brugsforeningen som sådan, der blev medlem af grovvarer-hovedforeningen og således var den egentlige grovvarer-lokalforening. I andre tilfælde administrerede

Fra en DAG-udstilling i 1920'erne ses her nederst norgessalpeter i trætønder. De vejede hver 100 kg. Øverst jutesække med (f.v.) kaligødning, chilesalpeter og superfosfat.

brugsforeningen blot selvstændige gødnings- eller foderstofforeningers virksomhed.

Kun få af de egentlige foderstof- eller gødningsforeninger havde eget pakhus, - oplagringsfunktionen tog hovedforeningerne sig af. I det sydsjællandske og på Møn drev de to hovedforeninger derfor igennem det 20. århundrede filialer og pakhuse i Næstved, Masnedsund og Stege, men der var også skibstilførsler til Præstø og en række små anløbspladser for direkte afhentning af medlemmerne ved lossende skib.

En kort pause i tærskarbejdet hos gårdejer Poul Hansen, Tøvelde på Møn i 1935. Fra venstre Hans Peter Hansen, 75 år, karlen Aksel, gdr. Poul Hansen med datteren Solvejg, 2 år, senere gift Holtet-Kristiansen, og pigen Ester Nielsen. Ilæggerens navn ukendt.

Langt størstedelen af lokalforeningerne var såkaldte formandsforeninger, hvor formanden – ofte assisteret af en lokal skolelærer eller lign. som regnskabsfører – tog sig af indsamlingen af ordrene fra medlemmerne og indsendelse af bestillingerne til hovedforeningen. Varerne blev derefter i udbringningssæsonerne efterår og forår leveret med bane eller skib eller udleveret fra lager.

Denne struktur i andels-grovvarehandelen var stort set uændret helt frem til omkring

1960. På det tidspunkt var der i hele landet ikke færre end 2.020 lokalforeninger inden for den landmandsejede gødnings- og foderstofhandel. Kun 290 havde eget pakhus (heraf 24 brugser). Af de resterende 1.730 var 430 brugsforeninger og hele 1.300 egentlige formandsforeninger.

I de sidste årtier af det 20. århundrede skete der igen store forandringer, – mange lokalforeninger sluttede sig sammen til større enheder, der derved fik kapital- og omsætningsbasis til at bygge egentlige grovvareanlæg og klare de mange nye serviceopgaver for landbruget som opbevaring og tørring af korn, produktion af foderblandinger, spredning af gødning på markerne m.m. Denne udvikling fik kraftig næring, da fire af landsdelenes fem hovedforeninger i 1969 sluttede sig sammen i DLG, Dansk Landbrugs Grovvareselskab og samtidig begyndte at knytte lokalforeningerne til sig i lokale DLG-centre – forløberne for dagens DLG-forretninger.

Ved udgangen af århundredet har denne udvikling medført, at de tidligere godt 2.000 lokalforeninger er reduceret til ca. 20 lokale andels-grovvareforeninger og et tilsvarende antal DLG-forretninger.

Frejr - et mærkeligt amfibium

Med til historien hører, at det mærkelige "amfibium af et aktie- og andelsselskab" (Redaktør A. Axelsen Drejers formulering i bogen "Jydsk Andels-Foderstofforretning 1898-1948") Frejr, Danske Landbrugeres Andels-Selskab, i perioden 1906-1927 i kortere eller længere tid drev filialer i Stege, Klintholm Havn og Haarbølle. Selskabet var oprettet som engrosforretning i 1894 med det ideale mål at skabe en nærmere tilknytning mellem produ-

DAG-gødningsannonce fra 1950'erne, som lokalforeningerne kunne få aftryk af til indrykning i de lokale dagblade.

cent, forhandler og forbruger. Frejr, der havde hovedkontor i København og desuden filialer i Odense og Nykøbing F., drev virksomhed inden for bl.a. slagting, smørhandel, kolonialhandel samt korn-, foderstof-, gødnings- og frøhandel og i et kortere åremål desuden handel med landbrugsmaskiner.

På Møn havde Frejr så mange andelshavere, at kammerherre Scavenius på Klintholm på et tidspunkt foreslog selskabet at oprette en afdeling på Klintholm Havn. I 1906 etablerede Frejr sig imidlertid med en filial i Stege, hvor det for 45.000 kr. overtog en tidligere købmandsgård samt nogle lejede lokaler ude i byen. Samtidig lejede Frejr et magasin på Klintholm Havn og to år senere desuden et magasin ved Haarbølle Bro. Kontakten til mønboerne søgtes udbygget ved indvalg af H. Andersen, Haarbølle, i selskabets besty-

relsesråd. I 1918 opsigde Scavenius imidlertid lejemålet ved Klintholm Havn, og selskabet måtte derfor med bitterhed konstatere, at forbindelsen til andelshaverne i dette område blev afbrudt.

Frejr nåede aldrig at indfri de høje idealer, man havde ved selskabets oprettelse. Det mødte stærk modstand fra handelsstanden i byerne, og den meget eksklusive kreds af ældre, høje standspersoner, der udgjorde størsteparten af bestyrelsesrådet, svarede meget dårligt til den brede, folkelige tilslutning, man søgte. Selskabet måtte derfor træde i likvidation i 1929.

Foreningerne i Sydsjælland og på Møn

Undersøgelsen, der ligger til grund for denne redegørelse og for bogen "Andels-grovvarehandelen i Sydsjælland og på Møn 1900-1985" omfatter det nuværende DLG Sydsjælland-Møns primære handelsområde – altså det gamle Præstø Amt minus Stevns.

I dette område har der i et kortere eller længere åremål i hvert fald eksisteret mindst 86 egentlige foderstof- og / eller gødningsforeninger samt 45 brugsforeninger, der foruden butiksvare også handlede med eller administrerede mindre lokalforeningers handel med grovvarer. Af disse i alt 131 foreninger tilsluttede 64 foreninger sig i årenes løb DLG Sydsjælland-Møn eller de tre såkaldte DLG-centre – DLG Næstved, DLG Vordingborg og DLG Møn, - der blev stiftet i 1969 umiddelbart efter hovedforeningernes sammen-

slutning i DLG, og som var forløberne for DLG Sydsjælland-Møn. De øvrige blev nedlagt, efterhånden som bestyrelsesmedlemmerne uddøde eller erkendte, at deres forening ikke kunne leve op til de nye krav om service til medlemmerne, eller brugsforeningerne ophørte med at forhandle grovvarer.

Næstved-området

I Næstved-området – med tilknytning til ØA's og DAG's pakhuse dér, var der i kortere eller længere tid følgende lokale foderstof- og/eller gødningsforeninger:

Bistrup Lokalforening
Brandelev Foderstofforening
Brandelev Gødningsforening
Everdrup Gødningsforening
Gjeldsted Mejeris Gødningsforening
Fensmark Foderstofforening
Fodby og Omegns Foderstofforening
Fodby Gødningsforening
Glumsø Foderstofforening
Glumsø Gødningsforening
Grimstrup Foderstofforening
Grimstrup Gødningsforening
Holme-Olstrup Lokalforening
Holsted og Om. Gødningsforening
Fdst.forening for Hyllinge og Omegn
Hyllinge Gødningsforening
Karrebæk Sogns Gødningsforening
Marvede Sogns Gødningsforening
Menstrup Gødningsforening
Mogenstrup Gødningsforening
Næsby Sogns Gødningsforening
Næstved og Om. Foderstofforening
Olstrup Foderstofforening
Rislev Foderstofforening
Rislev Sogns Gødningsforening
Foderstofforen. for Sipperup og Om.
Sipperup Foderstofforening
Sipperup Gødningsforening
Skjelby Gødningsforening

Toksværd Gødningsforening
Toksværd og Om. Foderstofforening
Tybjerglille Gødningsforening
Ulse Sogns Gødningsforening
Vallensved Gødningsforening.

Desuden handlede følgende brugsforeninger med foderstoffer og/eller gødning:

Blangslev Brugsforening
Brandelev Brugsforening
Fensmark Brugsforening
Fodby Brugsforening
Glumsø Brugsforening
Gelsted Brugsforening
Hjelmsøllille Brugsforening
Hyllinge Brugsforening
Karrebæksminde Brugsforening
Kyse Brugsforening
Lille Næstved Brugsforening
Menstrup Brugsforening
Næstved Marks Brugsforening
Skelby Sogns Brugsforening
Toksværd Brugsforening
Ulse Brugsforening
Vallensved Brugsforening
Vejlø Brugsforening
Vordingborgvejens Brugsforening

Af disse i alt 53 foreninger deltog de 18 aktivt i dannelsen af DLG Center Næstved og/eller (senere) DLG Sydsjælland-Møn.

Vordingborg-området

I Vordingborg-området – med tilknytning til ØA's og DAG's pakhuse på Vordingborg-havn - var der i et kortere eller længere åremål følgende lokale foderstof- og/eller gødningsforeninger:

Allerslev Foderstofforening
Baarse Foderstofforening
Baarse Gødningsforening

Enigheden (A/M Enighedens Fdst.f.)
 Hammer Foderstofforening
 Hammer & Mogenstrup Sognes Gød-
 ningsforening
 Jungshoved Gødningsforening
 Jungshoved Mejerikreds Fdst.f.
 Kalvehave Foderstofforening
 Kostræde Foderstofforening
 Kostræde Gødningsforening
 Langebæk Foderstofforening
 Lov og Omegns Foderstofforening
 Lundby Foderstofforening
 Lundby Gødningsforening
 Lundegaard Foderstofforening
 Masned Sund Foderstofforening
 Mern Gødningsforening
 Mern og Omegns Foderstofforening
 Næs Foderstofforening
 Pakhusforen. for Præstø og Omegn
 Sallerup Foderstofforening
 Sallerup Gødningsforening
 Skovhuse Gødningsforening
 Snesere Gødningsforening
 Sneseretorp Foderstofforening
 Stensby Gødningsforening
 Svinø Gødningsforening
 Sværdborg Sogns Gødningsforening
 Udby Gødningsforening
 Ørslev-Vordingborg Foderstofforen.

Desuden var der følgende brugsforenin-
 ger, der handlede med foderstoffer
 og/eller gødning:

Baarse Brugsforening
 Grumløse Brugsforening
 Jungshoved Brugsforening
 Kastelev Brugsforening
 Klarskov Brugsforening
 Køng Brugsforening
 Nyraad Brugsforening
 Over-Vindinge Brugsforening
 Sallerup Brugsforening
 Snesere Brugsforening
 Sværdborg Brugsforening

Udby Brugsforening
 Ugledige Brugsforening
 Viemose Brugsforening
 Vordingborg Brugsforening
 Ørslev Brugsforening
 Ø. Egesborg Brugsforening

Af disse 48 foreninger deltog 26 aktivt i
 dannelsen af DLG Center Vordingborg
 og/eller (senere) DLG Sydsjælland-Møn.

Møn og Bogø

På Møn og Bogø – med tilknytning til
 ØA's og DAG's filialer i Stege - var der i
 et kortere eller længere åremål følgende
 lokale foderstof- og/eller gødningsfor-
 eninger:

Bogø Foderstofforening
 Bogø Gødningsforening
 Borre-Magleby Foderstofforening
 Borre nordre Gødningsforening
 Borre søndre Gødningsforening
 Damsholte Foderstofforening
 Damsholte Gødningsforening
 Elmelunde Gødningsforening
 Fanefjord Foderstofforening
 Fanefjord Gødningsforening
 Hjelm Gødningsforening
 Keldby Sogns Gødningsforening
 Keldby Sogns nordre Foderstofforening
 Magleby Sogns Gødningsforening
 Foderstofforeningen for Møn
 Møns A/M's Foderstofforening
 Røddinge Gødningsforening
 Stege Landsogns Gødningsforening
 Tjørnemark Gødningsforening
 Udby Gødningsforening
 Udby Foderstofforening

Desuden var der følgende brugsforenin-
 ger, der handlede med gødning og/eller
 foderstoffer:

Bidsinge Brugsforening
Bogø Brugsforening
Borre Brugsforening
Brugsforeningen Enigheden
Fanefjord Brugsforening
Haarbølle Brugsforening
Kranefeld Brugsforening
Lind Brugsforening
Nøbbølle Brugsforening

Af disse 30 foreninger deltog 20 aktivt i dannelsen af DLG Center Møn og/eller (senere) DLG Sydsjælland-Møn.

Foreningerne i Fodby

I en artikel som denne kan alle foreninger ikke omtales. Der er derfor udvalgt enkelte som typiske eksempler på, hvordan foreningerne blev oprettet og virkede. Det suppleres med korte "historier" fra nogle af de andre foreninger.

Fodby og Omegns Foderstofforening blev oprettet ved en stiftende generalforsam-

ling i Fodby Samlingshus den 4. februar 1915. Det skete på initiativ af Fodby Andelsmejeri, hvor det ved en ekstraordinær generalforsamling kort forinden var besluttet at søge at starte en foderstofforening for mejerikredsen. Et forlods udarbejdet udkast til vedtægter blev enstemmigt godkendt.

Bestyrelsens syv medlemmer skulle vælges med 2 for Fodby, 1 for Guderup, Øllerup og Fodby Old, 2 for Ladby, 1 for Bidstrup og 1 for Skraverup. Til formand valgtes gårdejer Hans Lund, Sandagergård i Fodby.

Hvert af de 75 indtegnede medlemmer indbetalte et indskud på 35 øre pr. ko. Foreningen indmeldte sig straks i den sjællandske foderstfihovedforening, ØA, og underskrev et kautionsbevis over for ØA på 1.200 kr. Derefter var man klar til start. I de første år blev foderstofferne leveret med bane fra ØA-filialerne i Københavns Frihavn og Korsør til Fodby.

DLG Sydsjælland-Møn's anlæg i Øverup.

Man havde straks ved starten arbejdet for at få et pakhuis ved stationen, men det blev aldrig til noget.

Medlemmerne kunne bestille varer hos formanden to gange om måneden, og de måtte møde op og afhente varerne, så snart de ankom med banevogn. Betjeningen ved stationen var tilsyneladende god, for i de første par år fik funktionærerne her et gratiale på 5 kr. – til deling! Allerede et par år efter foreningens oprettelse udgik denne udgiftspost dog af regnskabet. – I 1924 oprettede ØA en filial i Masnedsund, hvorefter foreningen fik sine varer derfra – i de sidste mange år kørt af en privat vognmand.

Der blev stort set gjort rent bord hvert år ved regnskabsopgørelsen, så der blev ikke overført eller opsparat væsentlige beløb. Det beskedne resultat af den årlige drift blev sammen med løbende overskud fra ØA udbetalt til medlemmerne med 1-2% af deres årlige omsætning med foreningen.

Foreningen havde heller ikke brug for de store midler. De få investeringer, man foretog i foreningens 36-årige historie, var anskaffelse af et par sækkevogne, der kostede fra 8,50 til 27 kr. stykket, og en pengeskasse til 4,50 kr., - den blev i øvrigt først indkøbt 18 år efter foreningens start!

Hans Lund var formand og kasserer for foreningen lige til sin død i 1946, derefter videreførte hans søn, Frede Lund, hvervet, indtil foreningen i 1952 sluttede sig til den nyoprettede Næstved og Omegns Foderstofforening.

Foreningens årsomsætning varierede mellem nogle få tusinde kroner under de to verdenskrige, hvor der var stop for normal

varehandel med udlandet, og 150.000 kr. i 1924/25.

En stakket glæde

Når foreningens økonomi i alle årene var god, skyldes det ikke mindst de tætte relationer, andelsfoderstof- og gødningsforeningerne havde til andelsmejerierne og andelsslagterierne.

Frede Lund fortæller således, at man som skyldner i foderstofforeningen kunne risikere kun at få et kortvarigt glimt af sine mælkepenge ved den månedlige udbetalingsdag på mejeriet. – Som formand for foderstofforeningen sad hans far, Hans Lund, med ved udbetalingsbordet sammen med mejeribestyreren og fulgte med i sine restancelister. Var en mælkeleverandørs foderstofgæld for stor, blev pengene eller en del af dem langet over bordet til Hans Lund, mens landmanden måtte kigge langt efter dem og lade sig nøje med en kvittering fra foderstofforeningen. – Denne regel var vedtægtsmæssigt fastlagt i stort set alle andelsfoderstof- og gødningsforening.

Også formand for gødningsforeningen

Året efter foderstofforeningens oprettelse blev Fodby Gødningsforening dannet. Det skete ligeledes i Fodby Samlingshus og var et led i den landsomfattende kampagne for at skabe tilslutning til det nye DAG. På det lokale plan havde landboforeningens sogneformand, bestyrelsen for husmandsforeningen, bestyrelsen for andelsmejeriet og – naturligvis – bestyrelsen for foderstofforeningen været ude at agitere og fået forhåndsindtegning fra 53 gårdejere, forpagtere og husmænd, en skovfoged, en smed og en lærer. Ved

siden af lærergerningen drev læreren nemlig 8 tdr.l. jord, smeden havde 3 tdr.l. og skovfogeden 15.

Med samme formand, fuldstændig identisk bestyrelse og til dels sammenfaldende medlemskreds blev Fodby Gødningsforening naturligvis drevet efter samme principper som foderstofforeningen. Årsomsætningen varierede mellem nogle få tusinde kroner og godt 50.000 kr. Det beskedne årlige resultat blev sammen med overskuddet fra DAG udbetalt til medlemmerne med 1-2% af deres køb.

Også Fodby Gødningsforening tilsluttede sig Næstved og Omegns Foderstofforening, men først i 1964. Formentlig har enkelte tilbageværende medlemmer for egen regning videreført virksomheden, indtil også de fandt det mere hensigtsmæssigt at tilslutte sig NOF, da nye gødningstyper og moderne spredning og opbevaring krævede mere af foreningen, end formandsforeningen i Fodby kunne klare.

Pakhusforening i Næstved?

Den 10. september 1901 var der møde på Sipperup Mejeri, hvor "Foderstofforeningen for Sipperup og Omegn" blev dannet. Efter nogen diskussion indmeldte 51 medlemmer sig.

Som det var tilfældet ved stiftelsen, foregik alt heller ikke helt glat i de kommende

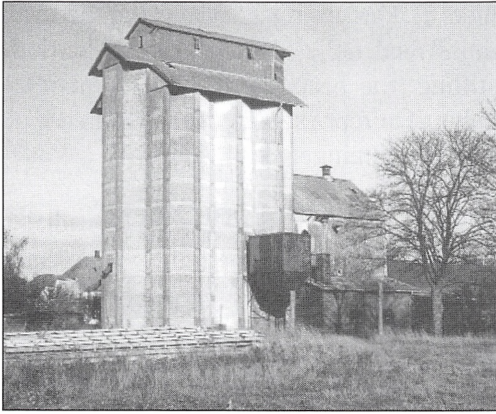

Der pløjes

år. Straks fra starten kom nogle af medlemmerne i restance, og i 1903 havde et medlem pådraget sig en så stor skyld til foreningen, at den førstkommende udbetaling af mælkepenge ikke kunne dække gælden. Formanden fik derfor bemyndigelse til at nedlægge forbud mod udlevering af varer til medlemmet, indtil restancen var betalt. Regnskabsmæssigt gik det heller ikke godt. Man kalkulerede også i denne forening meget snært, og i flere år sluttede regnskabet med minusser, som man måtte inddække ved opkrævning af bidrag fra medlemmerne på 50 øre pr. indtegnet ko.

Foreningen var i alle årene medlem af en pakhusforening – formentlig beliggende i Næstved. Foreningens bøger giver ingen nærmere oplysninger om dens navn og øvrige medlemmer, og det er heller ikke lykkedes forfatteren at finde nogen nærmere oplysninger om den. En pakhusforening var en forening, der blev oprettet af nogle få små lokalforeninger beliggende i nærheden af en havneby med det formål i fællesskab at eje og drive et pakhus i den pågældende by, så medlemmerne her kunne oplagre og afhente varer leveret fra foderstof- eller gødnings-hovedforeningen. Formentlig har pakhusforeningen i Næstved haft sit magasin ved banen eller på havnen.

På grund af de mange problemer blev Foderstofforeningen for Sipperup og Omegn besluttet nedlagt i 1915. Men nogle af medlemmerne ønskede andelsforsyningen med foderstoffer fortsat, så kun et halvt år efter dannede 10 af de gamle medlemmer med et koantal på 120 en ny forening under navnet Sipperup Foderstofforening. De besluttede ved stiftelsen, at varerne fremover skulle leveres til Rønnebæk Holdeplads på Næstved-Præstø-

Mern Foderstofforenings anlæg i Mern by blev nedrevet i midten af 90'erne.

Mern banen. Det må sluttes heraf, at nedlæggelsen af den oprindelige forening også var forårsaget af problemer – et betydeligt underskud måske – i pakhusforeningen, og at den derfor var blevet nedlagt samtidig.

Trods den begrænsede medlems-tilslutning havde foreningen allerede i sit første år næsten samme omsætning, som den gamle sluttede med – ca. 34.000 kr.

Også Sipperup Foderstofforening arbejdede som ren netto-pris-forretning, så da den i 1952 tilsluttede sig NOF, kunne den kun bidrage med ca. 2.500 kr. til det nye fællesskab.

Krigs- og krisetider

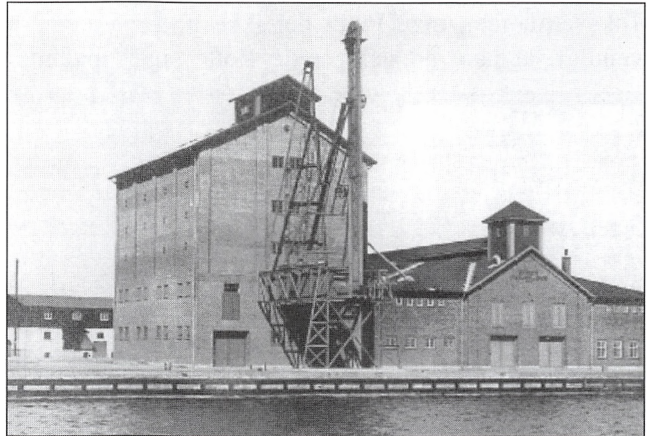
Under de to verdenskrige kneb det voldsomt med at få foderstoffer frem fra udlandet. I Sipperup tvang tyskernes uindskrænkede ubådskrig, der blev erklæret i 1917, således foreningen til at ligge stille i flere år. Da man endelig kom i gang igen, rystede voldsomme prisfald på

verdensmarkedet hele branchen. Også ØA led store tab, og da privathandelen benyttede lejligheden til at udfordre sammenholdet om andelsforeningerne, blev der afholdt en række krisemøder i ØA-kredse-
ne.

Også i Sipperup var der møde. Det foregik på Fattiggården, hvor formanden, gdr. Rasmus Pedersen, oplæste en redegørelse fra ØA om selskabets stilling. Han appellerede til medlemmerne om at være trofaste mod foreningen og såvidt muligt købe alle deres foderstoffer gennem den, "hvilket nok skal vise sig at være det fordelagtigste", sagde han.

Tilladelse til at udstrø gødning

Krigstiderne medførte strenge rationeringer både af foderstoffer og gødning og

ØA's filial fra 1924 på Madsnedsund havn med det fire senere opførte, murstensbyggede silopakhus. Det nedbrændte den 7. juli 1937. 17 minutter efter alameringen kom 150 mand fra Vordingborg kaserne brandvæsenet til undsætning. Silopakhuset blev genopført, men denne gang i beton. Det er den eneste tilbageværende del af det oprindelige kompleks. Det oprindelige pakhus til højre for silopakhuset blev revet ned i 1979 for at give plads for de nuværende 10 stålsiloer.

statskontrol med hele omsætningen. Det gav stort administrativt besvær for formændene. I Toksværd Gødningsforening, der var startet midt under 1. verdenskrig, gav det ikke alene leveringsvanskeligheder. Man måtte også ansøge Indenrigsministeriet om overhovedet at få tilladelse til at udstrø den allerede modtagne gødning og om frigivelse af resten af den bestilte kvælstofgødning.

Fællesklasse var tilstrækkeligt

I 1935 forelå der udkast til nye vedtægter for DAG til vedtagelse på hovedforeningens generalforsamling. De blev udsendt til forhåndsorientering til lokalforeningerne, bl.a. til Toksværd Gødningsforening. Blandt ændringerne var et forslag om, at de delegerede kunne få godtgjort udgifterne til togbilletter på 1. klasse, og dagpengene foresloges forhøjet til 12, evt. 15 kr. – Det sidste kunne man tilslutte sig i Toksværd, men man fandt det ikke nødvendigt, at lade de delegerede flutte sig

med 1. classes rejse, - man kunne godt nøjes med fællesklasse. Så med den indstilling fra bestyrelsen blev formanden valgt til at repræsentere foreningen, når de store beslutninger skulle tages.

"I kan få arealet om 99 år!"

I Masnedsund, Næstved og Stege, hvor ØA havde kontorer og pakhuse, blev foderstofforeningerne i realiteten drevet som detailforretninger af ØA. Masnedsund Foderstofforening var dog oprettet allerede i 1915 – ni år før ØA oprettede afdeling dér.

Inden foreningens stiftelse havde nogle af de senere medlemmer i fællesskab fået leveret foderstoffer til Stensved eller Nyråd. Den løsning blev dog efterhånden lidt trang, fortalte gdr. Johs. Hovmand, Masnedø, ved foreningens 50-års jubilæum i 1965, så der var enighed om at danne en forening i det små og bygge et pakhus.

Christinedal ved Kjeldbylille i 1920'erne. Som nr. 2 fv. ses den senere formand for Kjeldby Sogns nordre Foderstofforening, Jens Skov. Vindmøllen var bygget omkring århundredeskiftet af gårdens daværende ejer, Hans Jørgen Skov.

Konsulen på Masnedø havde imidlertid lejet en plads på alle stationer til Kalvehave, så det måtte blive Masnedunds. Valget faldt på en plads, hvor Andersen og Jensen havde haft virksomhed. Arealet blev lejet for 99 år, men allerede dagen efter ringede borgmesteren og ville have aftalen annulleret, da han havde glemt, at en anden (konsulen?) havde fået arealet på hånden. -Vi svarede, "at det ikke kunne lade sig gøre før om 99 år", fortalte Hovmand. - Pakhuset blev opført og kostede 9.500 kr. Det indgik senere i ØA's lagerkompleks, da de to selskaber etablerede bo- og administrationsfællesskab i 1937.

Den store kornaffære i Præstø

På Præstø-egnen har der i nyere tid kun været få andels-grovvareforeninger. Det skyldes ikke alene eksistensen af en vel-etableret privat korn- og foderstofforretning, men også den såkaldte "store kornaffære i Præstø", der betød et alvorligt tilbageslag for de involverede foderstofforeninger og for andelsbevægelsen som helhed på egnen.

Frem til begyndelsen af 40'ne var der på egnen små sogneforeninger i Allerslev, Baarse, Jungshoved og Lundegaard. De drev i fællesskab et pakhus i Præstø, hvorfra medlemmerne kunne afhente foderstoffer, og hvortil de kunne indlevere korn til opbevaring, formaling og salg.

Det gik godt i mange år, selvom der løbende havde været mindre svind i lagerbeholdningerne. Det behøvede der imidlertid ikke være noget kriminelt i. Det var der derimod ved en sag i 1940-41, der ikke alene rystede medlemmerne i de lokale andelsforeninger, men også lokalbefolkningen i almindelighed.

Ved en lageroptælling foranstaltet af bestyrelsen konstateredes, at der manglede mere end 2.000 tønder korn. Bestyrelsen erkendte, at kornet var væk, men kunne ikke redegøre for, hvor det var blevet af. Og det viste sig hurtigt, at sagen ikke alene drejede sig om det forsvundne korn. Mange jordbrugere kom også i en alvorlig situation, fordi de havde indleveret kornmærker til den nu fængslede bestyrer, der havde lovet, at han efterhånden ville levere formalet korn til dem. Og de frygtede nu, at de måtte reducere deres besætninger, fordi de ikke ville være i stand til at skaffe foder.

Sagen involverede mange og trak ud. Politimester Vagn Bro engagerede sig personligt og fik ved henvendelse til Handelsministeriets Kornkontor tilbageleveret kornmærker, så affæren blev til mindst mulig gene for de berørte landmænd. En statsautoriseret revisor fra København gennemgik regnskaberne for en årrække, og en sekretær fra Landbrugsministeriet kom til byen for at kontrollere pakhusforeningens statslager af korn.

Bestyreren erkendte sig skyldig i ikke mindre end 75 tilfælde af falsk, underslæb og overtrædelse af kornloven og næringsloven.

Men pakhusforeningens bestyrelse slap heller ikke. Den blev tiltalt for ikke at have løst næringsbrev og for ikke at føre autoriserede forretningsbøger. Hvor bestyreren måtte 2 år i fængsel, slap bestyrelsen dog med dagbøder.

Pakhusforeningens bestyrelse måtte snart erkende, at underslæbssagen betød foreningens endeligt. Pakhuset blev derfor afhændet. De fire lokalforeninger ønskede dog at fortsætte driften på basis af foder-

Bogø Foderstofforenings pakhús i Smedestræde, som det så ud i mange år. Foran læsserampen holder uddeler Aksel Jensens private lastvogn klar til at blive læsset til den ugentlige varetur. Uddelerboligen er villaen til højre for pakhúset (Aerodan Luftfoto).

leverancer fra ØA's filial i Masnedsund. Men sådan gik det ikke. Tre af dem overlevede ikke krisen. Kun Baarse Foderstofforening klarede skærene og fortsatte driften frem til 1969, hvor den var medstifter af DLG Center Vordingborg.

"I skal bare gøre sådan!"

I de første årtier af århundredet blev norgessalpeter (kalksalpeter) leveret i trætønder. De var lidt større end smørdritler og vejede hver 100 kg (se foto side 19).

En dag i 20'erne var man ved at læsse en vogn med sådanne tønder fra et skib i Stege havn. På grund af tøndernes form kunne der kun være to mand om hver tønde. To-tre mand baksede højlydt med en tøn-

de for at få den op på hestevognen. Det kneb gevaldigt, men op kom den.

I det samme kom Hans Jørgen Skov fra Keldbylille forbi. Han havde været garder, var stor og stærk, og kunne ikke dy sig for en drillende bemærkning: -Nå, hvad klager I over, sagde han. Så tog han fat med et godt greb i hver ende af en tønde og løftede den uden problemer op på vognen.

-I skal bare gøre sådan, sagde han smilende. Så satte han tønden ned på jorden igen og gik fløjtende videre! (Fortalt af fhv. gdr. Helge Hansen, Stege).

Bogø Foderstofforening

Selvom Bogø hørte til det gamle Præstø

Amt, følte øboerne dér sig mere knyttet til Falster end til Møn. Da landmændene på øen i 1902 oprettede Bogø Foderstofforening, tilsluttede de sig derfor LFAF, Lollandske Mejeriers & Andelshaveres Fælles-Indkjøb (senere navn: (LMAF, Lolland-Falsters Andels Foderstofforening). Med foreningens isolerede beliggenhed måtte varetørløserne ske søvært. Det foregik med båd til Skåningebro på øens nordkyst. Her var der dog begrænset vanddybde, så på et tidspunkt måtte bestyrelsen ansøge sognerådet om "at lade opmudre ved Skaaningebroen, saaledes at Foreningens Fartøjer kan flyde til Broen."

Et pakhus var også nødvendigt, men i den første tid lejede man sig ind i en eksisterende bygning, indtil man kunne få sit eget. Det opstod der mulighed for, da Hartmanns Pakhus i 1903 skulle sælges ved auktion. Det endte dog med, at foreningen samme år opførte sit eget pakhus i Smedestræde midt i Bogø By. Det var som andre foderstofmagasiner den gang bygget på pæle – for at begrænse rotteplagen, undgå vandproblemer og komme op i en højde, så udlevering kunne ske direkte til medlemmernes hestevogne. I 1905 solgte foderstofforeningen pakhuset til LMAF, men fortsatte med selv at drive det. I 1907 blev det udvidet med en tilbygning. I 1971 tilsluttede Bogø Foderstofforening sig DLG Center Møn. Pakhuset blev solgt til uddeleren, men revet ned i slutningen af 70'erne.

Foderstofforeningen blev i alle årene drevet med et stærkt personligt engagement fra bestyrelsesmedlemmernes side. Det var især tilfældet efter de første tyve år, hvor der var megen turbulens omkring foreningen. Det lykkedes dog at holde sammen på tropperne takket være gdr. R. Rasmussen Stub, der var formand 1911-

20, og ikke mindst gdr. Emanuel Thorsen, hvis indsats som formand gennem 32 år (1920-52) er legendarisk.

Foruden foderstofforeningen var der på øen i et kortere åremål en gødningsforening, oprettet 1916. Også Bogø Brugsforening solgte i en årrække foderstoffer, der blev leveret fra ØA. Men det var formentlig først efter, at Bogø i 1943 blev landfast med Møn ved den nye dæmning.

Sølvskål – og krans

Foreningsprotokollerne bærer præg af, at det ofte var et slidsomt arbejde at være formand eller bestyrelsesmedlem. Man skulle være i besiddelse af en god portion idealisme for at kunne bevare gejsten og besjælet af en indstilling for fællesskabet, der må fylde én med beundring. Arbejdet med at lede en lille lokalforening krævede ikke alene store, personlige ofre, men også et engagement, der lå langt ud over, hvad der kendes i dag. Og takken for det administrative, fysiske og mentale slid var som regel beskeden – sædvanligvis nogle hundrede kroner om året afhængig af omsætningen.

Til gengæld blev man ikke glemt, når der var lejlighed til at aflevere en personlig gave. Det var tilfældet, da Toksværd Gødningsforenings formand gennem 24 år, Henrik Christensen, Dysted, gik af. På grund af sygdom havde han ikke kunnet være til stede ved generalforsamlingen, men få dage efter mødte forretningsudvalget op med en sølvskål og takkede ham for hans indsats gennem de mange år. Det var ikke for tidligt, for få måneder efter måtte man møde op igen – denne gang med en krans ved hans bære.

Katastrofale tab

I 60'erne og 70'erne blev de store tilgodehavender hos medlemmerne et voldsomt problem. Kreditgivning blev i en årrække betragtet som en service og var nærmest et tag-selv bord for medlemmerne. Derfor steg og steg foreningernes tilgodehavender for i nogle foreninger i slutningen af 70'erne at nå et maksimum af, hvad der svarede til et års varesalg. Det skulle der en bred ryg til at finansiere – og også en god økonomi hos landmanden til at betale, for den effektive rente oversteg i nogle tilfælde 18%. Langt fra alle kunne klare det, og antallet af tvangsauktioner var derfor stort – og grovvareforeningernes tab nærmest katastrofale.

Situationen nærmede sig et mareridt for alle parter. Den blev først normaliseret, da grovvarehandelen på initiativ af landbo- og husmandsforeningerne indførte nye fælles kreditbetingelser i begyndelsen af 80'erne.

En lettelse

Så det var ikke noget under, at mange formænd og bestyrelsesmedlemmer trak vejret lettet, da strukturrationaliseringen i 1969 resulterede i oprettelsen af Dansk Landbrugs Grovvareselskab – i daglig tale DLG. Det førte nemlig samtidig til samling af en række lokalforeninger i de såkaldte DLG-centre og senere – for vor landsdels vedkommende – til samlingen i DLG Sydsjælland-Møn. Med ændringerne var en tung byrde løftet fra de folkevalgtes skuldre. Men deres uselviske og vedholdende indsats har været til stor gavn for fællesskabet gennem tiderne – og for dagens DLG.

Kilder

Svend Børge Karlsen: Andels-grovvarehandelen i Sydsjælland og på Møn 1900-85, Taastrup 1999.

Svend Børge Karlsen: Dansk Landbrugs Grovvareselskab - Selskabets oprettelse og første 25 år, København 1995.

Svend Børge Karlsen
Hegnstoften 66, 2630 Taastrup

Født 1934, civiløkonom, 1962 direktionssekretær i DAG, 1966 leder af andels-grovvarehandelens fælles kursusvirksomhed, 1973 leder af DLG's informationsafdeling. Pensioneret 1995. Forfatter til ovennævnte to bøger. Arbejder med diverse lokal- og erhvervshistoriske projekter, bl.a. historien om A/S Den danske Mælkekondenseringsfabrik (1907-74), der fra 1948 var moderselskab til Møns Tørmælksfabrik.

Små og store dramaer i hverdagen som lærling

Mern-drengen Viggo Lund Nielsen
fortæller om at være lærling på
Præstø Jernstøberi og maskinfabrik i 1917

Af Viggo Nielsen

I 1917, da jeg var færdig i Mern Skole og var blevet konfirmeret, var spørgsmålet, hvad jeg så skulle lave. At gå i skole syntes jeg selv at have fået nok af, og det var der heller ikke tale om. Frihåndstegning var det, jeg holdt mest af, så jeg sagde til min far, at jeg ville være kunstmaler.

- Kunstmaler, sagde min far.

- Det er lige til at komme på fattiggården af. Næ, du må hellere komme i lære hos maler Jensen og få lært et fornuftigt håndværk, sagde han og tilføjede dog:

- Så kan du jo altid tegne og male lidt i fritiden.

I lære hos maler Jensen! Uha, uha. Det var dog det værst tænkelige. Men det må da heller ikke rigtigt have været hans mening.

Kunstmaler, det var for mig noget med staffeli, palet, pensler og en duft af terpentiner. Landskaber, portrætter og stilleben.

Nå, men det var nok meget godt, at far rådede mig. For hvis jeg virkelig havde været egnet, var jeg nok blevet kunstmaler alligevel.

Fra seks morgen til seks aften

Det med at komme i lære hos maler Jensen slap jeg dog heldigvis for. Fysik og mekanik havde også min interesse. Jeg kunne komme i lære på Præstø Jernstøberi og Maskinfabrik. Så far og jeg var til møde hos daværende ejer af fabrikken, H.C. Petersen. Der blev lavet en foreløbig kontrakt, som dog indeholdt, at de første fire måneder var prøvetid, hvor man så fra begge sider kunne springe fra. Jeg blev udstyret med tykke overalls, nye træsko og rygsæk.

Landevejen fra Mern til Præstø var dengang skærvebelagt og fuld af huller og hjulspor. Dog var der en slags sti ved begge sider ud mod vejgrøf-

ten. Den var ikke ret bred, og den var vanskelig at følge - især når det var mørkt. Og det var det både morgen og aften. For arbejdet på maskinfabrikken var fra seks morgen til seks aften alle ugens hverdage. Når jeg tænker tilbage på den tid, jeg var i lære, så undrer jeg mig over alle de svære opgaver, jeg blev sat til - og jeg udførte dem nogenlunde tilfredsstillende. Jeg var kun 14 år.

Klokken seks om morgenen stod alle, som var ansat på maskinfabrikken, uden

Viggo Nielsens "Smed" fra 1978.
Skulpturen er i privateje.

for den store jernport og ventede på, at Stoffer skulle komme og binde lænehunden, som gik løs i gården om natten. Først når den var bundet, kunne vi andre komme ind.

Da det nu er 75 år siden, jeg kom i smedelære, er alt, jeg beretter, kun baseret på, hvad jeg kan huske. Jeg har ikke noget skriftligt fra den tid.

Det var i efteråret 1917, jeg startede som smedelærling. Cykelturen fra Mern til Præstø i den mørke tid var et problem. Det var jo i krigens tid, og cykellygter, som lige var blevet påbudt, var ikke til at skaffe. Nogle gange blev jeg da også standset af landbetjent Petersen. Jeg forklarede ham, at jeg hverken kunne få lys eller carbid til cykellygten. Petersen var flink. Han gav mig besked på, at jeg skulle trække cyklen resten af vejen hjem. Det gjorde jeg nu ikke, og det vidste han godt.

Da jeg kom i lære, var maskinfabrikken ikke, hvad den havde været. Den gamle jernstøbers søn, som havde taget navneforandring til Palm, var ingeniør og forstod sig ikke som faderen på at handle med landmændene.

På maskinfabrikken var vi ti læredrenge, to montører, en smed, en drejer og en arbejdsmand, Stoffer. Stoffer havde mange opgaver bl.a. at passe på værktøjet i "Buret".

Ved ankomsten fik jeg udleveret en kasse med en bænkhammer, en mejsel, en tommestok og en svensknøgle. Det var nye, gode ting, som jeg næsten omgående fik stjålet.

På de opgaver, jeg blev sat til, gik det hurtigt op for mig, at det slet ikke var en ingeniør, der var brug for. F.eks. blev jeg hver anden dag

sendt afsted til kadaverkogeriet ved Rødeled med en balje på en trækvogn efter kød til lænehunden.

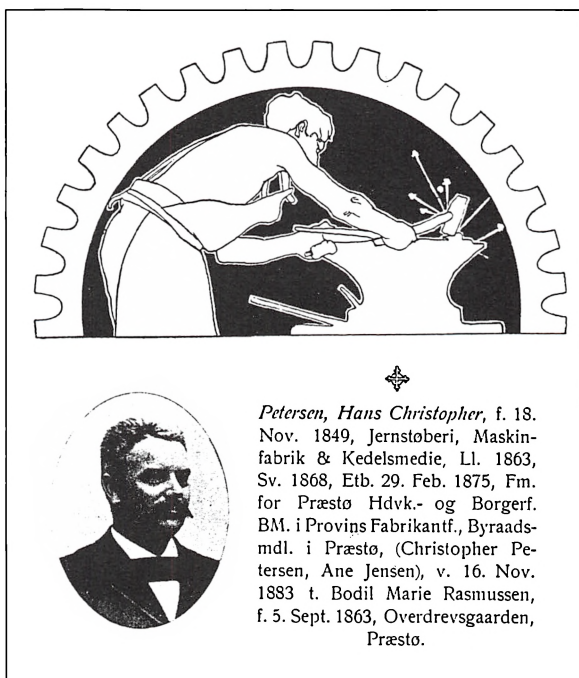
Oppe på lageret stod flere brugte tærskværker, som jeg blev sat til at gøre rene, så de kunne blive malet. Det var ikke noget behageligt job. Gammel olie, avner og masser af støv. Så jeg maste på for at få det overstået. Da jeg meddelte rette vedkommende, at nu var tærskværkerne klar til maling, sagde han:

- Så kan du gå op og gøre det hele om igen.

Herefter tog jeg den lidt med ro. Men der var bare så forbandet koldt og ensomt deroppe.

Barskt at være yngste lærling

Hvad de øvrige ni læredrenge lavede, husker jeg ikke så nøje. Men de havde vel alle en eller anden opgave. Da der ikke

Petersen, Hans Christopher, f. 18. Nov. 1849, Jernstøberi, Maskinfabrik & Kedelsmedie, Ll. 1863, Sv. 1868, Etb. 29. Feb. 1875, Fm. for Præstø Hdvk.- og Borgerf. BM. i Provins Fabrikantf., Byrådsmdl. i Præstø, (Christopher Petersen, Ane Jensen), v. 16. Nov. 1883 t. Bodil Marie Rasmussen, f. 5. Sept. 1863, Overdrevsgaarden, Præstø.

*Maskinfabrikant Hans Christopher Petersen, Præstø.
Den vedføjede tegning viser smeden ved ambolten.*

var så meget opsyn og rigeligt med tid, opdagede jeg, at de "fuskede". Dvs, de havde et eller andet, de arbejdede med til eget brug. Det var gaver eller legetøj som f.eks. lysestager, miniaturesmedeambolte og elektromotorer. Det, man "fuskede" med, blev så lagt væk på hylden under filebænken, hvis ingeniøren viste sig.

Det var barskt at være den yngste lærling. Ja, der var en til. Han var fra Præstø og startede samme dag som jeg. Han hed også Viggo, men var mindre af vækst end jeg og meget barnlig.

I gården var der et lokum med tre afdelinger. Over dørene var der en stor åbning ud til det fri. Bedst som jeg sad der i mine egne tanker - og mit eget ærinde - blev der smidt en spandfuld koldt vand gennem hullet over døren og i hovedet på mig.

En hesteomgang

Hos Gdr. Rasmus Jensen i Ugledige fik Præstø Jernstøberi og Maskinfabrik til opgave at installere el i stuehus og stald. En dynamo blev sat til en vindmotor, som var på gården i forvejen, og som nu leverede strøm til et akkumulatorbatteri. Alt fungerede, som det skulle, da montøren og jeg tog afsted. Der var glæde og dejligt lys over det hele.

Men da der kom et par dage med vindstille, blev der ringet fra Ugledige, at nu var lyset næsten gået ud. (Jo, der var telefon dengang, også i mit hjem.) Det var jo ikke så godt. I al hast blev montøren (som jeg har glemt navnet på) og jeg sendt til Ugledige medbringende en hesteomgang, en del værktøj, gear samt kardanaksler. Opgaven var at få hestekræfterne til at få dynamoen til at levere strøm til akkumulatoren. Vi gik med det samme i gang med at anbringe hesteomgangen. Den blev sat på to svære stykker træ, som blev holdt på

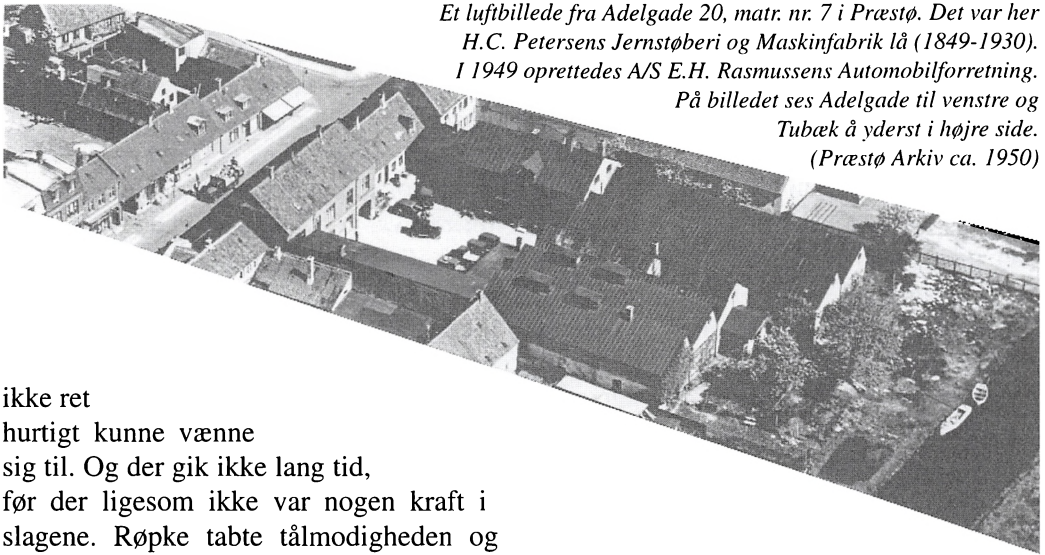
plads af pæle drevet i jorden. Det har gået lidt stærkt med at få monteret den hesteomgang, for da hestene blev spændt for, og rundturen begyndte, rev hesteomgangen sig løs, og det store tandhjul lå med tænderne i vejret. Så vi måtte på den igen og fik slået flere pæle i jorden. Det blev sent fyraften den dag, men lyset begyndte så småt at komme igen. Lignende elinstallationer blev lavet andre steder, men uden særlig succes.

Jeg blev sat til at hjælpe smeden i smedeværkstedet. Han hed Røpke og var en komplet original, men en meget dygtig smed. Næsten hver eftermiddag var hans skråtobak sluppet op. Det var Køgeskrå til fem øre pakken. Jeg fik ofte fem øre og besked på at gå over gaden til købmand Otto Madsen og hente ham en pakke, men jeg måtte passe på ikke at blive set, for jeg måtte ikke gå på gaden i arbejdstiden. Så det var et forbandet problem. Jeg kan huske, at jeg fandt ud af at købe for 25 øre og gemme skråtobakken i et tærskeværk på lageret. Jeg kunne så hente det der, så Røpke atter kunne komme til at fungere og spytte i ilden på essen.

Om at slå -med en nathue!

Firmaet fik til opgave at levere en kedel til et kadaverkøgeri, som Peter Slagter og Madelund var ved at starte på Stenlængegården. Om det var på grund af krigen, så vi ikke kunne få gas til skærebrænderen, husker jeg ikke. Men jeg blev sat til at slå med forhammer. Der skulle slås mange slag, før en halvtomme-plade kunne brækkes af. Det med at slå med en forhammer var i sig selv et problem, for jeg var vant til af naturen at have venstre hånd foran, når jeg slog tøjrepæle i. Når man slog med forhammer, var det nødvendigt at have højre hånd foran. Det var noget, man

Et luftbillede fra Adelgade 20, matr. nr. 7 i Præstø. Det var her H.C. Petersens Jernstøberi og Maskinfabrik lå (1849-1930). I 1949 oprettedes A/S E.H. Rasmussens Automobilforretning. På billedet ses Adelgade til venstre og Tubæk å yderst i højre side. (Præstø Arkiv ca. 1950)

ikke ret hurtigt kunne vænne sig til. Og der gik ikke lang tid, før der ligesom ikke var nogen kraft i slagene. Røpke tabte tålmodigheden og sagde:

- Det er kraftstejlme ligesom en gammel kælling, der slår med sin nathue.

Det var jo ikke ligefrem noget, der stimulerede min selvtillid.

Nå, men kedlen begyndte at tage form og skulle nittes sammen med halvtommenagler. Jeg blev sat til at ligge inde i kedlen, hvor jeg fik de hvidglødende nagler lagt ind med en speciel tang. Her skulle jeg anbringe dem i de i forvejen borede huller, hvorefter jeg med et særligt tungt stykke værktøj skulle holde for, mens der med forhammer blev slået på et andet værktøj, som så formede hoved på naglen udvendigt. Det hele skulle gå meget hurtigt, ellers blev naglen kold og fik et grimt hoved. Når der blev slået med forhammer udvendigt, var det hårdt ved ørerne, når man lå inde i kedlen. Jeg fik lidt tvist til at stoppe i ørerne - høreværn var der ikke dengang.

En ret stor encylindret dieselmotor leverede kraft til drejebænke, boremaskiner, slibemaskiner osv, ved hjælp af et utal af remme. Alle disse mange remme havde det med at strække sig, så de blev for lange og gled af. Jeg blev sat til at stramme de

slappe remme.

Det blev gjort ved, at samlingen blev skåret bort og en ny remlås slået i, så remmen atter var samlet. Det gjorde den halvanden tomme kortere.

Alt var rationeret

I 1917 havde krigen varet i tre år, og der var en utrolig mangel på alt - især mad og tøj. Vi fik mærker, alt var rationeret og af en dårlig beskaffenhed. "Rugbødet", som også var rationeret, var bagt af bygmel. Det kunne ikke hæve og havde en sej dejrand og en kedelig smag.

Sommeren 1917 faldt der næsten ingen regn, og på grund af krigen var der heller ikke kunstgødning, så det blev et misvækstår. Landmændene måtte aflevere den smule korn, de høstede, til Kornnævnet, og det betød, at de ikke havde korn nok til at fede en gris op til eget forbrug. Hestene skulle jo også have mad, ellers gik det hele i stå. Man forsøgte at fede en gris op med kartofler, men den blev ikke videre fed. Fedt var en mangelvare, og smør kunne man ikke få.

En særegen leverance fra Præstø til Rusland

Hvad jeg nu skal prøve at fortælle, finder jeg selv aldeles utroligt. Jeg blev ikke dengang klar over, hvad der foregik med firmaet, for jeg blev jo ikke informeret. Der gik rygter om, at Præstø Jernstøberi og Maskinfabrik havde fået ordre på en hydraulisk maskine til at bøje jernbanskiner med. Rygterne viste sig at være sande. For i modelsnedkeriet var man gået i gang med at lave støbemodellen til en meget stor maskine efter tegninger fra Rusland, hvortil maskinen også skulle leveres pr. skib.

I Rusland var der revolution. Det hørte vi ganske vist ikke så meget til dengang, da vi hverken havde radio eller fjernsyn, og den lokale avis næsten kun var lokal.

At beskrive sådan en hydraulisk maskine efter hukommelsen er vanskeligt. Jeg vil dog gøre et forsøg.

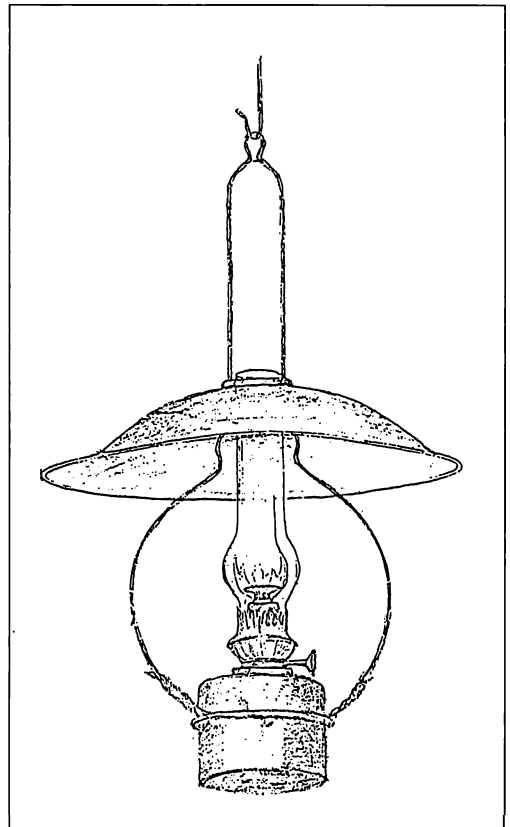
Jeg husker det som en kæmpe balje, der lå med bunden i vejret. Dog ikke en rund balje, men mit gæt er, at den var ca. halvanden meter i bredden, ca. to meter i længden og ca. en meter i højden. Da siderne var ca. 30 millimeter tykke, var det en meget tung kolos støbt i ét stykke. Agregatets størrelse og vægt var vist i overkanten af hvad Præstø Jernstøberi kunne præstere. Men støberiet så ud til at fungere godt og blev ledet af støbemester Tharbe.

Hele ugen arbejdede formerne (som var specialarbejdere) med at lave forme af sand i store jernkasser. Hver lørdag blev der støbt, så støbegodset var nogenlunde svalt til mandag morgen og kunne tages ud af kasserne.

Vi læredrenge måtte være med i støberiet, når der blev støbt. Vores opgave var at holde slaggen tilbage. Det svømmede oven på det flydende jern, når jernet blev

hældt i formene. Slaggen måtte ikke komme med i formene. Til det formål fik vi drenge udleveret en jernstang på ca. to meter, som havde et påsvejsset stykke fladjern i den yderste ende. Dette stykke skulle vi holde ned i det flydende jern. Når formen var fyldt, blev der råbt: "Gas i gulvet!" eller "Gas i låget!" Vi skulle så med omtalte jernstang, hvor fladjernstykket var blevet glødende af det smeltede støbejern, omgående tænde den udstrømmende gas. Ellers blev der ikke til at være i støberiet.

Smeltet støbejern er ca. 1300 grader varmt og meget tyndtflydende. Det udstråler kraftig varme og lys og har det med at sprutte og sprøjte, hvis det bliver spildt selv fra en ringe højde. Når

Tegning fra Teknisk skole i Mern 1917
- af Viggo L. Nielsen.

blæseren havde kørt nogen tid, og der var tilstrækkeligt med smeltet jern forneden i ovnen, kunne støbningen begynde. Støbemesteren prikkede den lerklovs, som lod det flydende jern strømme ud, løs. Mandskabet stod parat med tomands støbesker, som de fik fyldt med smeltet jern, bar omkring og hældte i formene.

Det var kun de mindste genstande, der blev støbt på denne måde. Større ting blev støbt fra render i gulvet eller kranskeen, som kørte på en skinne under loftet.

Alt var vel organiseret og forløb, som det skulle. Dog skete det, at støbemesteren havde vanskeligheder med at få en ny lerklovs anbragt og få stoppet udstrømningen af det flydende jern, som så strømmede ud på gulvet og spruttede og skabte sig.

Når alle forme var fyldt, var der en ulidelig varme og røg i støberiet. Så var det bare med at komme ud i den friske luft.

Jeg beundrede den ro og ligevægt, hvorved støbemester Tharbe ledede støberiet. Selvom jeg til at begynde med var noget bange for al den sprutten og legen med ilden, var lørdagene i støberiet en meget interessant oplevelse.

Nerver på

Da modelsnedkeren var færdig med træmodellen til den store kedel til Rusland, blev den bragt ind i støberiet, hvor der var gravet et stort hul i gulvet til den store formkasse. Al anden virksomhed i støberiet blev indstillet den uge, hvor man koncentrerede sig om formen til det tunge fundament.

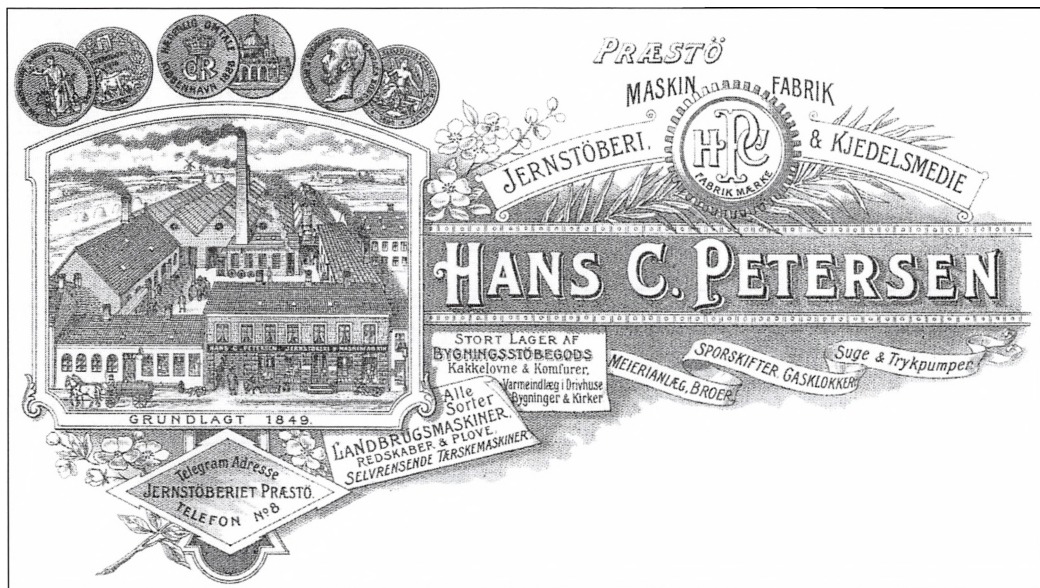
Der var nerver på den lørdag, hvor støbningen skulle finde sted. Blæseren brølede, og en kraftig ildflamme stod ud af ovnen foroven.

Da ovnens kapacitet ikke var stor nok til at fylde formen af én gang, blev den store

kranske fyldt med flydende jern og måtte så hænge og vente på, at mere jern blev smeltet. Da der var jern nok, blev jernet fra ovnen hældt i en rende i gulvet og kranskeen samtidig hældt i formen. Og det lykkedes.

Om mandagen, da det store emne var nogenlunde svalt, blev det ved hjælp af kranen taget ud af støbekassen, hvorefter det blev rensat og anbragt i maskinværkstedet. Her stod det nu og lignede en meget stor balje med bunden i vejret. I bunden på denne balje var en åbning, hvori der med svære bolte blev fastgjort en stor cylinder. Heri sad et tilsvarende stempel. Jeg vil skyde på, at stemplet var ca. 35 centimeter i diameter og mindst af en meters længde. Der var en beholder til væske samt en lille meget kraftig pumpe med kort slaglængde. Denne pumpe kunne pumpe væske ind i bunden af cylinderen, som derved fik stemplet til at kravle udad med stor kraft. Den skinne eller jernbjælke, som skulle bøjes eller rettes, blev anbragt oven på maskinen for enden af stemplet og med to stop på fundamentet.

Mens montøren og drejeren arbejdede med monteringen af de forskellige agregater, fandt man ud af, at det blev nødvendigt med et "mandehul" i maskinens ene ende, så en mand kunne kravle ind. Der blev tegnet en smuk oval på "gavlen" af maskinen og med 12 millimeters afstand slået kørnerprikker hele vejen rundt. Jeg husker ikke, hvor mange, det var, flere hundrede. Jeg blev så sat til med en håndboremaskine (til håndkraft) at bore huller efter kørnerprikkerne. Jeg blev betroet et 5/16 sneglebor (dengang et forholdsvis dyrt stykke værktøj, som tillige havde det med let at knække.) og gik i gang med de mange huller. Boret blev hurtigt sløvt, og jeg måtte presse hårdere på for i det hele taget at komme nogen vegne, hvilket bevirkede, at jeg fik temmelig ondt i mavemusklene.

Fabrikens logo -øverst på en faktura fra 1910

På det sted, hvor mandehullet blev lavet, var godset ca. 30 millimeter tykt. Støbejern er ikke vanskeligt at bore i, bortset fra glødeskallen udvendigt, men boret bliver hurtigt sløvt, så jeg måtte have nogen til at slibe det for mig. Det var ikke så let. Jeg begyndte da selv at forsøge at slibe boret. I løbet af en uges tid skar boret så godt, at jeg ikke behøvede at trykke så hårdt på håndboremaskinen. (Jeg tror, at jeg kan slibe et sneglebor endnu.)

Da jeg nu efter mange dages slidsomt arbejde fik alle hullerne boret, blev mellemrummet mellem hullerne mejslet ud med et særligt værktøj, så den tunge ovale klods kom ud. Hullet var nu alt andet end glat i kanten. Med mejsel og fil blev kanten af hullet bearbejdet hele vejen rundt. Dengang fandtes ingen vinkelsliber.

Monteringen af de forskellige dele på det store fundament var nu så langt fremskredent, at maskinen skulle afprøves. Beholderen til hydraulikken blev fyldt med sæbevand, tror jeg, det var. Olie i så store mængder har formodentlig ikke været til at skaffe. Fra en fladrem fra en remskive

på hæveakslen under loftet blev leveret kraft til en tilsvarende remskive på maskinen.

Trods min mistanke om det modsatte viste det sig, at maskinen var i stand til at bøje en meget svær jernbjælke uden at knække midt over. Hvad der undrer mig den dag i dag, er, at da afprøvningen var slut, blev jeg sat til at lave en skærm over påløbet af remmen på maskinens remskive. Det, der undrer mig mest, er, at jeg ikke fik nogen anvisning på eller tegning af, hvordan en sådan skærm skulle se ud. Måske var det fordi afskærmning dengang ikke var anset for at være af nogen særlig betydning. Så jeg gik i gang med at lave en skærm, som jeg fastgjorde med et par sætteskruer.

En anden overraskelse var, at skærmen ikke blev kasseret. Det klodsede store apparat blev så malet og sat på en blok-vogn og af vognmanden kørt til havnen, hvor det blev sat på et skib. Jeg gad nok vide, hvad der derefter skete med det. Jeg synes, at det i det hele taget virkede som en prototype (et forsøg).

Opgaver nok

Jeg kan ikke klage over, at jeg ikke blev sat til noget. Jeg fik opgaver nok. Nær ved indgangen til maskinfabrikken stod en gammel fladvanget drejebænk (nu bliver det noget teknisk). På drejebænkens slæde var anbragt træklodser, så der kunne fastgøres en vandpumpecylinder, som skulle udbores indvendigt.

Fra pinolen til spindulen gennem cylinderen som skulle afdrejes indvendigt, førte en borestang, hvorpå drejestålet var fastspændt. Jeg fik en kort forklaring om, hvor nøjagtigt det hele skulle indstilles. Når jeg så var færdig med indstillingen, kunne bænken startes. Dersom alt gik, som det skulle, havde stålet i løbet af en times tid gnavet sig gennem cylinderen og skåret en spån af ringe dybde hele vejen gennem cylinderen. Endnu en spån blev taget med et andet stål for at efterlade en glat overflade. Drejebænken måtte kun rotere meget langsomt, da stålet ellers mistede hærdeningen og blev sløvt. Så der var ikke meget at lave, mens drejebænken stod der og gnavede sig gennem cylinderen.

Så en dag var det på grund af krigen ikke til at få mere olie til dieselmotoren. Alting gik i stå, og lyset gik ud, ja, det var meget uhyggeligt. I hast blev der skaffet et damplokomobil. Det blev anbragt i værkstedet og ved hjælp af en fladrem til hovedakslen, så skulle lokomobilet få det hele til at køre. Det gik nu ikke så godt. Lokomobilet havde kun begrænset trækraft, selvom det åd en masse tørv - det eneste brændsel, som kunne fås dengang. Lokomobilet blev anbragt lige under en udluftningsskorsten i taget. Det var så meningen, at tørverøgen skulle finde den vej ud. Det var den bare ikke tilbøjelig til, hvorved der blev en uholdelig røg og stank fra tørvenerne. Det sved i øjnene, og vi fik hoste.

Jeg må have været meget naiv dengang, for en af de store drenge fik mig til at gå op på taget, hvor jeg skulle finde en kost og med den rense udluftningsrøret, så der kunne blive til at være i værkstedet. Jeg fandt ingen kost, men jeg fandt ud af, hvordan jeg havde dummet mig. Jeg husker, at jeg gik ned i modelsnedkeriet for at græde. Modelsnedkeren havde før trøstet mig, når jeg var kommet galt afsted.

I middagsstunden gik flere af os ansatte ned i snedkeriet for at spise vores medbragte klemmer og få en smule varme fra limpotten, som stod der og kogte. Af forskellige grunde blev jeg aldrig rigtigt antaget blandt de andre ansatte. Det var rygtedes, at min far havde gård, og i en tid, hvor alle andre var på sulteration, kunne han bare slagte en gris og i det hele taget leve på flæsket.

Det var heller ikke så godt, at jeg havde to farbrødre, som var ansete borgere i Præstø. Det var købmand N. P. Nielsen og bagermester Ole Nielsen. Jeg hørte bl.a. smeden Røpke sige:

- Bønderne, de ka' sgu sagtens, de har det ikke som mig, der i disse forbandede tider må købe mit kød på bismerkrogen.

Da prøvetiden på maskinfabrikken var ved at være slut, og kontrakten om de fire års læretid skulle skrives under, svigtede modet mig. Det blev lidt for hårdt med cykelturene hver morgen og aften - især ved vintertid - og så Teknisk Skole om aftenen (hvor jeg faldt i søvn).

Så var der også det, at jeg kom til at tænke på, at det nu var ved at blive forår. Solen skinnede, og fuglene sang udenfor, så selvom jeg ikke havde noget imod at arbejde med jern og metal, så var tanken om de lange timer i det sodede værksted ikke rigtigt mig.

Svære år

I 1917 og årene omkring var der, som før nævnt, en forfærdelig mangel på alting. Det var særligt protein og fedtstof, der var mangel på. Et eksempel: Min farbror Ole, som var bagermester, blev landskendt, fordi han fandt på, at man i stedet for at bruge fedtstof, som ikke var til at skaffe, kunne bruge klid til at holde brødene adskilt i ovnen.

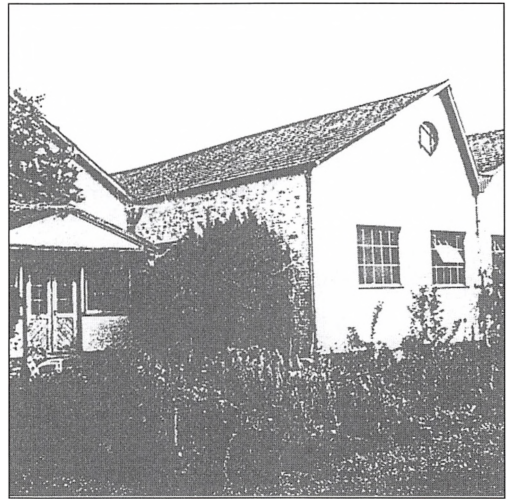
Vi levede i surrogaternes tidsalder, sagde man. Betegnelsen surrogat gjaldt for mange livsnødvendigheder - både tøj og mad, men også nydelsesmidler som kaffe, te og tobak. Det sidste var nu ikke nogen særlig nydelse, når det var surrogat.

Især vi unge i voksenalderen fik alt for lidt at spise, så man altid var sulten. Brød og alting var jo rationeret og af en dårlig kvalitet.

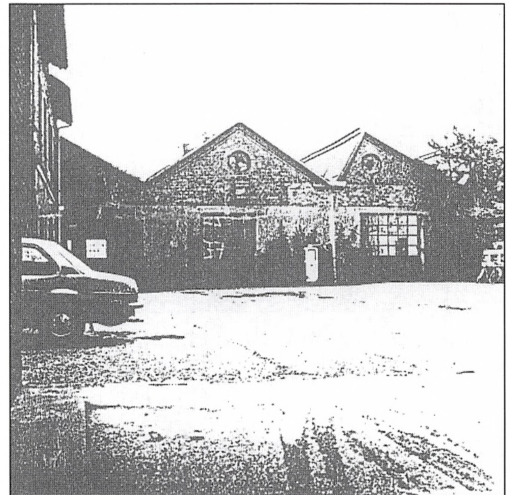
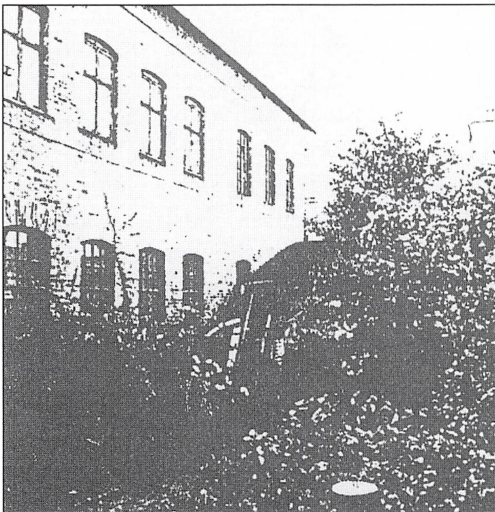
Dengang rejste doktor Mikkel Hindhede landet rundt og holdt foredrag om ernæring. Med idealistisk fanatisme forkyndte han, at ernæringen her i landet var alt for rigelig og navnlig alt for rig på kød og fedt. Da doktor Hindhede var her og holdt foredrag i samlingshuset, havde han Madsen med. Madsen var Hindhedes forsøgskanin, som han fremviste som et

bevis på, at man kunne leve på en meget spartansk kost. Madsen fik aldrig kød, men levede på en diæt af kartofler, kålroer, bederoer, grønsager og særligt bygvandsgrød. Ifølge Hindhede trivedes Madsen på denne kost og var glad og tilfreds. Hindhedes besynderlige budskab til den lidende befolkning, hævdede han, var baseret på videnskabelige forsøg. Hvem, der finansierede hans foredragsrejser landet rundt, ved jeg ikke. Jeg husker ikke, om vi måtte betale entré.

Hindhedes kæphest vandt stor opmærk-

Bygninger fra Præstø Jernstøberi og Maskinfabrik som de så ud i 1917
(Fotokopi)
(Præstø lokalhistoriske arkiv)

somhed over hele landet, og især mange, som havde folk på kost, syntes, at det var en mægtig god idé med vandgrød og kartofler.

På en højskole, hvor jeg var elev i 1920, gik man stærkt ind for Hindhedes ideer. Niels Bukh's gymnastik skulle vi også praktisere, da det samtidig var moderne. Gymnastikken måtte jeg dog opgive, da jeg følte mig for slap og underernæret til gymnastiske præstationer.

Senere blev Hindhedes ernæringsteori dog især i videnskabelig henseende bragt i tvivl, især af en vis doktor Johanne Christensen.

Viggo Lund Nielsen med nogle af de arbejder, han skabte.

Viggo Lund Nielsen, Mern 1903-1999

Smed-landmand, bygningshåndværker, pelsjæger, opfinder og kunstner.

Efter 7 års skolegang kom V. N. 4 mdr. i maskinsmed lære, efterfulgt af forskellige steder ved landbrug, afbrudt 1920-21 af et ophold på Kerteminde Højskole.

I 1925 emigrerede han til Canada, hvor han ernærede sig som bygningshåndværker, men med depressionen i 1928 søgte han med held det frie pelsjægerliv i det nordligste Alberta.

I 1933 begiver han sig på et noget langvarigt "besøg" til hjemstedet, "Møllevang" Mern, som han imidlertid overtager og driver igennem 30 år.

Det er her og i gårdens smedje, at han opfinder og konstruerer bl.a.

Mern I - II & II sukkerroeoptyagerne.

Ungdommens kunstnerdrømme realiserede han som 75 årig med en lang række smedjærnsfigurer: Smeden, Jens Vejmand, Sædemanden m.fl.

1993 skriver V.N. mellem sine erindringer vedlagte erindring fra Præstø Maskinfabrik.

Maleren i mosen

Valdemar Wolffbrandt elskede
sin mose - den gav ham malerisk
inspiration og mange dejlige jagtoplevelser.
Fra studieophold i Tyringen og Hessen
gik vejen for Wolffbrandt'erne
tilbage til Ravnstrup mose.

Den "fattige maler" og hans familie
var i nogen grad fremmede fugle blandt
de nærmeste naboer.

Den sidste sommer (1938) betød et
lykkeligt familieophold på Æbelø.

Af Jette Baagøe

I 1992 arrangerede Holmegaard LOF ved bl.a. redaktør Henning Jessen en udstilling med værker af maleren Valdemar Wolffbrandt, som boede det meste af sit liv i Holmegaards Mose. Udstillingen blev samme efterår vist på Jagt- og Skovbrugsmuseet i Hørsholm, men her suppleret med materiale, der fortalte om maleren som jæger og belyste hans rolle som en af nyere dansk jagthistories betydelige illustratører. I den anledning udarbejdede jeg et katalog, som delvis var baseret på samtaler med Valdemar Wolffbrandts børn, især billedhuggeren Ib W., delvis på det righoldige stof, som Valdemar Wolffbrandts artikler i diverse jagtblade udgør. Nærværende artikel er baseret på det arbejde, der dengang blev gjort, men suppleret med yderligere oplysninger fra de to af Valdemar Wolffbrandts børn, der endnu lever, nemlig hans ældste, datteren Lise, og yngste, sønnen Ivar.

Med etableringen af Dansk Jagtforening i 1884 fik Danmark sit første egentlige jagttidsskrift, Dansk Jagttidende. Forud havde krybskytten Niels Nielsen ganske vist i årene 1880-85 udgivet sit Jagtforeningens Veiviser eller Nattens Nyheder, men p.gr.a. bladets og redaktørens ganske særlige karakter kan Nattens Nyheder næppe betragtes som et egentligt jagttidsskrift. Med Dansk Jagttidende grundlagdes også i Danmark en helt op til nutiden levende tradition for, at artikler om jagt illustreres med vignetter og tegninger.

I 1900-tallets begyndelse kom flere nye tidsskrifter til, og en række af mere eller mindre habile og udenfor jagtlige kredse mere eller mindre kendte illustratører kom til at præge disse tidsskrifter gennem længere perioder. En af de bedste var maleren Valdemar A.O.B. Wolffbrandt, som fra 1915 til 1938 leverede artikler og illustra-

tioner til redaktør K.W.J. Thureholms uafhængige tidsskrift Jagtvennen. Det udkom fra 1914 til 1954 i Næstved, hvor Thureholm var redaktør af det radikale Sydsjællands Venstreblad. Jagtvennen var fra starten tænkt som et tidsskrift, der skulle nå "det store brede Folk", som ikke var medlem af Dansk Jagtforening, og skulle være åbent for indlæg fra jægere af alle slags. Som udgangspunkt arbejdede redaktøren for en jagtskat, imod krybskytteri og for fredning af visse dyrearter (K.W.J. Sørensen, Jagtvennen 1914, Prøvenr.). Denne linie fastholdtes i hele bladets levetid, skønt Jagtvennen en kort periode blev talerør for nogle lokale jagtforeningsafdelinger. Igennem Jagtvennen blev Valdemar Wolffbrandt derfor kendt af et par generationer af jægere.

Valdemar Wolffbrandt - jæger og kunstner

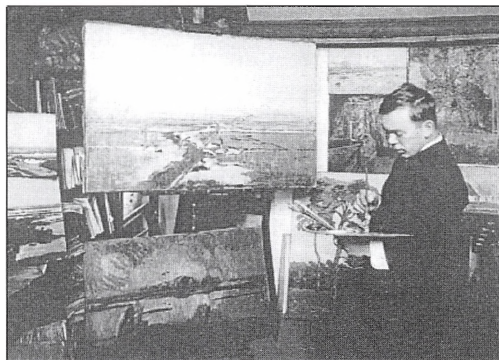

Den unge Valdemar Wolffbrandt foran sit lille hus ved Holmegaards Mose i 1913.

Valdemar Adam Otto Benjamin Wolffbrandt var født den 13. maj 1887 som søn af glasmager Gustav Wolffbrandt, Holmegaards Glasværk, og hustruen Marie f. Wolffbrandt. Den kunstnerisk begavede dreng voksede derfor op i det inspirerende miljø omkring glasværket, hvortil hans familie et par generationer før var kommet som glasmagere. Familien stammede oprindeligt fra Bøhmen men kom til Holmegaard fra Stockholm i første halvdel af 1800-tallet.

Moderen døde allerede da Valdemar var to år gammel, men den ældste søster, Henriette, trådte i hendes sted og forkælede denne charmerende yngste bror i en børneflokk på otte. At faderen kunne være streng, fremgår af Valdemar Wolffbrandts beretning om, hvordan han fangede og hjembragte den første af sit livs mange fisk, en gedde (Valdemar Wolffbrandt, Jagtvennen 1933, nr. 16). Ligeså indlysende er det dog, at den foretagsomme dreng bl.a. ved denne lejlighed har gjort sin familie alvorligt forskrækket, og at de skænd, som faldt af, udsprang af kærlighed.

Allerede som barn tegnede Valdemar, og da han nåede skelsår og alder, ville han gerne være maler. Men faderen havde ikke tillid til de fremtidsmuligheder, en kunstmaleruddannelse kunne indebære, og sønnen måtte derfor gennemgå en uddannelse som almindelig håndværksmaler. Da den var overstået, tog Valdemar på valsen. Han nåede med færgen til Kiel, men ved et uheld blev kufferten med al hans bagage mast. Det medførte, at han fik udbetalt en erstatning, og med den i lommen vendte han sporenstregts tilbage til Kunstakademiet i København. Her blev han elev af professor Lauritz Tuxen, der sammen med P.S.

Valdemar Wolffbrandt i sit atelier med bl.a. et maleri af fladvandet i månelys stående på gulvet i venstre for staffeliet. Billedet er altså sandsynligvis fra før 1920.

Krøyer var den naturalistiske skoles foregangsmand i Danmark.

Professor Tuxen fattede stor sympati for den begavede elev og kom til at betyde meget for hans tidlige karriere. Det synes, som om Valdemar Wolffbrandt, da kufferterstatningen var brugt op, især levede af legater under studiet. Således modtog han i årene 1911 til 1916 hele syv ret store legater, f.eks. Det Bielkeske Legat, og i 1922 var professor Tuxen medunderskriver på bevillingskrivelsen, da den unge maler modtog det betydelige Stoltenbergske Legat, som gjorde det muligt for ham at rejse på et års studieophold i Tyskland.

Sin tilkommende mødte Valdemar på Akademiet, hvor hun var elev af Peter Rostrup Bøyesen. Det var den smukke og meget selvstændige Minna, Vilhelmine Charlotte de Chabert (1886-1975), datter af oberstløjtnant Charles de Chabert og hans hustru Vilhelmine f. Rasmussen. Minna havde tre kunstnerisk begavede søstre, hvoraf den ene, Inger, også manifesterede sit talent, men som oversætter og børnebogsforfatter. Hendes bog Mik og Mille er en fantasi over Valdemar

Wolffbrandts barndom og ungdom (Inger Snorrason 1940).

Vilhelmine og Valdemar blev gift i 1915, og hun, der selv var en talentfuld kunstner, blev livet igennem sin mands bedste kritiker. Sin egen karriere opgav hun imidlertid som så mange af sine samtidige kvindelige kolleger, efterhånden som børn og husholdning lagde beslag på hendes energi. De tre børn blev født i 1918 (Lise), 1919 (Ib) og 1921 (Ivar), og Valdemars indtægter tillod ikke at de to unge havde hushjælp, så der var rigeligt brug for Minnas kræfter i hjemmet.

Studieopholdet i Thyringen og Hessen (1922-23) blev meget lykkeligt for Valdemar Wolffbrandt og for hans familie, som gjorde ham selskab det sidste halve år. Dog plagede det Minna, at hun havde

måttet efterlade sin yngste søn hos hans faster Henriette i Danmark. Det Stoltenbergske Legat bevirkede, at den ellers så fattige kunstnerfamilie for een gangs skyld følte sig velhavende blandt de af krigen forarmede tyskere, og der var ligefrem råd til at leje en jagthytte. Her tilbragte Valdemar lange perioder alene, blev inspireret af den storslåede natur og fik også tid til at gå med på jagt. Han sendte en begejstret, illustreret beretning hjem til Jagtvennen, og af den fremgår det også, at han slet ikke havde lyst til at tage videre til Paris, der for ham var en stenørken af sure pligter: "Det vil blive et stort Savn, naar jeg kommer bort fra de dejlige Skove her og skal træde Paris' Brosten, men derned maa jeg jo; thi jeg drog ud for at se og lære nyt." (Valdemar Wolffbrandt, Jagtvennen 1923, nr. 7).

Jagtgilde hos sognefogeden. Thyringen 1922. Tusch. Privateje. Tegningen brugte Wolle som illustration til artikelen om sin første jagt i Tyskland (Valdemar Wolffbrandt, Jagtvennen 1923, nr. 7).

Men han kom aldrig til Paris, og det skuffede nok professor Tuxen, der havde håbet, at opholdet skulle bringe den unge kunstner videre. I hvert fald sagde Valdemar Wolffbrandt mange år senere til sin ældste søn Ib, da denne ønskede at begynde på Kunstakademiet: "Min dreng, jeg har nok ikke gjort vejen let for dig derinde".

Svigtede "Wolle" professor Tuxens forventninger ved at vende hjem fra Tyskland uden at tage til Paris, var han til gengæld tro mod det bedste i sig selv. Han ville være i naturen og, gennem jagten, være en del af den. Og han ville bringe sine oplevelser videre i billeder og ord, hvad han også gjorde i rigt mål.

Familien slog sig nu atter ned i Ravnstrup Mose, hvor "Maleren" allerede før brylluppet havde købt det lille hus, som han i sine beretninger mest kalder "Jagthytten", og som kom til at danne rammen om resten af familiens liv. Sønnen Ib overtog i øvrigt huset, som stadig bebos af hans enke, Anna Lise, så det kom til at udgøre rammen om to kunstnergenerationers liv.

Valdemar Wolffbrandt elskede sin mose, som gav ham så megen malerisk inspiration og så mange dejlige jagtopplevelser, og hans beretninger i Jagtvennen bevidner, at han udover at være en dygtig maler også var en god skribent, der kunne sætte ord på sine oplevelser, så man næsten ser hans billeder for sig, og i en frisk form, som forhindrer, at det bliver sentimentalt: "En herlig blød Foraarsregn siler ned. Store regnmættede lergule Skyer slæber tungt gennem Rummet. Der er lavt til Loftet idag." (Valdemar Wolffbrandt, Jagtvennen 1928, nr. 8).

Halvt maler, halvt jæger

Wolle var halvt maler, halvt jæger, og han klædte sig derefter, d.v.s. meget forskelligt fra de fleste andre kunstnere i denne periode. Han gik næsten altid i en jagtdragt bestående af knæbukser med wicklers og en jakke med flettede læderknapper, en mundering som var praktisk for en mand, der skulle arbejde ude i al slags vejr. Den ovenfor citerede beretning "Foraarsstemning i Mosen" giver også et indtryk af, hvordan han var klædt, når han skulle ud: "Regnen er stoppet noget op, og et lille Vindpust nu og da klarer lidt op i Skylagene. Jeg faar min Morgenkaffe, og saa fat i Malerkassen. Det ser ud til, at Vejret vil klare op. Jeg maa ud i Moserne - de store Holmegaards og Gisselfelds Moser. Et Par gode Fedtlæderstøvler med Træbunde, Klapstol og en god Læderfrakke, saa er jeg godt garderet.". Det var ikke billige klæder, og skræderen, som syede tøj, er da også mindst een gang blevet betalt v.h.j.a. et maleri, - hvad andre kreditorer også ind imellem blev.

Om artiklerne i Jagtvennen også har ydet et bidrag til den fattige kunstners økonomi er noget uvist. I hvert fald synes det i de første år at have været redaktørens politik at tage mod gratis illustrationer fra forskellige kunstnere; udover Valdemar Wolffbrandt bl.a. også Victor Johansen. Til gengæld gav redaktøren sine leverandører positiv omtale, f.eks. i forbindelse med deres udstillinger. Gentagne gange, første gang i april 1915, annoncerede han det f.eks. i Jagtvennen, når Wolle havde fået antaget et billede på Charlottenborg: "Kunstmaler Wolffbrandt, der har tegnet flere billeder til Jagtvennen, har fået et stort Maleri antaget på Foraarsudstillingen på Charlottenborg. Læserne bør lægge mærke til det, når de besøger

Udstillingen" (K.W.J. Sørensen, Jagtvennen 1915, nr. 5). I april 1916 medfølger en lidt pudsig økonomisk redegørelse, som sikkert har haft til hensigt at fremme kunstnerens afsætning af billeder: "Fra Raunstrup Mose" hedder et ypperligt Lærred, som Jægeren, Kunstmaler Wolffbrandt, Raunstrup, iaar udstiller på Charlottenborg og for hvilket han har erhvervet sig det Bielkeske Legat paa 600 Kr.-. Selve Billedet har han solgt for 600 Kr., saaledes at dette Arbejde har givet Kunstneren ialt 1.200 Kr." Denne udførlige meddelelse kom i øvrigt i det sidste nummer af Jagtvennen, hvori redaktøren anvendte sit fødenavn Sørensen (K.W.J. Sørensen, Jagtvennen 1916, nr. 4). I majnummeret var han blevet til Thureholm.

De to bevarede livet igennem et nært bekendtskab, eller måske snarere venskab, selvom de kunne have nogle særdeles hæftige meningsudvekslinger. Mærkeligt nok gik de dog, så vidt børnene erindrer, ikke på jagt sammen.

Redaktør Thureholm brugte sine professionelle illustratører sideløbende med meget selvlærte ditto, hvilket måske kan have givet anledning til nogle af meningsudvekslingerne mellem ham og Wolle. Således brugte han længe et meget fint bladhoved, som Victor Johansen havde lavet til Jagtvennen i 1919, på bladets titelblad, mens et langt mindre vellykket tegnet af Christian Nielsen fra Næstved prydede omslaget. Valdemar Wolffbrandt

Wolle i sin sædvanlige sportsprægede beklædning sammen med børnene foran huset i Mosen o. 1925. Børnene er fra venstre Ib, Lise og Ivar. De to spaniels var i pleje. Der var altid hunde i malerens hus, både hans egne og de fremmede, som han afrettede for andre jægere. Minna har fotograferet, og hun er sikkert også ophavsmand til flere af de andre fotos.

tegnede omslaget til bladets julehefte i 1919, og også dette brugtes sideløbende med de andre. I 1928 lavede Wolle et hoved til bladet, hvori han som forlægg anvendte Christen Dalsgaards maleri af St.St.Blicher på heden. Dette hoved brugte redaktør Thureholm afvekslende med andre helt frem til Jagtvennes næstsidste nummer, som udkom som nr. 3 i den 40. årgang, 1954.

Mest produktiv forår og efterår

Skrivent- og illustratørvirksomheden var en bibeskæftigelse for Wolffbrandt, som flittigt fortsatte sit maleri og udstillede mange gange, bl.a. på Charlottenborg. Inspirationen kom næsten altid fra naturen og de oplevelser, han havde under sine jagter. Derfor var for- og efteråret også hans mest produktive perioder. En del af hans billeder er bevaret i familiens og

Islænderen Alex ser ud til at være for gammel til Wolles skøre påfund, og den stod model til flere, for han er også fotograferet som kosak og cowboy. Maleren elskede at overraske sin familie, når han havde penge, men hesteforstand havde han ikke. Da han købte Alex til sine børn, var den 13 år, men da den døde tre år efter, var den 33!!

vennernes eje, bl.a. findes et stort tidligt (1911) maleri af alleen ved Broksø, der illustrerer, hvad det var, der begejstrede

professor Tuxen, og fra årene mellem 1923 og ca. 1930 foreligger en lang række dejlige naturalistiske skildringer af Holmegaards og Ravnstrup Moser. Helt sublimt i sin gengivelse af lyset er et lille vinterbillede med sne fra marts 1924. Udover oliemalerierne foreligger der fra perioden en lang række tegninger i pen og blyant, hvoraf en del optræder som illustrationer, især i Jagtvennen, men også i Dansk Jagttidende og i Arvid Johansens bog Jagtreviret fra 1930. Som illustratør var Valdemar Wolffbrandt, da han først fandt en form, der passede både til datidens grafiske muligheder og til hans egen stærke streg, glimrende. Hans veludviklede humoristiske sans lyser ud af hans gengivelse af pudsige jagtsituationer, og det synes, som om han på dette punkt har været inspirator for den unge, selvlærte Leif Ragn-Jensen.

Også naturmotiverne fremstår i Wolffbrandts pennestreg som smukt fangne øjebliksbilleder, der viser en dyb indsigt i dyrenes færden, lysets spillet over markerne og planternes vækstformer. Wolle kendte sin natur, og når han var bedst, kunne han fange den på en prik, som redaktør Thureholm engang skrev.

Det er tydeligt, at Valdemar Wolffbrandt har arbejdet mere med visse motiver end med andre. Således har han været meget optaget af en særlig oplevelse på et andet træk i 1919, om hvilket han i Jagtvennes julenummer samme år skrev: ".Nu skinner Maanen. Blæsten har lagt sig lidt. Fladvandet skinner som Sølv. Jeg skutter mig og sætter mig nærmere op mod Led-

stolpen. Nu vil jeg nyde Synet af det mærkelige Maanelys. Mærkværdigt - først kom Storm, Regn og Isslag - nu dejligt klart Vejr og kun en sagte Vind. - Rap - Rap - Rap lyder det rundt omkring" (Valdemar Wolffbrandt, Jagtvennen 1919, Julenummer). En pennetegning gengiver oplevelsen og vi får derved lejlighed til at konstatere, at netop denne oplevelse har inspireret maleren til mindst to malerier, et lille, som formentlig også er fra 1919, og et stort, smukt gennemarbejdet billede, som først er malet mange år senere.

Et af hovedværkerne

Et motiv med kæmpende råbukke, bliver også taget op igen og igen, og billederne er flere gange udstillet på Charlottenborg. I 1933 skriver Frederik Jul således om Forårsudstillingen: "Vil man opleve Dyrene, mærke deres Brunst, føle noget af det vilde - saa maa man søge ind i en af de smaa Sidesale og se Valdemar Wolffbrandts Maleri.... - et af de store Øieblikke, hvor Handyrene sætter al deres Kraft ind paa at blive den stærkeste....Det er et storslået godt Billede, og det er blot ufat-

teligt, at Charlottenborgkomiteen ikke har givet det en mere fremragende Plads." (Frederik Jul, Jagtvennen 1933, nr. 7). Gengivelsen af bukkekamp-motivet kulminerer med et stort oliemaleri fra 1937, et af Valdemar Wolffbrandts hovedværker, udstillet på Forårsudstillingen på Charlottenborg 1938 (kat.nr. 548). I dette billede er maleren kommet langt ad den vej fra den rent naturalistiske til den mere impressionistiske udtryksform, som han, på trods af, at han aldrig kom til Paris, gav sig ind på. Bukkene er gengivet i en helt usædvanlig vinkel, og man ser ikke blot to kæmpende råbukke, men i høj grad også, bl.a. i billedets stærke kontrast mellem lys og mørke, kunstnerens oplevelse af den kraftudladning, som en kamp er. I anvendelsen af billedflader, snarere end af penselstrøg har maleren arbejdet sig langt væk fra sine Thyringen-studier, men lyset spiller stadig en central rolle. Billedet blev Wolles sidste bidrag til Charlottenborgs forårsudstillinger og var et af de motiver, som redaktør Thureholm både annoncerede og anmeldte i Jagtvennen, hvor han bl.a. skrev: ".i Udkanten af Skoven har de to Rivaler mødt hinanden.

Det blev et af Wolles livsprojekter at bygge om og til på huset i Mosen. Her er det en vinkeltilbygning med køkken og atelier, han arbejder på.

Tilbygningen skabte en dejlig plads ved huset. Her er det fra venstre købmand Osvald Nielsen, malermester Einar Kann (g.m. Wolles søster Camilla), Henry Nielsen, fru Margrethe Nielsen, Camilla Kann, Tulle Emborg og i forgrunden tæven Lissen, Wolle, Ivar og halvt skjult Lise og Minna. Stig Emborg fotograferede.

Dampende i Morgensolen med hver en Muskel spændt til Afgørelsen, med Dødsforagten lysende ud af de blodskudte Øjne... Jeg ønsker ham til lykke med den storartede Plads, hans Billede har faaet - ene i en Skulptursal..." (Oldfux, Jagtvennen 1938, nr. 6). Så Wolle fik altså trods alt den glæde at se dette yndlingsmotiv i en retfærdiggørende ophængning.

Kampen mellem de to bukke er kun et af flere meget store oliemalerier, som Valdemar Wolffbrandt lavede. Flere af disse store billeder var allegorier. For eksempel udstillede han på Forårsudstillingen i 1920 et meget stort maleri af en frodig ung kvinde, symbolet på foråret. Modellen var Minna. Ligeledes arbejdede han i de store formater med nogle usædvanlige, stærkt sanselige gengivelser af jagtens normalt ganske kyske gudinde Diana i selskab med den normalt ligeså kyske Apollon. I disse billeder kommer malerens kærlighed til kvinden og tilværelsens sanselige sider tydeligt frem. For eksempel gengiver et billede en jagtscene med de to guder, som begge er udstyrede med buer. Diana holder buen i hvile mellem sine runde lår og ser med hovedet på skrå hen mod Apollon, der muskelsvulmende

afgiver et sikkert skud imod en kronhjort, som springer frem og ses i silhouet mod himlen bag gudinden. Symbolikken er ikke til at tage fejl af.

Nødstedt - og reddet

Trods Wolles arbejde kneb det at skaffe penge til familiens underhold ved hjælp af maleriet. På et vist tidspunkt var huset i Ravnstrup ved at blive sat på tvangsauktion. Lise husker sorgen og utrygheden, sådan som et barn oplevede den: "Alle vi unger sad inde i sengen og hylede". Kun en uegennyttig indsamling blandt alle de mennesker, som kendte og holdt af den nødstedte familie reddede situationen. Mange mennesker fra alle sociale lag kom og gik nemlig i kunstnerhjemmet, hvor man sjældent havde salt til et æg, men til gengæld altid et godt humør, og hvor begge ægtefællerne var begavede og charmerende. Fra kredsen på Akademiet holdt bl.a. Minnas veninde, komtesse Bernstorff-Mylius fra Katstrup, og Wolles venner Axel Salto og Mogens Lorenzen ved. Blandt vennerne fra kunstnermiljøet i mosen var Jens Thirslund, som med sin familie en gang om året gik hele vejen fra Næstved til Ravnstrup medbringende deres madkurve. Også Knud og Ludvig

Kyhn, Stig Emborg, H. Essendrup, Helge Jensen og hans hustru Karen f. Kähler, samt ikke mindst Arne og Jacob Bang var venner af familien i Mosen.

Wolles jagt bragte ham naturligvis også i kontakt med mange mennesker fra alle samfundslag, og det var ikke mindst blandt disse, han fandt aftagerne til sine billeder. Blandt de nærmeste jagtkammerater var barndomsvennen glasmager August Lennartz og Lorenzen-brødrene Poul, Fritz og Nis, skovridere på henholdsvis Buderupholm, Sorø Akademi og Herlufsholm. En fjerde broder Carl Lorenzen var skovfoged og boede på familiens ejendom Hovedskov ved Hovedskovgaard nær Silkeborg. Carl lagde meget ofte hus til, når Wolle var invite-

ret på jagt i det jyske, fortæller Pouls datter, Anne Wedel-Sanders, og det var ikke blot Wolle, der nød gæstefriheden på Hovedskov, mindst een gang var Lise og Ib med.

Blandt de mange jagtgæster i Mosen, var både en lang række lokale f.eks. dyrlægen, men også folk, der kom langsvejsfra. Interessant er det, at prof. Øjvind Winge i skarp modsætning til sine fjerne slægtninge, naturfredningsforkæmperne Herluf og Oluf, var en ivrig jæger. Da de som unge boede i København, fik Lise og Ivar flere gange lov til at køre med Øjvind Winge hjem til Mosen, og de beretter om hvordan den morgensure professor, der tog imod på Carlsberg, forvandlede til en

Forårsjagten på snepper var tidligere en af de inkarnerede jægers allerstørste glæder. I 1928 skrev redaktør Thureholm om en sneppejagt, som Wolle ikke havde deltaget i, men som han alligevel illustrerede v.h.j.a. sine egne tilsvarende oplevelser. (K.W.J. Thureholm, Jagtvennen 1928, nr. 9).

glad og munter person i Mosen. En anden af de gæster børnene husker klart er kongelig(!) fuldmægtig Georg Godskesen, en højtidelig mand, som altid gav dem 5 kr., når han tog hjem. Penge, som faderen øjeblikkeligt inddrog, så snart giveren var ude af syne. Malerens største mæcen var dog købmand Osvald Nielsen fra Rysensteensgade i København. Købmand Nielsen var både jæger og kunstsamler og købte bl.a. mange Wolffbrandt-billeder. Gennem årene førte han og Wolle en større korrespondance, og i den fremtræder den muntre maler også som den, der ikke undslog sig for at beklage sig over sine evige økonomiske problemer. Hvad Købmand Nielsen aldrig overhørte. Gennem årene kom han altid til undsætning, når kassen var tom og Wolle havde nået det punkt, hvor han måtte krybe gennem lemmen i køkkenloftet for at gemme sig for sognefogeden og de andre kreditorer.

Naboer

Den fattige "Maler" og hans familie var naturligvis fremmede fugle blandt de nærmeste naboer, og de rødhårede børn husker stadig, hvor svært det var at være anderledes blandt bønderbørnene. Alligevel var det blandt de naboer, der var ligeså ludfattige, som de selv, at kunstnerfamilien fandt den største støtte i det daglige. Nabokonen Rasmine var en gårdmandsdatter fra egnen, der var blevet gift med en arbejdsmand. Med ham fik Rasmine 11 børn. Alligevel havde hun altid frugt og kartofler af egen avl til overs til malerens børn, og kunne altid låne Minna lidt kaffetilsætning, når det kneb. For Wolle var Rasmine en ægte ven. De to kunne tale i timevis om menneskene på egnen, et univers, der jo var fremmed for malerens lille frue fra København.

Mælk, æg og høns købte familien, når der

Minna Wolffbrandt og børn

var råd til det, af et elskeligt husmandspar Wilhelm og Ellen Hansen. Endnu husker børnene, hvordan Ellemor bød på finker og andet godt, når hun havde slagtet eller serverede pandekager lavet af den første råmælk, når koen havde kælvet. For de spinkle kunstnerbørn var den kraftige kost en himmerigsspise, som næsten kunne gøre dem syge. Til gengæld blev de gennem deres barndom grundigt trætte af fasaner, harer og rådyr, der naturligvis var de kødspiser, jægeren især kunne skaffe sine børn.

Wolles uovervindelige trang til at stikke af på jagt, når lejlighed bød sig, har udover at det næppe var billigt, også skadet ham ved at afbryde hans arbejde. Det fornemmer man, når man læser, hvordan han en dag i november i 1920 over hals og hoved lod sig lokke på en udmattende klapjagt i Jylland: "Jeg stod og sled med et Jagtbillede, som skulle være færdigt til en bestemt Tid. For en Gangs Skyld var jeg rigtig flittig, da Budet kommer ind ad Døren med et Telegram saalydende: Kom i Morgen, Fredag, til Klapjagt. Det var Torsdag Eftermiddag, der var kun 3 Timer til at ordne mit Kram i, men - resolut Tøjet i orden, og saa afsted." (Valdemar Wolffbrandt, Jagtvennen 1920, nr. 22-23). Turen varede to døgn og i de to døgn sov han næsten slet ikke, - intet under, at familien husker, hvordan han faldt omkuld, når han kom hjem fra sine jagtture! I øvrigt fortæller denne tekst også noget om et andet problem, han havde som kunstner, nemlig at han havde svært ved at male på kommando. Bestillingsarbejder voldte ham kvaler, for inspirationen skulle komme inde fra. Alligevel kunne han i 1938, da redaktør Thureholm traf ham på Charlottenborg og spurgte, hvorfor man i de senere år så sjældent havde set hans billeder derinde, svare: "Jeg har

ikke haft tid - alt, hvad jeg orker at male, kan jeg sælge." (Oldfux, Jagtvennen 1938, nr. 6).

For at supplere sine indtægter gav Wolle sig fra o. 1925 til at opdrætte og afrette hunde for velstillede jagtbekendte. På et vist tidspunkt drev han en hel kennelvirksomhed med bl.a. tysk ruhår. Det var en særligt god tæve, Lissen, der dannede basis for denne virksomhed, som han gik op i med liv og sjæl. Lissen blev 10 år og nåede at blive ophav til et utal af hvalpekuld. At hun var en værdifuld hund fremgår af, at Wolle på et vist tidspunkt blev budt 1.000 kr. for hende. Det var en formue sidst i 1920'erne, men Wolle afslog tilbudet. Penge var et nødvendigt onde, ikke noget man skulle tilsidesætte livets virkelige værdier for. Hundene blev fodret med 8-punds rugbrød, som købtes hos bageren, fedtegrever, og ben hentet i køkkenet på restaurant Industrien i Næstved, hvis ejer Wolle kendte. Som hundeopdrætter og -træner var maleren dygtig. Børnene husker, at hundene var meget glade for ham, og at Lissen engang kunne stå en hel nat ved siden af en flæskesteg uden at røre den, fordi han havde kommanderet hende til det. Intet under, at det forargede i Mosen, da en godsejer med stolthed fortalte, hvordan en af hans hunde havde ædt en hel steg!

Valdemar Wolffbrandt elskede sin familie, selvom han hverken psykisk eller fysisk var i stand til at skabe de trygge rammer for den, som hans svigerforældre havde ønsket. Det lykkedes at holde børnene sunde og raske, men når det gjaldt skolegangen, kneb det mere. Derfor var det naturligt for Minna at anvende en del af sin mødrene arv som skolepenge for sine børn. De to ældste blev sendt med toget til

Haslev Gymnasium og den yngste på kostskole hos Skt. Elisabeth-søstrene i Næstved. I Haslev led lærerne i første omgang af den misforståelse, at børnene kom fra Ravnstrup Gods, hvilket affødte en særledes god behandling, men da det gik op for d'herrer, at de to unger var børn af en fattig kunstmaler, fik piben en anden lyd, og Lise husker ikke sin skolegang i Haslev som noget lykkeligt.

Den sidste sommer på Æbelø

Den sommer, der skulle blive Wolles sidste, tilbragte han og Minna på Æbelø, hvor de havde lånt et hus. Det blev et meget lykkeligt ophold for dem, og han malede en række dejlige skovbilleder fra øen, men det, der kunne være blevet en lykkelig alderdom for dem begge blev aldrig. Wolle fik nogle forfærdelige anfald p.gr.a. dårligt hjerte og var bl.a. indlagt på Næstved Sygehus, hvor han med sit vanlige humør havde overskud til at danse for de unge sygeplejersker - i bar natskjorte. Men i februar 1939 døde han af en blodprop i hjertet. Redaktør Thureholm undrede sig i sin nekrolog over, at netop denne mand, der havde levet sit halve liv i den friske natur, skulle få et sådant endeligt, men noget tyder på, at Wolle har været arveligt disponeret for sygdommen, for sønnen Ib, som lignede sin far så meget, døde af nøjagtig det samme.

Valdemar Wolffbrandt var i sin livsførelse, hvad man i dag ville kalde fanden-i-voldsk; men han var også maler med en dyb trang til at gengive den natur, han ikke kunne undvære. Han kunne ikke leve uden at male, men det har måske splittet ham, at han skulle male for at leve. I nekrologen skrev K.W.J. Thureholm om sin gode ven: "Wolle er god nok - han skulle bestille

noget mere. Sådan sagde man. Men Wolle skulle have Inspiration. Hensynet til Dagen og Vejen red ham som en Mare - men kunne ikke udløse hans kunstneriske Kunnen. Han skulle være oplagt, hvis det skulle gaa for ham." (K.W.J. Thureholm, Jagtvennen 1939, nr. 3).

Thureholms nekrolog ses nok bedst som et udtryk for, hvordan "vi andre" stiller helt urimelige forventninger til Kunstneren. Han skal være enestående, hvor vi andre kan nøjes med at slå til.

Der er ingen tvivl om, at Valdemar Wolffbrandt havde valgt det liv, han helst selv ville leve. Han var en flittig maler og en munter person, og han havde en meget stor berøringsflade. Ved hans begravelse mødte der så mange op, at de ikke kunne rummes i Fensmark Kirke, men inde i København skrev en kunstanmelder i sin nekrolog, at han på sine gamle dage var blevet "eneboer". Intet kunne vist have været mere forkert, og i en anden nekrolog hed det da også: "Han kunne måske være blevet mere feteret i Storstaden...., men det brød han sig ikke om. Han ville aldrig være blevet lykkelig, og Lykken satte Wolffbrandt højere end Livets materielle Goder."

Smukkere eftermæle kan ingen vel få.

Kilder:

Anne Wedel-Sanders
Lise Welling f. Wolffbrandt
Ib Wolffbrandt
Ivar Wolffbrandt

K.W.J. Sørensen: "Fra Raunstrup Mose".
Jagtvennen 1916, nr.4. s. 12.

K.W.J. Thureholm: Et Par Snupskud.
Jagtvennen 1928, nr. 9. s.160-61.

K.W.J. Thureholm: Jagtmaleren Vald.
Wolffbrandt er død.
Jagtvennen 1939, nr.3. s.79.

Anvendt litteratur:

Forårsårsudstillingen.
Charlottenborg 1938. kat.nr. 548.

Arvid Johansen: Jagtreviret. 1930.

Frederik Jul: Dyrebilleder paa vore
Kunstudstillinger.
Jagtvennen 1933, nr. 7. s.106-107.

Oldfux: Faunaen og Kunsten.
Jagtvennen 1938, nr.6. s.82.

Inger Snorrason: Mik og Mille. H. Hagerup,
København. 1940.

K.W.J. Sørensen: "Jagtvennen".
Jagtvennen 1914, Prøvenummer. s. 2.

K.W.J. Sørensen: Kunstmaler Wolffbrandt.
Jagtvennen 1915, nr.5. s. 6.

Valdemar Wolffbrandt: Andetræk.
Jagtvennen, Julenr. 1919. s.19-20.

Valdemar Wolffbrandt: På Klapjagt.
Jagtvennen 1920, nr.22-23. s.17-20.

Valdemar Wolffbrandt: Min første jagt i
Tyskland.
Jagtvennen 1923, nr. 7. s.106-108.

Valdemar Wolffbrandt: Foraarsstemning i
Mosen.
Jagtvennen 1928, nr. 8. s.140-141.

Valdemar Wolffbrandt: Min barndoms
store Glæde.
Jagtvennen 1933, nr. 16. s. 239-240.

Jette Baagøe (f. 8.8.1946)

Lic.scient. i botanik, direktør på Dansk Jagt- og Skovbrugsmuseum i Hørsholm. Gift med Ib Welling, søn af Lise Welling f. Wolffbrandt. Har udover et videnskabeligt og populært botanisk forfatter-skab, formidlet emner med tilknytning til jagtens og skovbrugets historie. Har som medlem af diverse råd, senest Naturrådet, deltaget i debatten om natursyn og har bl.a. skrevet om danske guldalder-maleres gengivelse af skoven.

Håndværkeren der huggede file “op”

Landets sidste filehugger-værksted
lukkede i Næstved i sommeren 1938.

*

Filehuggeren Jens Thomsen Bodal,
der også var underholder og oplæser,
renoverede file for bl.a. DFJ i Næstved og for
smedene i sjællandske landsbyer.

Af Henning Jessen

Han drejede nøglen om til værkstedet, afleverede det værktøj, han havde brugt i næsten et halvt århundrede, til Næstved Museum -og lukkede og slukkede dermed for et håndværksfag.

Den sidste *filehugger* i Danmark havde lagt op. Med ham sluttede filehuggerfagets historie.

Jens Thomsen Bodal, den sidste filehugger, standsede. Ingen skulle have "hugget file" mere på den gammeldags manér, som havde kendetegnet faget, når filene på værkstederne skulle "rettes op". Det kunne nu klares maskinelt. Filehuggeren i Næstved -fagets sidste- var også ham, der mange steder på Sjælland og Lolland-Falster kunne underholde en forsamling med oplæsning og sang. Jo, han var også komiker. Mens filehuggeriet gik for sig, brugte han timer til også at instudere sine roller. Det lod sig gøre som en sidegevinst til håndværket.

Årstallet var 1938.

Det år, da filehuggeren i Næstved slap håndværket.

Og det år, da håndværket blev til historie.

En beretning om filehuggeriet og den sidste filehugger er stykket sammen gennem samtaler med bl.a. et af filehuggerens børnebørn, Ejvind Bodal, og ved hjælp af notater og referater, som har været i familiens eje i mange år. Filehuggeren Jens Bodal kom til verden 25. februar 1868 på Den kongelige Fødselsstiftelse i København.

Han ville have en uddannelse som smed og fik det. Omend ad omveje. Selv har han fortalt, at

han efter konfirmation gik til en smed for at komme i lære, og dér fik den besked, at han af en smedelærling at være ville være noget lille -"en knort", sagde smeden. Som de på værkstedet ikke kunne bruge til meget andet end at hente øl og brændevin. Det førte ham andre steder hen for at få læreplads.

I hans egen fortælling nåede han at komme i lære fem gange: først i skrædderlære, så i lære som stolemager og derefter snedker og smed. Han endte med at komme i maskinlære hos brdr. Dahl i København.

Oplæseren Jens Bodal i "stadstøjet"

Her havde han også mulighed for at udøve filehuggeriet. Og fik også læst noget maskinfag som maskinist.

Dermed tog han som udlært fat på den store verden. Et halvt årstid arbejdede han i Sheffield i England. Derfra drog han til Frankrig, hvor han arbejdede i nogle måneder. Han vendte tilbage til Danmark og tog ud at sejle til England, Island og Middelhavet. Eventyrlyst var der nok af. En tid arbejdede han på en gevær-fabrik i Berlin. Hans liv rullede videre, -og i sommeren 1893 slog Jens Bodal sig ned i Næstved.

En tilværelse som filehugger begyndte.

Når Jens Bodal blev spurgt, var hans egen forklaring på starten af filehugger-værkstedet i Næstved: "Jeg kom til Næstved og begyndte den 8. august 1893 kl. 12 -da slog jeg det første slag på en fil, så det dundrede i hele hytten."

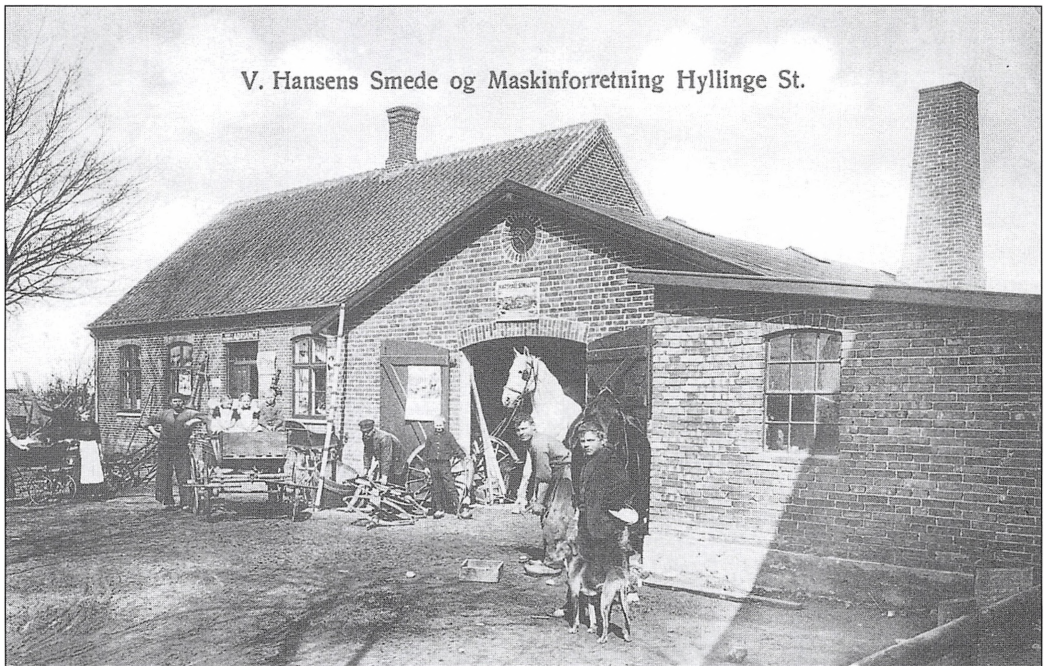
Det første værksted var placeret i kælderen til ejendommen i Jernbanegade 2.

Med restauration ovenpå. Fra værkstedet til restauranten var der "forbindelse" med slag i loftet. En af stedets faste aftaler lød på, at man hvis gæsterne ovenpå slog ét slag i gulvet skulle ophøre med filehugningens bankeri og komme op ovenpå til en "genstand".

Fra Jernbanegade rykkede værkstedet til Amtmandsgade (Krumport), videre til Adelsvej og Centralgården, og den gamle håndværkers liv sluttede med et værksted i kælderen i de daværende aldersrenteboliger på Vordingborgvej i Næstved.

På det sidste værksted fik Jens Bodals fantasi frit spillerum.

Han byggede modeller af forskellige ting også i en størrelsesorden, så det var muligt for børn at bruge modellerne som legeredskaber. Det var ikke blot noget, man så på men også noget, man som barn kunne engagere sig i og bruge til noget. Dampmaskine, fiskerbåde og skuder. De, der husker værkstedskælderen fra den gang, har kunnet fortælle længe om meget

V. Hansens smede- og maskinforretning i Hyllinge stationsby. Gammelt postkort

af det, den gamle håndværker beskæftigede sig med i sine seneste år.

Hovedleverandøren af file, der skulle renoveres, var for Jens Bodals værksted i Næstved De forenede Jernstøberier, men iøvrigt drog han på cykel rundt til de små smedeværksteder på egnen. Der var arbejde nok at tage sig til. De slidte, gamle file blev "frisket" op, så de kunne tage endnu en omgang på smedens værksted.

Filehuggeren fra Næstved kom på cykel langt omkring til sine kunder og fik derigennem en mængde kontakter i landsbyerne.

Filene kom på Bodals værksted og blev behandlet med hammer og mejsel. I fagets sprog tog man sig af de enkelte typer file: flad-file, rund-file (populært kaldet "rottehaler"), kant-file og fuglehaler.

Efter lukning af filehugger-værkstedet i Næstved i sommeren 1938, måtte Jens

Filehuggeren Jens Thomsen Bodal og hans kone, Johanne, da de i 1940 holdt guldbrillup.

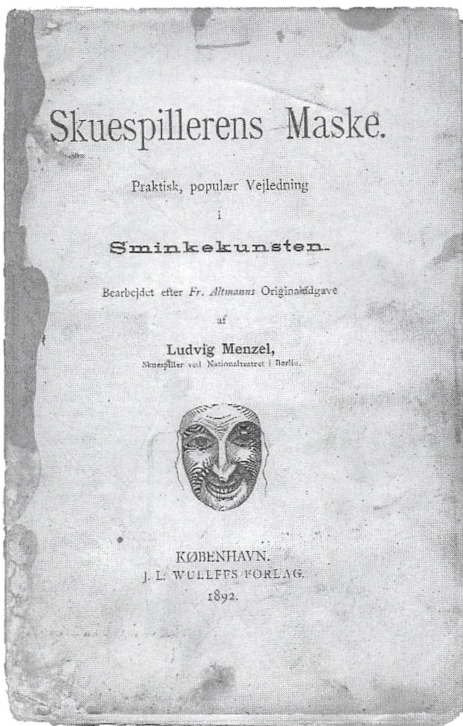
Bodal have fat i andre ting i den kælder, hvor han fik sit eget hobby-værksted.

Han havde slidt hårdt som håndværker og oplevede kun tre års otium i de gamle aldersrenteboliger på Vordingborgvej i Næstved. I Bodal-hjemmet kom der tolv børn til verden der var nok at se til for Johanne og Jens Bodal også familiemæssigt.

På Næstved Museums magasiner beror filehugger-værkstedets redskaber. De blev indleveret til museet i sommeren 1938 -og erindringen om den gamle filehugger bliver med tiden "tyndere".

Der var rig lejlighed til i en lang årrække at møde Jens Bodal som oplæser og underholder i forslingshuse og foreninger rundt om i landsbyerne.

Under navnet "Komikeren Jens Bodal" optrådte han mange steder -og var utroligt afholdt i de små forsamlinger. Honorar for en underholdningsaften med løjer og spas varierede måske fra en enkelt "femmer" og til mere. Ikke mindst var Jens Bodals

Forsiden af den lille vejledning i "Sminkekunsten" udgivet i 1892 som Jens Bodal betjente sig af.

force som underholder omkring år 2000 vil man betegne ham som "entertainer" almindelig bekendt. Han kunne som det hed i beretninger fra dengang "lave ansigter" og sjov.

Oplæsning i sjællandsk mundart var en af hans stærke sider. Han kunne sammenlignes med andre oplæsere som sin periodes "Larsen-Græsted". Larsen-Græsted var en forfatter, hvis små tekststykker var bygget op som sjællandske historier.

Jens Bodal brugte som underholder sine naturlige virkemidler, og skulle det være en særlig atmosfære over underholdningen, sørgede han for at sminke sig.

Det blev ikke mindre morsomt for tilskuerne at opleve spasmageren fra Næstved.

Det lille hæfte, udgivet i 1892 på J.L. Wulffs Forlag i København, som Jens Bodal fandt sine ideer til sminkning i, eksistere stadig i de opbevarede gemmer.

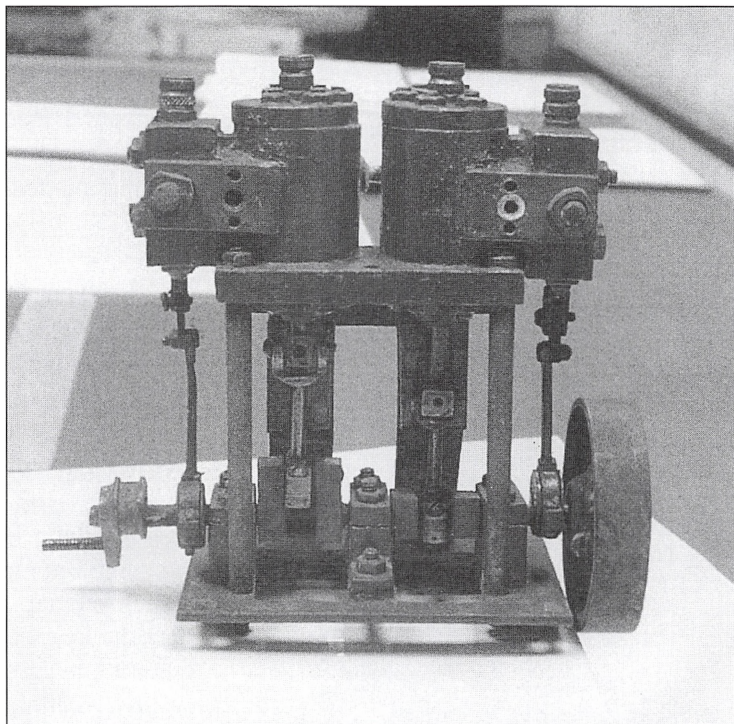
Hæftets titel er "Skuespillerens Maske" med undertitlen "Praktisk, populær Vejledning i Sminkekunsten".

Blandt de mange vink om, hvad man kan gøre, drejer ét sig om "Kunstige næser". Heri hedder det: "Man tager en Stang svensk Hefteplaster, ælter den mellem Fingrene, som stadig må vædes, til den bliver blød. I denne Masse blander man nu noget Teint, så at den får en naturlig Næses Farve, og former den nu kunstig rund, krogget, tyk, tynd, spids, aldeles som man selv ønsker det, og som den

passer i Rollens Karakter."

Der er andre forklaringer, som har været benyttet i underholdningens tjenste i de sjællandske forsamlinger.

For Jens Thomsen Bodal (det fulde navn) var der i årene efter 1900 og frem mod 1930'erne arbejde nok at tage fat på. Tilværelsen formede sig sådan for filehuggeren, at han, mens han sad på sit værksted og arbejdede med hammer og mejsel på filene, også fik lært sine mange tekster og sange udenad alt det, han brugte på underholdningsaftenerne. Han var i en årrække en kendt person i det Næstved og i Syd-sjælland, som endnu i hans sidste år var ved at forandre karakter og med anlægget af havnen og kanalen i Næstved brød igennem til en ny tid i 1940'erne -efter Bodal.

Dampmaskinen, som filehuggeren Jens Bodal fremstillede som en af mange fritids-sysler

Stevnsk stormandsgård fra sen jernalder og vikingetid

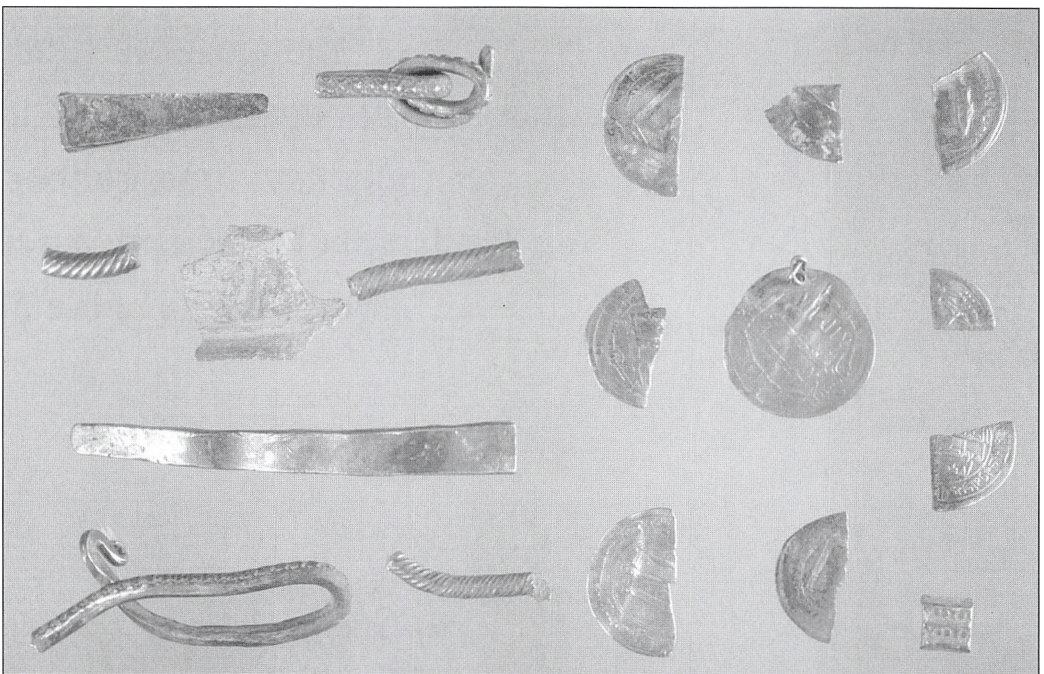
Toftegårdspladsen
i Strøby sogn opviste
mange store fund.
Indenfor et begrænset område
er fundet syv guldgubber.
Undersøgelserne fortsætter
ved Trykkevælde å.

Af Svend Åge Tornbjerg

Gamle marknavne på de detaljerede kort, som blev opmålt og anvendt ved de store landbrugsreformers jordfordelinger omkring år 1800 kan undertiden hjælpe arkæologer med at lokalisere for længst forsvundne gårde og bebyggelser. Især navne hvor "tofte" indgår er brugbare.

Gennem nogle år har Køge Museum i tæt samarbejde med lokale amatørarkæologer, foretaget rekognosceringer på lokaliteter, hvor især "tofte" indgik i marknavnet (Nielsen m. fl. 1987), f. eks. Gammeltofte eller Toftehøj. På næsten alle -"tofte"-lokaliteter blev der fundet bebyggelsesspor, hovedsagelig dateret på grundlag af keramik og hvæssesten til jernalder og vikingetid; en datering som senere kunne bekræftes af metalsager fra detektorfolkenes afsøgninger. En amatørarkæolog afsøgte med stor dygtighed og tålmodighed afsøgte et mindre område ved gården Toftegård nær sognebyen Strøby på det nordlige Stevns i Østsjælland i vinteren

1995. På en svag højning i det ellers flade landskab fremkom pludselig flere små sølvstykker især af klippede stykker fra arabiske sølvmonter, armringe og barrer dateret til 800- 900 tallet. Det var indlysende, at her kunne være tale om en delvis opløjet sølvskat fra vikingetiden, hvorfra der kendes adskillige tilsvarende. På stedet, hvor de fleste sølvstykker så dagens lys, foretog Køge Museum sammen med finderens en lille prøvegravning i et felt på ca. 3 x 3 m. Heri fandtes endnu flere sølvstykker, men til vores overraskelse kom der blandt andet fragmenter af forskellige bronzesmykker med forgyldning samt flere mere- eller mindre velbevarede lancetformede pilespidser af jern. Under pløjelaget fandtes et ganske tyndt kulturlag med lidt keramik og varmesprængte sten, der ikke havde været forstyrret af moderne pløjning. I den lyse råjord under kulturlaget kunne der ses flere stolpehuller, men ingen spor af en forventet sølvskat.

Sølvklip fra arabiske mønter, armringe og barrer, samt et brudstykke af et bronzesmykke fra 700 -800 tallet (Foto: Flemming G. Rasmussen).

Under opfyldningen af hullet fremkom endnu et spændende fund i form af en guldgubbe - Sjællands første; hidtil var der kun fundet to patricier til at præge guldgubber, begge fra Vestsjælland nær Boeslunde. Ved en efterfølgende detektorafsøgning af området på Toftegård og nabogården Pilehavegård fandtes yderligere mange fragmenter af forskellige smykker og sølvstykker. En erfaren rekognosør kunne desuden iagttage adskillige tegn på tilstedeværelsen af en bebyggelse; jorden var kraftigt mørkfarvet med talrige varmesprængte sten samt hvidbrændt flint, der kunne desuden opsamles enkelte små lerkarskår, fragmenter af hvæssesten og sågar enkelte glasperler.

Soldninger og prøvegravninger

I efteråret 1995 gik Køge Museum med store forventninger igang med en prøvegravning og ikke mindst med soldning af muldlaget tæt ved det første lille udgravningsfelt. Ikke overraskende afslørende søgegrøfterne både stolpehuller og gruber spredt over et næsten 100.000 kvadratmeter stort område, ikke bare på Toftegård, men også på naboejendommene Toftehøj og Pilehavegård. Mest iøjnefaldende var dog hvad der kom frem i de 10 finmaske (maskestørrelse 3,5 mm) solde, som blev benyttet af en gruppe amatørarkæologer der langsomt men sikkert arbejdede sig igennem 324 kvadratmeter muldjord opdelt i 1 kvadratmeter store felter med overraskende gode fund. Den ene guldgubbe fik efterhånden selskab af fire mere, (alle dobbeltgubber) samt et stykke guldblik med filigranarbejde, antallet af lancetformede pilespidser blev også kraftigt forøget til i alt 33, der kom 25 glasperler samt 2 perler af bjergkrystal og af karneol, 2 rågranater, 62 glasskår fra drikkebægre, 12 fragmenter af bron-

Fig. 2. Der blev gennemført omfattende soldninger både af muldlag og fyld i stolpehuller og gruber (Foto: Køge Museum).

zesmykker, 6 jernknive, 1 jernsegl, 1 jernspore, 2 stegegafler, 13 hvæssestensfragmenter, 2 tenvægte af sandsten, smedieslagger og metaldråber fra værkstedsarbejde og skår fra keramik. Den samlede mængde sølv fra soldefeltet omfatter 12 hele eller dele af arabiske mønter, 1 barre, 5 dele af arminge, 5 sølvklip og 1 Thorshammer. Den samlede genstandsmængde bortset fra keramik, slagger og metaldråber blev på i alt 210 genstande. Ved den efterfølgende muldafrømning af soldeområdet var det klart, at feltet lå midt i bebyggelsens centrum delvis hen over et af de store huse. For at få indtryk af fundspredning og mængde blev der i 1997 udlagt et mindre soldefelt i den nordlige udkant af bebyggelsen delvis hen over et større udhus. I de 24 kvadratmeterstore soldefelter fremkom kun 1 glasskår og 2 fragmenter af hvæssesten, hvilket er 0,12 genstand pr. kvadratmeter i modsætning til i bebyggelsens centrum, hvor der er 0.64 genstande eller 5 gange så mange fund pr. kvadratmeter.

Sideløbende med soldningerne afsøgte amatørarkæologer i meget begrænsede perioder (på grund af intensiv dyrkning) de omkringliggende marker med metaldetektor, hvorved der i skrivende stund er fundet 274 genstande, hvor hovedbestanden er 95 hele eller dele af bronzesmyk-

ker. Desuden skal nævnes 3 sporerdele samt 1 sværdbeslag og endnu 4 pilespidser, 11 vægtlodder af bly eller bronze/jern og ikke mindst 22 sølvmøntstykker (hovedparten af arabisk afstamning) samt 3 stykker sølvklip. I gruppen beslag skal fremhæves et par sølvbeslag formodentlig fra skrin af engelsk/irsk oprindelse samt et genanvendt beslag af frankisk herkomst.

Udgravningen

I 1996, 1997 og 1998 gennemførte Køge Museum en egentlig udgravning af en del af det centrale område af bebyggelsen samt den nordligste del. Der blev undersøgt over 3000 anlæg i form af stolpehuller, gruber og ovne samt et par mindre områder med bevaret kulturlag. I forlængelse af soldningerne af muldlaget blev der ligeledes foretaget omfattende soldninger af jorden fra anlæggene, hvorved der fremkom et stort knoglemateriale sammen med en del oldsager.

Der blev erkendt over 60 huskonstruktioner, heraf 5 langhuse, der alle er mellem 37 - 40 m lange, flere langhuse der var 20 - 30 meter lange samt et stort antal mindre udhuse (der ikke alle var lige velbevarede) deriblandt adskillige grubehuse.

De fem store langhuse er alle placeret i udgravningsfeltets sydlige del og betragtes som den centrale del af bebyggelsen. Det er netop her det fundrige soldefelt var placeret, hvor alle pilespidser, sporer og mere eksklusive genstande er fundet f. eks. flere formodede skrinbeslag af sølv, frankiske sølvbeslag, tre eksemplarer af trekantede beslag med identisk komposition i dekoration men med detailforskelle i formgivningen. Med en enkelt undtagelse er det ligeledes her alle glasskår er kommet frem enten i mulden, i gruberne eller stolpehullerne.

I 1999 blev undersøgelserne fulgt op af prøvegravninger syd for udgravningsfel-

tet, hvor der ligeledes fremkom bebyggelsespor. Bebyggelsen anslås til at dække over 100.000 kvadratmeter.

Husene

De fem største langhuse har flere fællestrek i grundplanen. Alle er krumvægshuse, de fire med to indgange placeret over for hinanden i husets vestlige del, den sidste kun med én indgang mod syd. Fire af husene havde desuden indgang mod syd i østenden. Kun i et hus var der bevaret spor af en vægggrøft, ud fra hvilken væggenes forløb kan skønnes for de øvrige hustomter. De tagbærende stolper var placeret parvis men også som midtsuler helt identisk med et andet af de store huse. Sulestolper i vikingetidshuse er ikke almindeligt forekommende i Danmark, der er dog i et enkel tilfælde udgravet et næsten 30 m langt halhus ved Runegård på Bornholm med en sulestolpe i husets vestlige del (Watt 1983). Alle langhuse har næsten identisk rumopdeling med et mindre rum i husets vestende, efterfulgt af et indgangsrum, herefter kommer husets største rum, der i det formodede yngste hus var 12 m langt og 7,5 m bredt. Det store rum i husets midte efterfølges af flere mindre rum, hvoraf et har indgang mod syd.

Som noget ganske usædvanligt var både vægggrøften og stolpehullerne i det sydligste hus tæt pakket med store og små vandrullede flintesten, som må være hentet ved kysten, formentlig et par kilometer borte, hvor Strøby Ladeplads ligger idag. De største sten lå gerne langs vægggrøftens ydersider, mens stenene i midten var mindre og øjensynlig faldet ned i grøften efter væggenes bortrødning eller snarere ved nedrivning af huset. Midt i grøftebunden fremkom regelmæssige spor efter små pæle, som var rammet 25 - 40 cm ned under grøftens bund. Lignende nedram-

mede pæle er tidligere registreret i flere af husene ved Lejre (Christensen 1991) og i en husvæg fra vikingetiden fremkommet under Lisbjerg Kirke nord for Århus (Jepesen m. fl. 1997).

Husenes foreløbige datering baseres på de få fund fra stolpehullerne. Det ældste hus (nummer 2 fra nord) indeholdt lidt keramik, bl. a. et skår med stempelornamentik fra lerkarrets nedre del. Desuden seks glasskår i grønne til olivengrønne farver, samt små bronzerørstumper og en bronzeplade m. v. I et af de diffuse og kraftigt dyreforstyrrede støttehuller fremkom et lille skår fra en kleberstensgryde, men kan ikke med sikkerhed tilskrives huset.

De øvrige langhuse indeholdt fund af keramik fra grove halvkuglekar, glasskår, kamfragmenter, hvæssesten, en guldgubbe og en arabisk sølv mønt fra slutningen af 700-årene.

På baggrund af mange fællestræk ved de fem langhuse er det sandsynligt, at husene efterfølger hinanden eller er delvis samtidige. Husene kan dateres til perioden mellem 700-tallet og frem til slutningen af 900-tallet

Foruden de fem langhuse blev der udgravet talrige mindre eller større huse af forskellig størrelse. Enkelte af husene er dog af anseelig størrelse op til 28 m lange med mere eller mindre udprægede krumvægge, hvor det dog ikke kan afgøres, om stolperne i virkeligheden er skrånede støttestolper som i hovedhusene eller vægstolper. Husene har i enkelte tilfælde også midtsulestolper og er rumopdelt med et indgangsrum i østenden med adgang fra syd, har et stort midterrum og måske flere rum i vestenden også her med indgang fra syd.

De fleste udhuse var 10 - 17 m lange med krumme eller lige vægge, med en - tre sæt tagbærende stolper og med indgang på langsiderne eller i gavlen. Helt tilsvarende

udhuse er udgravet på en vikingetidsbebyggelse i nabosognet Varpelev syd for Strøby (Tornbjerg 1992).

Til udhusene hører et antal relativt små huse, som nok skal tolkes som skure og halvtage, ofte dårligt bevarede og lidt uregelmæssige. De sidste tre huse var grubehuse, der alle havde en tagbærende stolpe i hver ende, og hvor væggene var baseret på nedrammede pæle.

I udhusenes stolpehuller er der fremkommet enkelte fund, bl. a. Østersøkeramik af samme type som i langhusene samt et par mønter fra slutningen af 700-tallet og begyndelsen af 800-tallet.

Kulturlag, gruber og brønde.

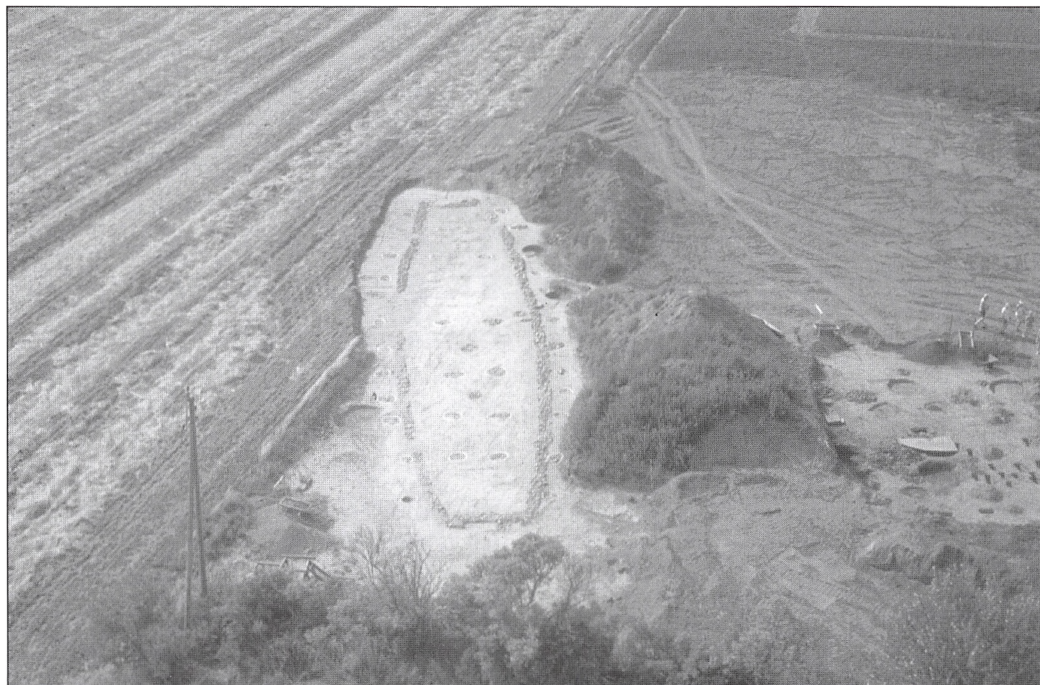
I to mindre områder var der bevaret kulturlag, der dog ikke indeholdt fund af betydning. Det bestod udelukkende af gråsort, trækulholdig fyld med store mængder ildskørmede sten. Kulturlagsaflejringer af næsten samme type optræder på flere vikingetidsbebyggelser, mest massiv i Lejre (Christensen 1991). Det er næsten det samme materiale, som ses i det øverste lag i de talrige gruber, som næsten alle var ganske ensartet runde eller ovale i overfladen, kun enkelte aflange. I bunden af gruberne var undergrundsmaterialet undertiden pletvis rødfarvet af varmpåvirkningen. I grubens bund var et mørkt sort lag med store mængder trækul. Over trækullet fandtes et lag med tætpakkede større sten som ofte var kraftigt sortfarvede af trækul og stærkt påvirkede af kraftig varme, hvorved stenene var revnede eller smuldrende. I det øverste lag var fylden gerne lidt lysere og ligeledes med varmesprængte sten, af og til også andet bopladsaffald som f. eks. knogler.

Der er undersøgt flere brønde især i den nordlige udkant af bebyggelsen, hvor den dybeste var 3,20 m. helt uden spor af sten

eller en trækonstruktion. Der var ikke tydelige tegn på vandførende lag, hvorfor brøndene måske snarere skal tolkes som regnvandsreservoirs.

En enkelt brønd tæt ved de store huse var dog med trækonstruktion, men blev på grund af tidnød og pengemangel ikke udgravet.

Det andet hus inden for hegnen er kun bevaret med tre sæt tagbærende stolpehuller og muligvis et par indgangshuller mod syd. Anlægget blev oprindeligt tolket som en jernaldergård, men kan også være et særskilt indhegnet anlæg med forbindelse til langhusene, der alle respekterer anlægget.

Det bedst bevarede langhus på Toftegårdpladsen set fra luften. Stolpehuller og væggrøft var tæt pakket med vandrullede sten (Foto: Svend Åge Tornbjerg).

Hegn

I den sydøstlige del af udgravningsområdet fremkom et hegn med tætstillede stolper, der på tre sider omgav et par huse, hvis fulde længde endnu ikke er undersøgt. Da der ikke er gjort daterende fund i forbindelse med hegnene og husene, kan anlægget ikke nærmere dateres. Det er dog bemærkelsesværdigt, at dette anlæg har helt samme orientering som langhusene, og det mest velbevarede hus har samme indtrukne indgangsparti, som det ses i andre mindre huse på i bebyggelsen.

Fundmaterialet

Glas

Glasskårene fra Toftegård omfatter 129 stykker formodentlig fra frankiske drikkeglas, som antages at være produceret ved Rhinegnene. Størstedelen er fra glas i grønne nuancer med pålagte grønne tråde, formodentlig snabelbægre, da der også er fundet et bundstykke af et snabelbæger med den nederste del af to snabler samt et enkelt skår med dele af snabelen. Ved at sammenholde skårenes forskellige grønne

farve, tætheden af luftdråberne i glasmas- sen samt deres udtrækning under fremstil- lingen må skårene repræsentere flere glas. En mindre del af glasskårene er næsten klare, heraf få med ombøjjet randparti, evt. med gule tråde, formodentlig fra tragtfor- mede glas, som er fundet i store mængder på i Ribe (Jensen 1991).

Der er ligeledes en mindre gruppe glas- skår, hvor farven er meget mørk, næsten olivengrøn, enkelte med pålagte reticellat- råde i gule og mørke farver.

Endelig er der mørke glasskår med ind- smeltede tråde i hvidgrå farve, også helt på linie med fundene i Ribe, desuden skal nævnes enkelte glasskår fra blå drikke- glas.

Hvor det i Ribe tilsyneladende var tragt- bægerne eller tumlerne, der dateres til 8 - 9 årh. som dominerede, ligger hovedvæg- ten af glas materialet i Strøby nærmere på de lidt ældre snabelbægre, der bredt date- res til 5 - 7 årh. og som tilsyneladende stort set ikke optræder i Ribematerialet. Her bør det noteres, at Toftegårdmateria- let stadig er ganske beskedent. Det bør måske her bemærkes at grunden til det generelt meget sparsomme glas materiale på danske vikingetidsbebyggelser måske skyldes den beskedne brug af soldning. Eksempelvis er der på Toftegårdudgrav- ningen kun fundet to glasskår under selve udgravningsprocessen, alle de andre er fundet under den efterfølgende soldning.

Guldgubberne

På Toftegårdpladsen er der inden for et begrænset område mellem langhusene fremkommet syv guldgubber, seks med dobbeltmotiv og en enkelt med en person. En af gubberne blev fundet i et tagbæren- de stolpehul til et af langhusene, de øvrige seks gubber er fundet i muldlaget og der- for noget beskadiget af markredskaber,

dog synes præget at være ret ens, to måske præget af samme patrice.

Gubberne er de eneste, der endnu er fun- det på Sjælland, dog er der fundet 2 patri- cer til enkeltgubber ved Boeslunde i Vestsjælland. I kraft af dobbeltgubbernes overrepræsentation knytter de sig nærme- re til gubberne fra Lundeborg på Sydfyn, hvor dobbeltgubberne er repræsenteret med 101 eksemplarer mod en enkeltgubbe (Thomsen m. fl. 1993). Det er i modsæt- ning til gubberne på Sorte Muld-pladsen på Bornholm, hvor enkeltgubberne er dominerende.

Motiverne på Toftegårdgubberne er gan- ske som de fynske med en mandsperson til venstre og en kvinde til højre. De fyn- ske gubber dateres på baggrund af finde- stedets øvrige daterbare materiale fra sent i det 6. årh. til senest midten af 7. årh. Dateringen af gubberne på Sorte Muld anslås til slutningen af 5. årh. og et stykke ind i 6. årh. Et nyere fund fra Slöinge i Halland daterer imidlertid gubberne til begyndelsen af 8. årh. baseret på en den- drokronologisk datering af resterne fra en tagbærende stolpe i samme hus, hvor der i et stolpehul fremkom 42 hele- eller frag- menterede guldgubber (Lundqvist 1996). En præcis datering af Toftegårdgubberne er ikke mulig, da fundene på pladsen giver en bred datering fra midten af 6 årh. og frem til årtusindskiftet.

Klippet sølv

En del af sølvstykkerne fra Strøby er for- modentlig fra en mindre sølvskat, der omfatter de stykker, der blev fundet med detektor som var årsag til undersøgelsen. Fundet omfatter en hel og otte klippede sølv møntstykker, to barrestykker, tre styk- ker af snoede armringe og 3 stykker fra armringe med indstemplede ornamenter og endelig et enkelt lille sølvklip.

De arabiske mønstestykker er dateret af Gerd Rispling, Stockholm, hovedparten hører hjemme i slutningen af 700-tallet og begyndelsen af 800-tallet.

Vægtlodder

Der er fundet 12 vægtlodder på pladsen fordelt mellem flere typer, fremstillet af bly, bronze eller med jernkerne omgivet af en bronzeskal. Alle typer er velkendte fra vikingetiden.

Perler af glas og halvædelsten

Der fremkom et stort antal glasperler af forskellige almindeligt forekommende former, hvor den dominerende farve var grøn, blå og rødbrun. Enkelte af perlerne var med flerfarvede indlagte "øjne" eller med indlagte tråde i zig-zag mønster. Der fandtes også et par importerede mosaikperler.

Tre perler er fremstillet af karneol nemlig to polyedrisk slebne perler og halvdelen af en aflang facetteret perle. Af bjergkryстал er der ligeledes en polyedrisk sleben perle og en aflang facetteret perle samt en kugleformet.

Våben og rytterudstyr

Blandt våbnene er det især pilespidser, som dominerer, foreløbig næsten 50 stykker der fordeler sig i to typer, begge er almindelige på vikingetidens bopladser omend i noget begrænset antal. Den ene type er den forholdsvis korte pilespid med bred æg med blød overgang til skafttunge, den anden er længere og mere slank lancetformet med klart markeret skafttunge.

Fra sværd er der kun fremkommet et enkelt bronzebeslag.

Til rytterudstyr hører fire jernspor alle

som løsfund i området ved de store langhuse, den ene med en dekoreret bronzekrone monteret på sporespidsen. Et næsten identisk stykke er fundet i en kammergrav på Birkagravpladsen (grav 736, Arbman 1940-43).

Smykker og værkstedsfund

Smykkematerialet er meget stort og endnu kun sporadisk gennemgået. En del kun er fundet som fragmenter. Blandt smykkerne er der bøjle-, næbformede-, fugle-, ovale-, tungeformede-, rektangulære- og skålformede- trefligede- og ligearmede fibler, foruden hængesmykker og armringer.

Ud over ovennævnte smykker er der en del beslag samt importerede smykker og smykkedele af både hjemlig og fremmed herkomst.

Hovedvægten af smykkerne placerer sig dateringsmæssig indenfor perioden 7. - 10. århundrede, hvilket stemmer fint overens med det øvrige genstandsmateriale. Her overfor står de foreløbige dateringer af langhusene, der placerer sig inden for perioden 8. - 10. årh.

Kun ved kommende undersøgelser kan det afklares, om der i området findes flere bebyggelsesfaser fra 6. - 7. årh.

Flere genstande kan henføres til håndværk, det gælder en del jernslagge og tre jernbarrer. I solden fandtes også enkelte små stykker glas fra råglasstænger, som kan være en handelsvare eller fra en perlemagers virksomhed. Det kan ikke udelukkes, at glasskårene fra drikkeglassene kan være en handelsvare eller råvarer til brug ved perlefremstilling.

Den mest sikre håndværksaktivitet på stedet har været bronzestøberien. Hans affald fra støbningen er fremkommet flere steder på pladsen i form af bronzeklumper og støbekegler, desuden er der fremkommet enkelte fragmenter af støbeforme heraf

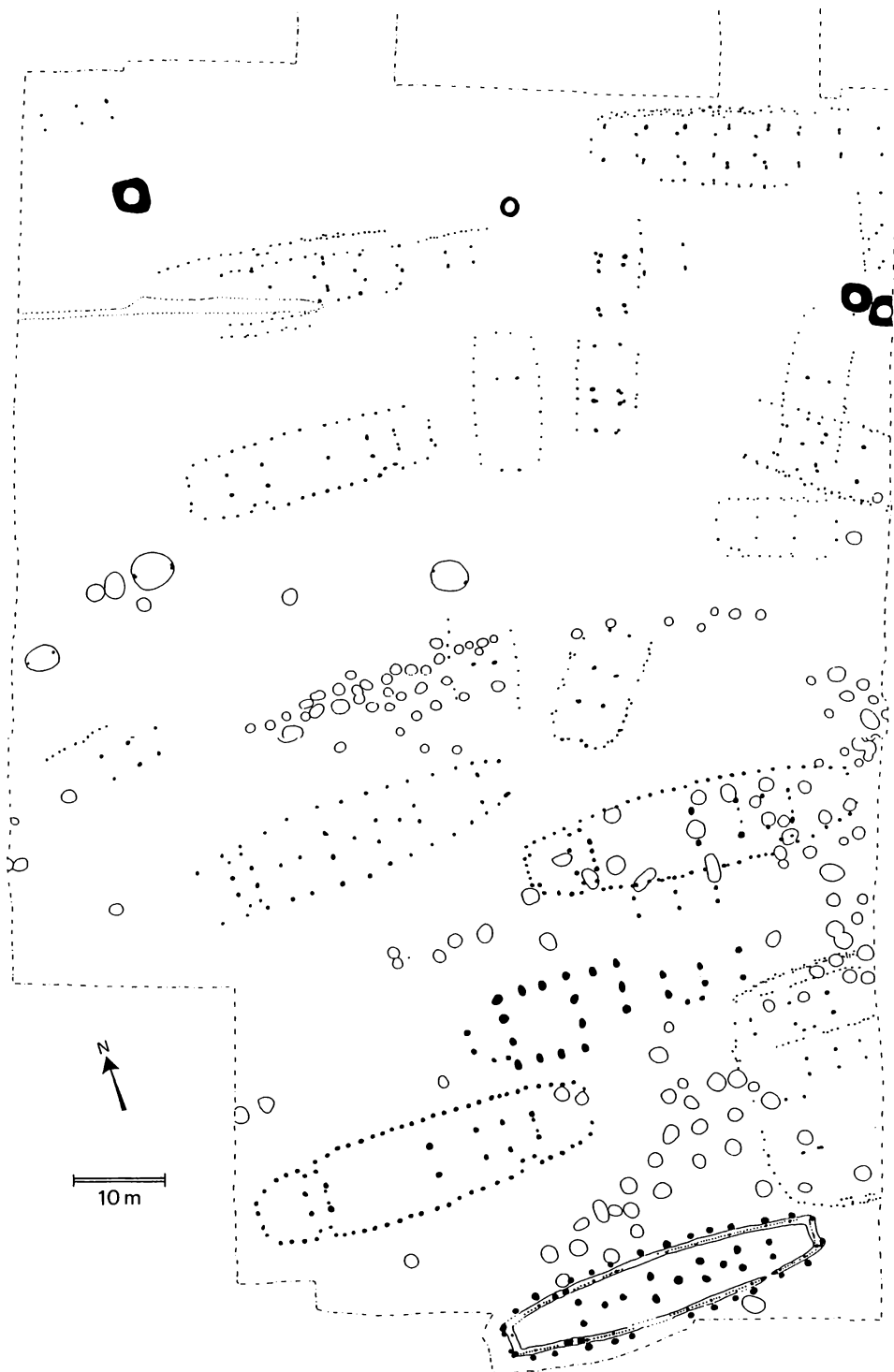

Fig. 4. Oversigtsplan over Toftegårdbebyggelsen efter udgravningerne 1996 og 1997. Nederst ses de fem store langhuse omgivet af de mange jordovne, der danner et skarpt skel mod nord til de mindre huse. Øverst ses fire brønde. (Tegn.: Køge Museum).

en, hvor lidt af aftrykket fra det støbte smykke stadig kan ses, formodentlig en næbfibula. Under håndværk skal desuden medtages en bronzemodel af et cirkulært spænde eller beslag, samt en blymodel formodentlig af en ligearmet fibel.

De to rågranater fra soldefeltet kan være handelsvarer, men kan også tolkes som råmateriale for bronzestøberne til indsætning i smykker.

I et af langhusenes stolpehuller fremkom 11 små rågranater sammen med brændte lerstykker, måske diglestumper.

Dagligvarer

Dagligvaregruppen omfatter genstande som almindeligvis optræder på vikingetidsboplads, som f. eks. vævevægte af ler, tenvægte af sandsten og brændt ler, begge grupper især fra grubehusene, en næsten hel kan samt en del fragmenter fremstillet af ben, knive, stegegafler og segl af jern, fem nøgler hvoraf to var af jern, resten af bronze, pincet, syv forskel-

Fig. 5. De bedst bevarede af de syv guldgubber fra Toftegårdpladsen. Gubberne er ikke større end en lillefingernegl. De fire er dobbeltgubber med en mand og en kvinde vendt mod hinanden. Den femte er en enkeltgubbe. Gubbernes anvendelse er ukendt (Tegn.: Eva Koch).

lige rembeslag af jern eller bronze, syv forskellige skrinbeslag af bronze og sølv, grydestumper af klebersten formodentlig fra Norge og ikke mindst keramik af forskellig art.

I det foreløbige Toftegårdmateriale er der ud over de almindelige simple og grove halvkugleformede potter med flad bund et indslag af importeret keramik fra det slaviske område, der enten hjemmehørende i Feldberger- eller Fresendorfergruppen dateret til 700 - 900-tallet (Schuldt 1980) fundet i stolpehullerne eller især fra soldefelterne.

Knogler

I gruber og stolpehuller er der fremkommet et stort knoglemateriale, som er gennemgået af Zoologisk Museum i København med henblik på udarbejdelsen af en artsliste:

Tamdyrene omfatter hund, kat, svin, kvæg, får/ged og hest. De vilde dyr omfatter

muldvarp, mosegris, markmus samt kronhjort.

Fugle er repræsenteret af gås, and, lille skallesluger, duehøg, tamhøne, spurvefugle, råge/krage samt husskade.

Fisk var der også: Sild, ørred/laks, gedde, karpefisk, hornfisk, torskefisk, aborre, almindelig ulk, rødspætte/skrubbe og endelig ising.

Fra havet var der desuden både sæl og hvalknogler. Padderne var repræsenteret med frøer og tudser.

Det er især tamdyrknoglerne, der er dominerende med hovedvægten på svin med stor aldersvariation. Desuden er der et stort antal knogler fra kvæg.

Knoglerne fra hest er hovedsagelig fundet i gruberne mellem husene.

Knoglematerialet afspejler, hvilket landskab bebyggelsen ligger i: nemlig rimelig

tæt på kystnære områder med fuglevildt og fisk med en afstand på 2 km til Køge bugt og 2 km til Tryggevælde å. Samtidigt er det ikke overraskende, at skovvildtet ikke er repræsenteret, da den nordlige del af Stevns menes at være næsten skovløst allerede i vikingetiden.

Afslutning

Toftegårdpladsen kan på de foreliggende udgravningsresultater sandsynligvis tolkes som en stormandsgård bestående af store hovedhuse med tilhørende udhuse fra sen jernalder og vikingetid frem til omkring årtusindskiftet måske omgivet af mindst et par mere almindelige gårde. Bebyggelsen skal måske klassificeres på fundinventaret til en centralplads med regional betydning (Fabech & Ringved 1995). De mange fund dokumenterer, at Toftegårdpladsen adskiller sig meget fra de øvrige vikingetidsbebyggelser i området. Et eksempel på en almindelig boplads er Bøgelundpladsen, der ligger i nabosognet Varpelev, 4 km syd for Toftegårdpladsen. Her blev der i begyndelsen af 1990-erne foretaget omfattende udgravninger af en større vikingetidsbebyggelse med rødder tilbage i yngre jernalder og som i løbet af 1000-årene flytter 800 m mod nord til det, der i dag er landsbyen Varpelev. Der er undersøgt næsten 40.000 kvadratmeter, knapt halvdelen af pladsen, og der afdækkedes flere 30 m lange hovedhuse, et enkelt var et halhus af Trelleborgtype, udhuse og brønde, hvor der blev fundet almindeligt udstyr; vævevægte, tenvægte, keramik, jernknive, nøgler af jern, kamdele, fragmenter af klæberstensgryder samt enkelte redskaber fremstillet af knogle og et enkelt bronzebeslag. Trods adskillige detektorafsøgninger fremkom der kun tre bronzegenstande; et vægtlod, et remendebeslag og et rembeslag. Af

værkstedsaktivitet hjemtoges mange kalotformede jernslagge og glødeskaller fra smedievirksomhed, samt enkelte forarbejdede takstykker.

Sandsynligvis forsvinder Toftegårdpladsen fra stedet omkring eller kort før årtusindskiftet, måske for at flytte 1 km mod vest under det, der idag er gården Kastankehøj. Her på en mindre højning gennem det sidste års tid fremkommet adskillige

Et stort cirkulært smykke af bronze fundet ved Toftegård. (Foto: Flemming G. Rasmussen).

smykker, hjemlig som importerede, glaskår og sølvstykker, der dateringmæssigt er samtidige med de yngste fund fra Toftegård samt yngre med de yngste fund fra et stykke ind i 1100-tallet. Ikke langt fra stedet blev der mellem 1050 og 1066 nedlagt en møntskat bestående af 52 mønter fra forskellige lande.

Sidste flytning i 1100-tallet blev formodentlig 1 km. længere mod vest til landsbyen Strøby, der med sine 58 gårde i tiden omkring 1680 hørte hjemme blandt Danmarks største landsbyer. Men stormanden og hans slægt flyttede de med? eller var det deres efterfølgere der grundlagde det første Gjorslev gods, som i 1200 - 1300 tallet var hjemsted for den indflydelsesrige Ranesslægt.

Vi kender ikke navnet på stormanden fra Strøby, ej heller hans slægtshistorie, men fra Tryggevælderunestenen, der er fra 900-tallet, kender måske lidt til hans omgangskreds, som i øvrigt kan være slægtninge. På den store runesten fundet ved Haarlev afslører teksten en hel lille slægtshistorie. "Ragnhild, Ulvs søster, satte denne sten og gjorde denne høj og denne skibssætning efter Gunulv sin husbond, en glammende (veltalende eller med ordet i sin magt) mand, Nærves søn. Få bliver nu født bedre end han. Gid den som ødelægger denne sten eller drager den herfra må blive en ræte"(fordømt).

Stormanden fra Strøby har uden tvivl haft gode kontakter til udlandet, herom vidner de mange importerede genstande kommet hertil med skib. Hertil kræves et sted, hvor skibe kan lægge til. Toftegårdpladsen ligger respektfuldt i 2 km's afstand til både kystlinien og Tryggevælde Å, men ét sted må landingspladsen være; en af mulighederne er ved det nuværende

Strøby Ladeplads, der er dog ikke skriftlige kilder, der fører den længere tilbage end 1400-årene.

Ved Valløby er der imidlertid fundet spor af anlæg i tilknytning til Tryggevælde Å, i form af faskiner, nedrammede stolper og kulturlag med talrige huggespånner, knogler og keramik fra vikingetiden. På marken herved er der fundet metalsager fra både sen jernalder, vikingetid og den tidligste middelalder, og der er tydelige overfladespor efter bebyggelser i form af keramik, jernslagge og talrige ildskørnede sten. Det virker dog lidt ulogisk, at landingspladsen skulle være på åens vestside, når stormandens gård ligger på østsiden.

At et velbeskyttet sted for en landingsplads et stykke ned ad Tryggevælde Å ville være sandsynligt, muliggøres også af, at der ved åens udmunding er fundet en hel del jernalder- og især vikingetidskeramik fremkommet ved oprensninger af ålejet i 1940-41. Det er udelukket, at der på stedet kan have været bebyggelser, da

Tryggevælde Å ved Valløby, hvor der er lokaliseret en landingsplads.

(Foto: Svend Åge Tornbjerg).

Forarbejdede stolper og planker fundet sammen med vikingetidskeramik ved bredden af Tryggevælde Å nær Valløby. (Foto: Køge Museum).

området nærmest er at betragte som et delta.

Det er derfor stadig kun løse brikker, vi arbejder med, men ingen skal være i tvivl om, at der fremover vil blive arbejdet med sagen, og ingen med interesse for arkæologi kan vel ønske sig et mere spændende arbejdsområde.

Litteratur.

Arbman, Holger: Birka I, Die Gräber. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Uppsala 1940.

Christensen, Tom 1991: Lejre - syn og sagn. Roskilde Museums Forlag 1991.

Fabech, Charlotte og Ringtved, Jytte: Magtens geografi i Sydsandinavien - om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønster. Produktion og samfund.

Beretning fra 2. nordiske jernaldersymposium på Granavolden 7.-10. mai 1992. Varia 30. Universitets Oldsagsamlingen. Oslo 1995.

Jensen, Stig: Ribes Vikinger. Den antikvariske Samling. Ribe 1991.

Jeppesen, J. og Madsen, H. J. 1997: Trækirke og stormandshal i Lisbjerg. Kuml 1995-96. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab.

Lundqvist, Lars: Slöinge-projektet 1994 och 1995 - stolpar, guldgubbar och bebyggelse. Fornvännen. Tidskrift för svensk antikvarisk forskning 1996/1.

Nielsen, H. og Tornbjerg, Sv. Å. 1987: Østsjællandske Gammeltofter - praktisk forsøg på lokalisering ud fra udskiftningskort og markbøger. Diakone bebyggelse-

sundersøgelser. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet nr. 34. 1987.

Schuldt, Ewald: Handwerk und Gewerbe des 8. bis 12. Jahrhunderts in Mecklenburg. Museum für Ur- und Frühgeschichte Schwerin. 1980.

Thomsen, Per O., Blæsild, Benno., Hardt, Nis og Kjer Michaelsen, Karsten: Lundeberg - en handelsplads fra jernalderen. Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum, bind 32. 1993.

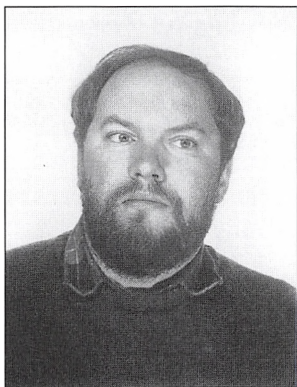
Tornbjerg, Svend Åge: Jernalderbebyggelse ved Køge. Sjællands Jernalder. Beretning fra et symposium 24. IV. 1990 i København. Arkæologisk Institut, Københavns Universitet 1992. Side 75 fig. 17.

Watt, Margrethe: A Viking Age Settlement at Runegård, Bornholm. An Interim Report and the Investigations 1979-82. Journal of Danish Archaeology vol. 2. Odense 1983.

Noter:

Toftegårdpladsen har KØM j. nr. 1699, Strøby sogn, Stevns herred, Roskilde amt.

Bøgelundpladsen her KØM j. nr. 1200, Varpelev sogn, Stevns herred, Roskilde amt.

Svend Åge Tornbjerg

Født i 1950 i Vorbasse, Sydjylland. Deltaget i en lang række af Nationalmuseets store bopladsudgravninger i Jylland fra 1966 til 1986, blandt andet Dankirke, Drengsted, Hodde, Sædding og ikke mindst Vorbasse. Har desuden periodisk været ansat på flere Jyske museer, herunder Haderslev Museum, Esbjerg Museum, Vejle Museum, Viborg Stiftmuseum, Vendsyssel historiske Museum samt Bornholms Museum. Fra 1980 ansat på Køge Museum og i Skov & Naturstyrelsen på deltid. Fra 1986 ansat 1/3 tid på Køge Museum og 1/3 på Roskilde Museum som arkæolog.

Sommerlig, historisk tur rundt i Halland

Historisk Samfund for
Præstø amt gennem
spændende og smukke
steder i Halland i maj 2000

Af Bent Hansen

Trods vejrprofeternes udsagn om det modsatte skinnede solen fra en (næsten) skyfri himmel, da 23 forventningsfulde sydsjællændere entrede bussen for at køre nordpå. Desværre var Øresundsbroen endnu ikke åbnet, så vi måtte den "lange" vej over Helsingør-Helsingborg for at komme på rette vej til vort mål. I første omgang et stop i Halmstad. Inden vi nåede så langt, indtog vi den medbragte frokost på et meget naturskønt sted - nemlig, ved nedkørslen fra Hallandsåsen.

I Halmstad så vi en forholdsvis moderne statue af Chr. d. 4. sammen med den svenske konge Gustav Adolf hugget ud i granit og placeret centralt på torvet - apropos torvet, så udfoldede der sig her et broget liv med boder og blomster, som man skal meget længere ned i Europa for at finde. Folkeliv fik vi også med.

Videre gik det ad smukke småveje. mens Allis Bro og chauffør diskuterede, hvilke veje vi skulle benytte for at finde et fri-landsmuseum, der skulle besøges. Det var absolut seværdigt med flere typiske gamle bygninger, der her var genopført på et naturskønt område. Dagen sluttede i Falkenberg, hvor vi blev indlogeret på det fornemme "Grand Hotel" lige ud til elven Ättran og meget tæt på den smukke, gamle Toldbro.

En spadseretur i den gamle del af Falkenberg afslørede et skønt miljø med yderst

Vandreblokken "Krystahall" som var en af grænsestenene mellem Danmark og Sverige.

velbevarede huse og små hyggelige anlæg. Et besøg, man ikke skal snyde sig selv for, gælder St. Laurentii kirke, hvis ældste del går tilbage til 1300-årene. Som kirke har den ikke altid været benyttet, men tennisbane, gymnastiksal og ikke at forglemme biograf har her haft til huse, inden man besindede sig sig og foretog en gennemgribende restaurering, hvorved der blev afsløret en række smukke kalkmalerier - og nu benyttes den igen til det, den var beregnet til, nemlig - kirke. En del klenodier fra denne kirke er i årenes løb flyttet til den nye kirke, der har en meget usædvanlig arkitektur. Umiddelbart føler man sig hensat til Kalundborg.

Lørdagen begyndte med en formidabel morgenbuffet. Alle kunne få deres madmæssige lyster styret - også hvis det indbar en hang til sild i forskellige udformninger på dette tidspunkt af dagen. At solen skinnede, og blev ved med at gøre det hele dagen noteres for fuldstændighedens skyld. Ret til ændringer i programmet er ikke alene forbeholdt omrejsende cirkus o.lign. men, at disse også kan forekomme i vort regi, måtte vi acceptere i lørdagens løb. Første besøgs punkt - som ikke var programsat - blev ved en kæmpe-mæssig klippeblok, en såkaldt vandreblok, der i sin tid markerede rigsgrænsen mellem Danmark og Sverige, idag markerer den "kun" grænsen mellem Halland og Småland. En kort smuttur gennem et tidligere industrisamfund med bl.a. papirfabrik og savværk, der nu er omdannet til en blomstrende kunstnerkoloni, var der også tid til, men tiden tillod ikke, at vi så nærmere på området.

Mange mil (svenske) kørte vi for at komme til Varberg, hvor fæstningen selvfølgelig, skulle besøges. Her fik vi hjælp af en meget charmerende svensk guide, som virkelig gjorde en indsats for at vi kunne forstå hele det historiske forløb, hvor dan-

skere og svenskere skiftevis har besiddet forsvarsanlægget incl. ideen til opgangen i Rundetårn, idet en af bastionerne er forsynet med samme rundgang - blot 15 meter ned, i stedet for Rundetårns 34 meter op. Frokosten ventede, og det havde den gjort længe, men omsider nåede vi frem til Tjolöholm slot, hvor vi kunne indtage den specielle svenske form for frokost inden rundgangen på slottet. Apropos slottet - sjældent har man vel oplevet et sådant sammensurium af "stilarter", som man blev præsenteret for her. Her var det hele: Tudor-, Jugend- og en hel del, som ikke umiddelbart kunne identificeres. At det var en rigmand, der havde ladet det opføre i 1899 - iøvrigt på et tidligere slots plads - stråler ud af alle enkelthederne - imponerende skulle det være - og det blev det også.

Vi fik en meget fin guidet tur gennem lokaliteterne (der i parentes bemærket kan lejes til f.eks. bryllupper) Interiøret var meget imponerende, her var ikke sparet på noget. Møbler og andet tilbehør var af meget høj kvalitet såvel i udførelse som materialevalg. Tilbage til Falkenberg ad hurtigste vej for at være klar til middagen kl. 19.00.

Søndagen oprandt med det skønneste solskinsvejr, som holdt lige til vi nåede Danmark. Allis Bro havde fundet ud af, at vi

rent tidsmæssigt sagtens kunne tage den langsommere, men kønnere tur sydpå langs kysten, og det var også kønt at se alt det grønne på den ene side og det dyblå hav på den anden. Første stop var Båstad, hvor vi skulle have beset kirken indefra men, det kunne ikke lade sig gøre p.g.a. gudstjeneste. Vi måtte nøjes med et kig udefra.

Vi fortsatte derefter til Torekov, hvor havnens bænke lagde plads til vor medbragte frokost.

Hotellet havde husket at give os spisebestik med! Tidsskemaet viste, at der var plads til at besøge Kullen eller Kullaberg, som det hedder på disse kanter. Alle kunne komme ud og strække benene og kigge ud over havet men, selve den bratte klippe side ser man vist bedst fra søsiden, idet store beplantninger skjuler udsigten, hvis man da ikke vil løbe en større risiko for at falde ned.

Så er der kun at sige, at resten af turen gik ad motorvejen til Helsingborg uden stop før færgehavnen - en behagelig sejlads i strålende solskin var en fin afslutning på endnu en dejlig tur i Historisk Samfunds regi.

At det begyndte at regne på vejen fra Helsingør er allerede nævnt - men, det satte ingen skår i glæden over at have deltaget i turen.

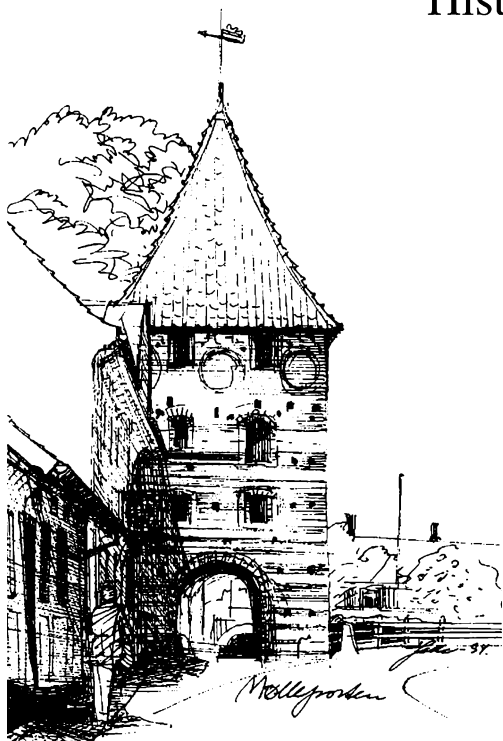
En stor tak til Allis Bro der havde trukket det store læs med at få alle brikker til at falde på plads for 22 meget tilfredse deltagere.

Mindesten for mødet mellem Christian IV og Gustav 2. Adolf i 1619.

Brug det historiske program fra “Samfundet”

Gode tilbud på arrangementer for
Historisk Samfunds medlemmer
- i årets løb

Møllepporten i Stege - byvandring med Historisk Samfund for Præstø amt i det gamle amt.

En god idé: hold øje med de mange tilbud til Historisk Samfunds medlemmer - og vær med !

Naturligvis kan de færreste deltage hver gang, og den velkendte "vælg-fra-situation" opstår, men ved en række lejligheder har man kunnet konstatere, at det havde nu været godt for arrangementet og for de udgifter, der er forbundet med at arrangere noget, om nogle flere havde været med...

Når man har et årsprogram foran sig og går ture og udflugter igennem, sker det, at man noterer: "Jamen, dér havde det da været flot, om tur-bussen havde haft de sidste ledige pladser besat."

Eller omkring fler-dages-ture:

Hvor var det dog en skam, at vi ikke var de 35, som turen egentlig var beregnet på! Jo, for det *er* gode oplevelser, man stilles overfor at være med til, når Historisk Samfund for Præstø amt rykker i felten.

År 2000 har haft mange gode tilbud om at være med - til medlemmerne. Ganske som årene før tilsvarende har haft det, men alligevel kunne man ved en række lejligheder have ønsket, at deltagelsen var lidt større.

Den historiske interesse er medlemskredsen fælles om, men årets meget oplevelsesrige sommertur til Roskilde - en flot tur, som både beskæftigede sig med Gustav Wied og med Roskildes ældre historie - havde nok færre deltagere, end det var ventet... og *det* var synd.

I år 2000 var den historiske flerdages-tur rettet mod Halland - netop i det år, hvor Øresundsbroen er ved i videst omfang at åbne for forbindelsen mellem svenskere og dan-

skere, sjællændere og sydsvenskere fra Skåne, Halland og Blekinge.

Appellen til Historisk Samfunds medlemskreds er enkelt formuleret og helt kontant: Benyt årsprogrammets tilbud af historisk karakter - og få del i de gode oplevelser, som programmet rummer.

Historisk Samfund for Præstø amt har som arrangør i en række tilfælde muligheder for at skaffe interesserede medlemmer helt tæt på de temaer og steder, man besøger. Det er en af de ting, som man som historisk interesseret ofte får oven i købet - set i forhold til, når man eventuelt er historisk "turist" på egen hånd.

Der er program-tilbud fra Historisk Samfund angående år 2001 -altså næste år.

Det vil være en fin idé på sin kalender at notere de historiske arrangementer, som man har lyst til at deltage i - i årets løb.

Benyt muligheden for at vælge blandt tilbudene.

Huset på øen Dybsø, som indgik i en af høstturene et år.

Historisk Samfund for Præstø amt 2000

Generalforsamlingen blev afholdt på Sydsjællands Landbrugsskole. Kurt Henriksen, Køng, viste rundt på museet, og forstander Jens Hallquist fortalte om skolens historie og omtalte de bemærkelsesværdige fund af elgskeletter på skolens område. Hvad det drejer sig om, fremgår af Kjeld Møller Hansens artikel i Årbogen.

Kassereren berettede, at foreningens medlemstal pr. 1. marts var 440, og at regnskabet for 1999 viste et overskud på 6.042 kr.

Samtlige arrangementer kunne i år gennemføres - omend med et ikke alt for stort antal deltagere. Vi håber på flere tilmeldinger til næste års ture.

Hollandsturen er beskrevet af en deltager.

Sommerturen til Roskilde bød på interessante besøg ved Gustav Wiedes hus og i det nyindrettede Roskilde museum, men den mest specielle oplevelse var nok kirkevandringen i ruinerne af Sct. Laurentii kirke under Stændertorvet.

40 deltagere mødtes den 16. september ved Gunderslevholm kirke, som kirkens præst, Svend Jørgensen, Skelby, meget levende fortalte om.

Herfra spadserede vi til herregården Gunderslevholm, hvor godsejer Rolf Neergård tog imod og inviterede indenfor. Eftermiddagen sluttede på denne side af Susåen med kaffe i Skelby præstegård.

Årets sidste arrangement var en byvandring i Stege, og det var dejligt, at mange mødte op. Vi fik først en gennemgang af Stege bys og kirkes historie, inden vi begav os ud på Silderuten.

Historisk Samfund har en stor samling af Årbøger, dels vore egne og dels fra andre historiske samfund. De står på Lokalhistorisk arkiv i Store Heddinge, og er man interesseret i at gøre brug af dem, kan det lade sig gøre ved en henvendelse til Egon Damgaard Hansen, Tlf. 56 50 02 43.

Et af de emner, vi længe har talt om i styrelsen, er udarbejdelsen af et register over Årbøgerne. Der er et par gange siden 1912 udgivet register, men fra de seneste år har vi ikke noget. Med hjælp fra Troels Grønnebæk, Stevns, har vi nu fortegnelse ang. indhold, stednavne og personnavne årgang 1980-1999. Skulle nogen være interesseret i dette, kan oplysningerne mod et mindre beløb rekvireres hos formanden.

Allis Bro

Svend C. Dahl

Litteratur om Præstø amt 1999

Amtets historie i almindelighed

Ak, hvor forandret!

LASA; dvs. Lokalhistoriske Arkiver i Storstrøms Amt (Dronningensgade 27a, 4800 Nyk.F.) står for udgivelsen af dette samleværk med beretninger om 16 forsvundne erhverv (136 s. / 99 kr.), skrevet af de forskellige lokalarkiver og redigeret af *Heidi Pfeffer*.

Inden for "Præstø Amt" er et kapitel tilegnet *Everdrup Cigarfabrik*, der så småt begyndte under 1. Verdenskrig og udviklede sig til at have 40 mand ansat. Der er endvidere små afsnit om de andre tobaksfabrikker, der har været i amtet. - Et andet afsnit omhandler *Den store landhusholdning*, repræsenteret gennem Nysø Gods ved Præstø. Det er særlig 1930'erne med omkring 25 ansatte, der fortælles om, og det er specielt køkkenarbejdet, maden, rengøring og vask, der beskrives.

Fra Stevns omtales *Garveriet i St. Heddinge*, Berg og Friis (1918-1977) med op til ca. 60 ansatte. Den lange og besværlige proces før man har et stykke blødt skind gennemgås, og der er en lille historisk oversigt over erhvervets udvikling. *Pelsdyravl i Vordingborg* er næste emne, og Pelsdyravlforeningen eksisterede 1942-70. På det tidspunkt var det mest mink, der blev avlet på, hvor det tidligere mere var sølvvræve.

Papirfabrikken Maglemølle i Næstved er den sidste artikel fra området. Fra 1875 og et århundrede frem byens største arbejdsplads; i 1960'erne op til 1200 m/k. Midt i 1990'erne var papireventyret helt slut. Næsten alle artikler består af blanding af erindringer, beskrivelser af forholdene for de ansatte, gl. fotos og facts om arbejdsgang og bygninger etc.

Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807

Christian Larsen har redigeret denne omfattende udgivelse (505 s.), som *Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie*, står bag.

Alle, der har beskæftiget sig med skole- eller præstehistorie fra den tid, har stødt på Balles navn.

Han fik bl.a. udgivet en i skolen meget brugt katekismus. Her gælder det hans visitatsrejser. Hele fem gange besøgte han samtlige sogne i stiftet, noget af en bedrift. Han bedømte præster og lærere, og overhørte både skolebørnene og sognemenigheden. Kunne de deres kristendom? De to sidste rejser er nu udgivet i deres helhed.

Samtlige sogne i "Præstø Amt" vil derfor kunne hente nogle spændende beskrivelser af tilstanden før de store skolereformer i 1814. Fx om læreren i Køng: "Er næsten døv, har været efterladet og lige-gyldig. Han lovede at levere mig en ansøgning om resignation for at undgå afsættelse" – mens læreren i Holme-Olstrup: "Underviser med flid, katekiserer ret godt, holder god orden og synger ganske vel" etc..

Fyldige noter, registre og en ordforklaring afslutter denne eksempelsamling, der vil være en "guldgrube" i mange årtier fremover.

Danske søer og vandløb fra sagn og tro

Mads Lidegaard har på *Nyt Nordisk Forlag/Arnold Busck* tidligere fået udgivet tilsvarende bøger om Sten / Træer / Høje, og nu gælder det så søer og vandløb (268 s.). Tilsammen danner de et billede af vore forfædres naturtro, der eksisterede samtidig med den kristne tro. Andre fortællinger har bund i noget historisk, der er pyntet på gennem tiden.

Stoffet er samlet sammen fra Dansk Folkemindesamling og suppleret med egne indsamlinger fra rejser i landet. En del farvefotos og -tegninger (Jette Jørgensen). Efter indledende afsnit om Vandet, Vandets Væsener og Sagnene følger de mange indsamlede beretninger fra landsdelene.

Fra det gl. Præstø Amt er der en snes beskrivelser; bl.a. om Stevns Å med Ellekongen, Vejlebro ved Dybsø fjord med troldkællingen Slattenpatten, Snesere Sø med Gøngehøvdingen, Jungshoved og sørøveren Jung, Rævemosen ved Mern med ellefolk, Hune Sø med kong Hune og Grønsund med jætten Grøn. Oversigtskort og registre.

Krigens Monumenter 1940-45

På *Odense Universitetsforlag* har *Anders Bjørnvad* fået udgivet denne omfattende registrant på 526 sider.

Der er mere end 2.000 fredede grave og monumenter fra krigens tid landet over. De fleste blev rejst i årene lige efter Besættelsen eller i forbindelse med runde årssage, som 50 år efter Befrielsen. Registranten gennemgår de mange minder amt for amt, og alene i Storstrøms Amt er der nævnt 115 monumenter, fx inkl. den kendte mindepark ved Svinø Kirke.

Kulturhistoriske Studier 1999

Årbogen fra *Sydsjællands Museum* er redigeret af *Lars Buus Eriksen* og er i år på 120 sider og indeholder 5 store artikler.

Først tages handelspladsen ved Næs under behandling. Her har man for første gang herhjemme i større stil påvist en omfattende hørbearbejdning med salg for øje. Man har fundet 69 grubehuse (værksteder), 20 huse og 57 brønde og en kanal til brug for bearbejdningen; alt fra begyndelsen af vikingetiden. – Der er selvfølgelig også nyt om de årlige udgravninger ved slotsruinen. Der blev bl.a. udgravet et køkken fra ca. 1350 og påvist, at der før de egentlige borge har ligget et gårdsanlæg med egen kirke i 1000-tallet.

Masnedøfortet får dernæst endevendt sin historie fra starten som "hærkystfort" under 1. Verdenskrig til tiden som minedepot frem til 1973. Beretningen om verdenshistoriens første faldskærmsangreb mangler ikke. Tyskerne "angreb" den 9. april 1940 fortet, men der var kun 2 soldater på det, og de overgav sig "alle" uden kamp. – Saftstationen i Mern fra 1902 betegnes som et industrihistorisk monument. Det er da også en markant bygning, hvor sukkerroerne tidligere blev omdannet til saft. Fra 1943 kunne saften sendes med rørledning til Stege. – Endelig skildres landstedet Bellevue ved Præstø, der blev opført 1832 nærmest som en kopi af Liselund på Møn.

Skrøner fra middelalderen

Seks fagfolk har for *Museumsrådet i Storstrøms Amt* fundet nogle "gode historier" frem til et lille hæfte på 30 s. Bearbejdet af *René Brodin* og *Erik Simonsen* har lavet tegninger. Udkom i begyndelsen af år 2000 og sælges fra amtets museer.

Her er fx historien om malkepigerne fra Næstved, der på "mystisk vis" alle blev gravide i Kalbyrisskoven. Der er også en historie om en tyk borgmester på Møn, der ikke kunne komme igennem en dør og gav anledning til et ordsprog: "Hvad man ikke kan komme igennem, må man gå uden om". De kendte historier om Fladså-trolden, der ville begrave kirkerne i Næstved – og om troldkællingen Slattenpatten, der blev jagtet af Kong Volmer (egtl. Odin) mangler heller ikke. Fra Stevns Klint følger en historie om en barsk hedning ved navnet Stævns, og ved Gavnø historien om sørøveren Karl, som sammen med sin borg sank i jorden.

Ture i middelalderens Danmark

På *Gyldendal* har *Hans Ole Mathiesen* fået udgivet denne guide på 189 sider.

Efter en almen del om middelalderens verden og levn følger en omtale af de forskellige dele af landet. For vores område beskrives Næstveds mange middelalderbygninger, Vordingborgs ruinterterræn, herregården i Gjorslev, byporten i Stege, samt kirkerne i Præstø, St. Heddinge, Borre, Elmelunde, Fanefjord og Keldby.

Der afsluttes med ordforklaring, kongerække, litteraturliste og register.

De enkelte kommuner

Fakse

På forpost ved Dybbøl i krigen 1864

I begyndelsen af 2000 udkom ovenstående på forlaget *Devantier*; skrevet af *Rolf Christensen* og *Anders D. Henriksen* (112 s.).

Historien har været fortalt før i artikler, men aldrig så grundigt som her, ligesom der bringes tidligere ukendte fotos. Det er beretningen om dragoenen Jens Christensen fra St. Spjellerup og infanteristen Hans Hansen fra Kyse, der begge blev skudt ved Bøffelkobbøl i februar 1864. Tidligere har det især været de slægtshistoriske sider, der har interesseret. Her har forfatterne betragtet episoden militærhistorisk og politisk, og skrevet bogen ud fra det.

De to døde blev begravet i en privat have, og først senere fandt man ud af, hvem de to var. Der var som bekendt mange døde i krigen, men dette gravsted er i dag blevet et symbol på krigen og et

nationalt mindesmærke, der bliver vedligeholdt af De Danske Forsvarsbrødre.

Fladså

Der var engang - Stumper af Fladsås lokalhistorie

Hovedkraften bag Fladså Arkivs medlemstryk er *Anne-Lise Palleesen* (30 s.). Sælges fra Arkivet.

Temaet i år er arkivets egen 20-årige historie siden 1979, hvoraf følger undertitlen: Fra Kuglepen til Internet. Det meste af tiden har man holdt til i kælderen til Mogenstrup Skole, men er nu flyttet til bedre lokaler på Korskindeskolen. Og fremskridt er der sket. Efter 10 år fik arkivet råd til en kaffemaskine! Hæftet fortæller endvidere om arkivets samlinger og større arrangementer i tidens løb. Økonomien har altid været anstrengt, men man har da overlevet.

Everdrup-Stafetten

Redigeret af *Leif Elmann Pedersen*. - Af mere almen interesse er der en lille omtale af tro og overtro i sognet – og uddrag af Søren Petersens (1834-1911) erindringer. Han var født i Eskildstrup ved Rønnede og udvandrede senere til Amerika.

Krømlinges Historie

Emmy og Bendt Stobbe står for denne slægts- og lokalhistoriske udgivelse på 120 sider i A4-format. Redigeret af *Margit Hansen* og kan købes i Fladså Arkiv.

Emmy Stobbe begyndte for mange år siden at forske i Krømlinges historie, og efter hendes død har sønnen gjort arbejdet færdig. Bogen beskriver de 26 matrikler / ejendomme og deres beboere fra 1804 til 1999. Omtalernes omfang er meget varierende, alt efter hvor meget materiale, det er lykkedes at få fat i. De større og ældste ejendomme kan der selvfølgelig skrives mest om. Derudover omtales en stendysse, lidt om byens historie, uddrag fra aviser og bøger, glimtvis erindringer, flere gl. kort og mange gl. fotos (kopikvalitet).

Holmegaard Kommune

Røjlen 1998 - træk af Holmegaard Kommunes historie

Årsskriftet udkom i 1999. Ole Pilegaard Hansen er udgiver og eget forlag (51 s.). Kan købes på Næstvedegnens Lokalhistoriske Arkiv.

Som sædvanligt er der en oversigt over, hvad der måned for måned er sket i kommunen (Bakspejlet). Røjlen's første artikel handler om kommunens to mejerier, Kalby (1889-1952) og Toksværd (1890-1966). I den forbindelse fortsættes med omtale af kontrolforeningerne og kontrolassistent Anna Jensen bliver nærmere behandlet.

Dernæst følger en beskrivelse af Dragehøjgård i Kalkerup, nu nedrevet og jorderne er helt udstykket i parcelhusgrunde. En anden artikel fortæller om større og mindre episoder fra besættelsestiden i Fensmark. Endelig er der et portræt af glaskunstneren Per Lütken, der døde i 1998, og der afsluttes med en kildeoversigt.

Langebæk

Mern Håndværker- og Borgerforening

Thomas Nielsen har skrevet et lille hæfte (34 s.) om foreningens 100 års jubilæum. Kan købes på Arkivet i Langebæk og hos Turistforeningen.

Foreningen blev oprettet okt. 1899 som håndværkerforening. Fra 1942 "udvidet" med borgerforening. Vedtægter og formænd gennem tiden omtales. Forfatteren begynder med at fortælle om landhåndværkere sammenlignet med håndværkere i købstaden, og fortsætter med en masse andre små sidehistorier. Egentlig er hæftet mere en almen lokalhistorisk beskrivelse af Mern, der nærmest har været en mini-købstad med hele 27 håndværkere i 1845. Senere fulgte bl.a. station, vandtårn og teknisk skole. Denne skole blev oprettet i 1930, hørte under Håndværkerforeningen og blev nedlagt igen i 1955. Under Besættelsen måtte man nøjes med undervisning 3 aftener om ugen for at spare på lys og brændsel. Mange, men små illustrationer

Møn Kommune

Bogø - År 2000

En gruppe på 10 personer har skrevet og redigeret denne bog på 100 sider (navne først nævnt på sidste side). Til salg hos handlende på Bogø.

100 års handel og håndværk på Bogø, 1900-2000 er undertitlen, og det dækker indholdet. Der har været ganske mange virksomheder og forretninger på øen i denne periode. så godt som alle ejendomme mellem kirken og kostskolen har tidligere rummet en butik eller et håndværk. Nu er der håb om at de sidste butikker kan bevares. Mange års nedgang i befolkningstallet er efter Farøbroens

åbning i 1985 vendt til fremgang.

De enkelte ejendomme på Bogø bliver gennemgået, inkl. forsamlingshus, kostskole o.l. Dertil er der fundet mange gl. fotos frem, avisomtaler og færgerne får naturligvis deres del af omtalen. Hverken indholdsfortegnelse eller register.

Næstved By & Omegn

Liv og Levn

Årsskriftet fra Næstved Museum er redigeret af *Palle Birk Hansen*; fotos og tegninger *Jens Olsen* (36 sider).

For en gangs skyld er der kun én bidragyder (redaktøren), idet årsskriftet er blevet et temanummer om *Næstved Madonna-mesteren* på baggrund af en større udstilling med hans arbejder. Denne billedskærer levede omkring år 1300 og er repræsenteret i en række kirker og tre museer fra Lolland til Midsjælland. De 16 bevarede arbejder får hvert et opslag til tekst og flotte farvefotos. Mest kendt er nok det mandshøje krucifiks i Næstved Skt. Peders Kirke, der tjener som alterprydelse. Oprindeligt hang det i Fodby Kirke.

Middelalderens sygdomme og behandlingsformer i Danmark

Bogen er skrevet af *Pia Bennike* og *Anna-Elisabeth Brade* og er udkommet på FADL's Forlag (78 s.).

De to eksperter fortæller om befolkning, dødelighed, ernæring, infektionssygdomme, behandlingsformer m.m. i middelalderen. Specielt er kapitlet om læsionsspor interessant lokalt, eftersom emnet overvejende behandles ud fra de ca. 60 skeletter i Krigergraven på Sandbjerget (Grønnegades Kaserne). Det er simpelthen Danmarks største og bedst undersøgte massegrav, man har fra middelalderen (her ca. 1300). Flotte fotos og udtegninger af fire vandrette snit gennem graven. I gennemsnit havde hvert skelet 3 læsioner forårsaget af sværd eller økse.

Næstved Landdistrikt

Kulturspor

Verner L. Carlsen er kommet med en ny udgave af den populære bog i 1999. Udgivet af Amtscentret for Undervisning (124 s.).

Undertitlen er "-omkring Dybsø Fjord og på Gavnbø". I forhold til 1. udgaven fra 1995 er bogens

kapitelinddeling stort set identisk, men indholdet er udvidet med en fjerdedel. Eksempelvis er beskrivelsen af Vr. Egesborg væsentligt udvidet og ført ajour med en større beskrivelse af de sidste års udgravninger af en handelsplads fra jernalder/vikingetid.

Desuden er der kommet mange farvefotos med, hvilket giver en helt anden oplevelse af fx malerierne fra samlingen på Gavnbø. Andre illustrationer er blevet større. Bogen er (også) tænkt anvendt af større elever, der anvender naturskolen på den gl. Svenstrup Skole. Litteraturliste og billedfortegnelse.

Kyse: se Fakse

Landsbyliv i tyverne

Erling Petersen har på "*Forlaget i Fuglebjerg*" udgivet endnu et bind erindringer (104 sider).

Som sædvanlig breder forfatteren sig over langt mere end selve familiens historie, og erindringerne har derfor samtidig en stor lokalhistorisk værdi. Der fokuseres især på forholdene i Kyse og omegn i 1920'erne. Erling Petersen blev selv født på en gård på Kyse Mark i 1916.

Udover beskrivelse af en lang række personer i området, der sidder fast i EP's hukommelse, beskrives en række gøremål på en gård, interesser og institutioner fra tiden. Eksempelvis kartoffeloptagning, høst, pløjning, tærskning, skolegang, spejderliv, gymnastik, forsamlingshusene i Hyllinge og Vallensved, dilettantforestillinger m.m.. Bogen har derved ligeledes stor kulturhistorisk værdi.

Skolen i Vest, 1724-1999

Amtscentret for Undervisning har udgivet denne 100 siders skolehistorie af *Svend C. Dahl*.

Bogen handler om Hyllinge Skoles nuværende skoledistrikt gennem 275 år, dvs. inkl. Marvede og Vallensved sogne. Den første og største del af bogen er velforsynet med nye og gl. fotos, kort, elevtegninger, samt nye originale tegninger af Mikael Nielsen. Denne del er beregnet til undervisningsbrug og beretter om starten i pietismens tid, hvor C.A. von Plessen fik oprettet 4 skoler i de tre sogne. Dernæst følger uddrag af forskellige fundatser, skolelove og bestemmelser for både elever og lærere. Der er eksempler på, hvordan undervisningen konkret foregik, om fag og karakterer, og om både

gode og dårlige lærere. Samtidig lægges der vægt på at fortælle om levevilkårene tidligere for især børn, herunder den høje dødelighed. Tillige er der uddrag af lokale erindringer om skolegangen.

Den sidste del af bogen er et fakta-afsnit med en mindre skrift. Målgruppen her er voksne, lokalhistorisk interesserede. Der har i de 275 år været 13 skoler i de tre sogne, og deres historie fortælles mht. bygninger og skoleholdere. Både her og i elevdelen bringes meget originalt materiale, der ikke har været trykt tidligere. Endelig sluttes af med kilder, register og von Plessens lange 1724-fundats for skolernes ordning og indhold; sidst trykt i 1755.

Stevns Kommune

Stevns før og nu I

Stevns Lokalhistoriske Arkiv har udgivet et hæfte (104 sider) under hovedredaktøren *Troels Grønne-bæks* ledelse.

Den tidligere serie om "Store Heddinge før og nu" I-VI, blev afsluttet sidste år; nu gælder det hele Stevns. Selv om der står "hæfte" på omslaget, så er det en pænt trykt bog med stift bind. Også fremover vil indholdet være blandet, både tids- og emnemæssigt. I år fortælles bredt om de stevnske stednavne - om udgravning af en bronzealderhøj i 1960'erne, og om andre stenalderfund.

En anden artikel fortæller om landsbyen Lund på Sydstevn, hvor der faktisk er sket en hel del gennem tiden, både i krig og fred. I 1812 under Napoleonskrigen lå et engelsk koffardiskib med 20 soldater uden for Lund. Lundborgerne ville erobre det ved hjælp af to gl. fiskerbåde med 10 mand på hver. Tilsammen havde de kun én en riffel. Alligevel lykkedes erobringen, hvorefter en række indbyggere fik Dannebrogskorset.

Dernæst berettes om Slaget ved Køge Bugt (ud for Stevns Klint) 1677 og hvordan de historiske kendsgerninger er blevet overleveret mundtligt i generationer. Senere følger historien om brydning af kridt og kalk ved Holtug, ligesom Store Heddinge og Omegns Ungdomsforening og Bjælkerup Jernstøberi behandles i hver sin artikel. Endelig følger lidt om digteren og præsten Chr. Richardt og hans Stevnssang.

Suså Kommune

Jul i Susaa-landet 1999

Det er nu 13. gang at årsskriftet for Suså Egnshisto-

riske Forening udkommer, og det vokser lidt hver gang. De 66 sider er redigeret af *Knud E. Antonsen*.

De mange større eller mindre bidrag samler sig om nogle temaer. Mest om Herlufmagle Kro, der brændte i 1974 i en alder af 450 år. Mange sider af kroens historie trækkes frem, inkl. mange gamle fotos, bl.a. af dilettantforestillinger. - Dernæst fortælles om en tidligere landsby, Lille Næsby, der forsvandt i 1863. KFUM's Næsbycenter får fortalt sin historie - og sidste tema omhandler vanskelighederne i forbindelse med dannelsen af Suså Kommune i 1970. Et forløb, der startede i 1962. Dertil fortælles om kirker og sogne i kommunen.

Livet ved Banen

Året bragte en bog (96 s.) om Midtbanen, skrevet af *Kirsten Jensen*. Bogen er ikke blevet registreret på bibliotekerne, men er til salg fra Glumsø Boghandel.

Midtbanen er lig med strækningen mellem Næstved og Ringsted, og det stykke havde 75 års jubilæum i 1999. Bogen følger jernbanens planlægning og anlæg, samt forsøger at beskrive livet omkring banen.

Vrangstrup Sogns Kirkebog

Kjeld Wernet Rasmussen har på eget forlag lavet et lille hæfte på 16 s., hvor han har transskriberet kirkebogen for 1645-1815 til nutidsskandinavisk. Periodens gotiske håndskrift kan være meget svær at læse, så hæftet kan være en hjælp. Sælges fra Næstvedegnens Lokalhistoriske Arkiv.

For at fremme aktualiteten er litteratur fra de første 3-4 mdr. af indeværende år medtaget. Hvis der intet årstal er nævnt, er udgivelsen sket sidste år.

Efterskrift:

Ind imellem ringer nogle og spørger, hvor man kan købe bøgerne. Hvis ikke salgsteder er nævnt specielt, kan alle omtalte bøger bestilles hjem fra hvilken som helst boghandler eller bibliotek.

Anmeldelsernes omfang er efter ønske fra og med i år skåret ned i omfang. Men husk alligevel at sende lokalhistoriske bøger til anmeldelse (adresse i årbogen). Ikke engang områdets museer husker det altid. Det er vigtigt for nutidens og fremtidens lokalhistorikere at kunne orientere sig i et områdes litteratur gennem tiden.

Historisk Samfund for Præstø Amt oprettet 1912

Styrelsen

Allis Bro, Fyrrevænget 5, Appenæs,
4700 Næstved, tlf 55 72 00 13 (formand)

Henning Nielsen, Brøderupvej 24, Snesere,
4733 Tappernøje, tlf 55 96 53 65 (kasserer)

Svend B. Jørgensen, Alleen 6, Skelby,
4160 Herlufmagle, tlf 55 45 00 69 (sekretær)

Henning Jessen, Havbakken 285, Enø,
4736 Karrebæksminde, (redaktør)

Birgitte Bille Henriksen, Gl. Præstøvej 24,
4735 Mern, tlf 55 99 75 17

Knud Skovbæk, Svanegårdsvej 2,
4720 Præstø, tlf 55 99 61 42

Egon Damgaard Hansen, Holtug Linievej 9,
4660 St.Heddinge, tlf 56 50 02 43

Asger Schou Hansen, Maglekildevej 1, Ullemarke,
4780 Stege, tlf 55 81 32 83

Bent Hansen, Valmuevej 1C,
4700 Næstved, tlf 55 72 38 29

Suppleant:
Ole Bischoff, Nihøjvej 3, 4720 Præstø

Litteraturanmelder:

Lærer Svend C. Dahl
Kalbyrisvej 113, 4700 Næstved, tlf 55 72 09 83

Rettelse til årbog 1999

vedr. "Gammel bog om sydsjællandsk
fugleliv" side 77.

I kildeangivelsen skal stå følgende navne
som mundtlige kilder:

Hans Axel Jessen
Ib Christian Haugaard
Aage Randrup Frederiksen.

Salg af publikationer

Følgende årbøger m.m. kan købes ved henvendelse til:

Formanden Allis Bro, tlf. 55 72 00 13
eller Egon Damgaard tlf. 56 50 02 43

*Alle priser er incl. moms,
men ekskl. forsendelsesomkostninger.*

Årbøger: 1919-74
Pris br. bd. 45,00 kr., Medlemspris: 30,00 kr.
(send en søgelist. Mange årgange er udsolgt).

Årbøger: 1975-1982
Pris pr. bd. 50,00 kr., Medlemspris: 40,00 kr.

Årbøger 1983-1999 (1998 udsolgt)
Pris pr. bd. 75,00 kr., Medlemspris: 50,00 kr.

F. Vestergård: Salget af Vordingborg Rytterdistrikt
Pris: 60,00 kr., Medlemspris: 40,00 kr.

Benny Christensen: Skibsværft og flådebase
Pris: 50,00 kr., Medlemspris: 30,00 kr.

Niels Hartmann: Pottemageriet på Rødeled
Pris: 25,00 kr., Medlemspris: 15,00 kr.

Claus M. Smidt: Sjølund's fagre sletter
Pris: 40,00 kr., Medlemspris: 25,00 kr.

F. Michelsen:
Det borgerlige Fugleskydnings Selskab
i Nestved 1797-1897.
Pris: 30,00 kr., Medlemspris: 20,00 kr.

F. Michelsen:
Næstved 1870. Da banen kom til byen
Pris: 60,00 kr., Medlemspris: 30,00 kr.

Morten Bredsdorff: Grundtvig og Sydsjælland
Pris: 60,00 kr., Medlemspris: 40,00 kr.

O. D. Lütken: Præstø Amt 1839 (Indbundet)
Pris: 75,00 kr., Medlemspris: 50,00 kr.

J. Ingemann Pedersen:
Susåen og Den danneskjoldske Kanal
Pris: 90,00 kr., Medlemspris: 75,00 kr.

Anders Pedersen: Sjællands Stifts Degnehistorie
Pris: 80,00 kr., Medlemspris: 30,00 kr.

Jørn Farø: Farø, vej-over-ø
Pris: 90,00 kr., Medlemspris: 50,00 kr.

